

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАЖҶҲИШҶОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОНИ
ҶОМИИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТАҶИКИСТОН**

Ба ҳукми дастнавис

УДК: 370+37.01

ББК 74.200

Б - 69

БОБОКАЛОНОВ СУҲРОБ НОЗИМОВИЧ

**АСОСҶОИ ПЕДАГОГИИ ТАЪСИРИ БОЗИҶОИ КОМПЮТЕРИИ
ХУСУСИЯТИ АГРЕССИВИДОШТА БА РАФТОРИ ДОНИШҶУЁНИ
МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дифои дараҷаи илмии номзади илмҶои педагогӢ аз рӯи ихтисос
13.00.01 - Педагогикаи умумӢ, таърихи педагогика ва таҳсилот**

**Роҳбари илмӢ: Маҳкамов Дастам -
номзади илмҶои педагогӢ, дотсент,
мудири шуъбаи таҳсилоти ибтидоӣ
ва миёнаи касбӢ ПРМ ба номи А.
Ҷомии Академияи таҳсилоти
Тоҷикистон**

ДУШАНБЕ – 2022

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	3- 16
-----------------------	--------------

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ БОЗИҲОИ КОМПЮТЕРИИ ХУСУСИЯТИ АГРЕССИВИДОШТА БА РАФТОРИ ДОНИШЧЌЌНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБЌ 17

1.1. Таъсири психологЌ-педагогии бозиҲои компютерЌ ба рафтори агрессивии донишчЌЌни муассисаҲои таҳсилоти миёнаи касбЌ.....	17- 36
---	--------

1.2. БозиҲои асосии компютерЌ ва таъсири онҲо ба ҳолати солимЌ ва рафтори агрессивии донишчЌЌн.....	36 - 55
---	---------

1.3. Хусусият ва шаклҲои махсуси таълими бозиҲои компютерЌ онҲо	56 - 75
---	---------

Хулосаи боби якум.....	75 - 78
------------------------	---------

БОБИ II. ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ОДАТКУНИИ ДОНИШЧЌЌН БА БОЗИҲОИ КОМПЮТЕРЌ ВА ОҚИБАТҲОИ ОН78

2.1. Таъсири бозиҲои компютерии хусусияти агрессивдошта ба рафтори донишчЌЌн.....	78-101
---	--------

2.2. ОдаткунЌ ба бозиҲои компютерии хусусияти агрессивидошта ва таъсири он ба робитаҲои байниоилавЌ.....	102- 121
--	----------

2.3. МетодҲои самараноки кор бо донишчЌЌни мубталои бозиҲои компютерЌ.....	121- 136
--	----------

Хулосаи боби дуюм.....	137-141
------------------------	---------

ХУЛОСАИ УМУМЌ.....	142- 144
---------------------------	-----------------

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА	154- 170
---	-----------------

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити тағйирёбандаи иҷтимоӣ-иқтисодии муосир барои тамоми инсоният пайдо намудани роҳ ва расонидани ёрӣ ба насли наврас, ки мубталои бозихои компютери хусусияти зӯроваридошта гардидаанд, ба яке аз вазифаҳои мубрам табдил ёфтааст.

Мубрами мавзуи таҳқиқоти дасертатсионӣ дар он аст, ки агар соли 2009 даромади умумии ИМА аз фурӯши бозихои навори видеоӣ 20 млрд долларро ташкил карда бошад, даромади умумӣ аз савдои ҷаҳонӣ бештар аз 110 млрд долларро ташкил кардааст, ки даромад аз бозихои видеоӣ аз даромади умумии Голлевод ду баробар зиёд аст. Ба бозихои компютерӣ кӯдакону наврасон машғул шуда, на танҳо дар зери таъсири он мемонанд, балки бисёр чизҳои зараровар ва номатлубро ёд мегиранд.

Мубрамияти мавзуи таҳқиқотӣ боз дар он зоҳир мегардад, ки ҳарчанд тамошои бозихои компютерӣ, лаҳзаҳои видеоӣ, ки мазмуни тахайюлотӣ ё агресивӣ доранд, омили асосӣ ба шумор нарафта, рафтори агресивиро дар ҷамъият тавлид менамояд.

Мубрамияти таҳқиқоти мо дар он ифода меёбад, ки мушоҳидаи муҳити наврасон ва ҷавонон тасдиқ менамояд, ки сол то сол теъдоди ҷавонони 18 солаи зоҳиркунандаи агрессия афзоиш ёфта истодааст, ки сабаби асосии он ба тамошои чунин намоишҳо дилбохтагӣ пайдо намудани ҷавонон мебошад.

Бозихои компютерӣ, ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ, дар қатори дигар воситаҳои авдиёӣ ва ҷазоии ҷаҳони муосир, ҳарчи бештар дар инкишофи технологияи ахборотӣ таъсир расонида, ба ҳаёти насли наврас ворид мегардад.

Маҳсулоти саноати бозихои компютерӣ бештар категорияи гуногуни синнусолии одамонро фаро мегирад, ки ба он аз кӯдакон то калонсолон дохил мешаванд. Ҳушёрӣ сиёсӣ ва маърифатӣ баланди

шаҳрвандӣ зарур аст, ки пеши роҳи ин омили зараровар ва номатлуб гирифта шавад. Зеро метавонад, маънавиёт, психика, рафтор ва муносибати насли ҷавонро вайрон гардонида, дар ниҳоди насли наврас тухми бадбинӣ, зӯроварӣ, миллатчигиро ҷой намояд.

Тамошои филмҳои телевизионӣ, аз як тараф ва дар бозорҳои байналхалқӣ мавҷуд будани рақобати саҳти технологӣ ва сершумории бозиҳои компютери мазмуни агрессивидошта ташвиши аҳли ҷомеа ва волидонро ба вучуд овардааст. Бо афзоиши таъсири технологияи компютерӣ дар шуури инсонӣ муосир анъанакӯе мушоҳида карда мешаванд, ки торафт рафтори наврасон хусусияти агрессивиро дар худ мегирад, бо онҳо торафт муносибат душвор мегардад.

Бозиҳои компютери хусусияти зрваридошта ба рафтору кирдор, ахлоқ ва муносибати ҷавонон таъсир расонида, онҳоро аз инсонӣ мӯътадил ба ҷаллод, қотил табдил медиҳад. Мубрамияти технологияи компютериро дар тамоми соҳаи ҳаёти инсонӣ дарк намуда, баъзе тарафдорони бозиҳои компютерӣ ва сайтҳои Интернетӣ тасдиқ менамоянд, ки ин агентҳо метавонанд, агрессияро дар одамони сустирода ба вучуд оранд, аммо иқтидоре надоранд, ки инсонӣ муқаррариро ба қотил табдил диҳанд.

Масалан, дар аннотатсия ба бозии «Зидди қотил» қайд гардидааст: «Ту метавонӣ хешро ҷанговари ҳақиқӣ дарк намой. Ту худат вазифаи судро метавонӣ сомон диҳӣ, дар ҳифзи қонунҳои бераҳмонаи олами ҷиноӣ истӣ, ё одатан куштани ҳар якеро, ки сатти роҳи ту мегардад, анҷом медиҳӣ».

Таҳқиқи чунин мавзӯҳо дар шароити муосир ба масъалаи мубрам табдил ёфта, ягон инсонӣ солимақдро нисбати тақдири насли наврас ва ояндаи ҷомеа дар канор намегузорад. Ба ин кори муқаддас бояд Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, тамоми вазорату кумитаҳо дар якҷоягӣ мубориза баранд. Тамоми тадбирҳои заруриро андешанд, то бозиҳои компютери дорои хусусияти зӯроварӣ, қатл, таҷовуз ва ташвиқу

тарғиби чангу нооромӣ ба дӯконҳои савдои Тоҷикистон ворид нагардад ва ба саломатию тафаккури насли наврас осеб нарасонад.

Зиёд гардидани ҷинояткорӣ дар байни ҷавонон, ноболиғон ба таври айёни далели он мебошад, ки дар натиҷаи дилбастагии ҷавонон ба бозихои компютерии харрактери зӯроварӣ, хун, куштори бераҳмона, ҷанг дар ҷамъият амсилаи нави рафтори ҷавонон гардида ва пайдо намудани роҳу усули бартараф намуданро талаб менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқот оид ба тарзи ҳаёти солим ғаъол гардид, ки мисоли равшани он қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модарон дар таълим ва тарбияи фарзанд» мебошад. Дар бораи бозихои компютерии хусусияти зӯроварӣдошта Сирус Аҳмадӣ дар соли 1999 таҳқиқот гузаронида таъсири онро ба рафтори агрессивии ҷавонон ошкор намуд.

Ин масъала инчунин аз ҷониби Ҷаъфар Дорой дар соли 2001 таҳқиқ гардид, ки ба омӯзиши фардии шахсият, рафтор ва хусусиятҳои оилавии кӯдакон ва наврасон дар он таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки қисми зиёди ширкаткунандагони бозихои компютериро хонандагони аз 13 сола боло ташкил медиҳад.

Аз ҷониби Беҳноз Даврон дар соли 2002 зери унвони «Омӯзиши робитаи байни бозихои компютерӣ ва маҳорати иҷтимоии наврасон» таҳқиқот баргузор гардида буд, ки таъсири онро дар тобешавии инсон ниҳоят хуб ошкор намудааст.

Таҳқиқотчи дигар Насриддин Амин дар соли 2003 ба масъалаи «Таъсири бозихои компютерӣ ба дараҷаи инкишофи қаҳру ғазаб ва давомоти наврасон» кори арзандаро ба сомон расонидааст. Лекин қисми зиёди таҳқиқотҳо ба бозихои тахайюлотии компютерӣ, ки дар Амрико ва Аврупои Ғарбӣ ниҳоят инкишоф ёфтааст бахшида мешаванд. Таҳқиқотчи асосии россиягӣ оид ба бозихои компютерии тахайюлотӣ

Игнатев М. Б. мебошад, ки ҳолати бозиҳои таҳайюлотии компютери мавриди омӯзиш қарор додааст.

Инчунин, Степанцова О.А., хусусияти хоси бозингарони компютерӣ, Бурлаков И. В, Гудимов В. В. ва Петрусь (Кузнецов) Г. Г, сарчашма ва мазмуни бозиҳои компютери таҳайюлотиро аз мавқеи психоанализм мавриди омӯзиш қарор доданд. Имрӯз оид ба таҳқиқоти таҳайюлотии бозиҳои компютерӣ бештар кори олимони А. Р. Гэллоувэя, Г. Г. Рябова, Л. П. Тимофеевой ва дигарон хизмати шоиста карда метавонанд.

Дар таҳқиқоти дигар, ки соли 2004 зери роҳбарии А. Давачи, Ф. Саҳбаби ва доктори илм М. Маҳмудӣ гузаронида шудааст, бо мақсади муайян намудани мавҷудияти робита байни видео ва бозиҳои компютерӣ бештар аз 320 донишҷӯ ба он фаро гирифта шуд. Дар соли 2006 зери ҷаъолияти Департаменти идоракунии ва банақшагирии Маркази тарбияи маънавии хонандагон ва ҷавонони мамлакат унвонҷӯён, Т. Шаварди ва Ш. Шаварди дар мавзӯи «Таъсири иҷтимоӣ, маъданӣ ва ҷисмонии бозиҳои компютерӣ ба психикаи кӯдакон ва наврасон» таҳқиқоти арзандаи илмӣ гузаронида шудааст.

Дар кори диссертатсионии Ф. Ш. Партовова «Оид ба шароитҳои педагогии ташаккули асоси тарзи ҳаёти солими донишҷӯёнӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ» проблемаҳои ташаккули тарзи ҳаёти солим мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Ба ин масъала олимони рус, ба монанди Е. Б. Беспалько, Н. А. Бирюкова, В. Н. Гончарова, В. В. Давыдова, Г. К. Селевко, Д. Б. Эльконина, В. П. Казначеева таваҷҷуҳ зоҳир намуда, технологияи педагогии солимнигоҳдориро мавриди омӯзиш қарор доданд.

Дар раванди таҳлили адабиёти илмӣ-педагогӣ ва таҷрибаҳои педагогӣ **ихтилофҳои зерин** ошкор гаранд:

- дар байни талаботҳои ҷамъияти муосир оид ба ташаккули шуури донишҷӯён тавассути бозиҳои компютерӣ дар соҳаи худмаълумотгирӣ ва номавҷудияти низомнокӣ дар ҷаъолияти худомӯзӣ;

- байни зарурияти офаридани бозихои компютери ба чараёни таълим майлгирифта ва ташаккули шуури донишчӯёни дараҷаи нокифояи дониш, малака ва маҳорат дошта тавассути бозихои компютерӣ;

- мавҷуд набудани тасаввуроти аниқ дар бораи низоми педагогӣ, шароит ва методикаи ташаккули он, низоми баҳо ва методика муоина нагардидааст;

- самаранокии ташаккули шуури маърифатии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавассути бозихои компютерӣ ошкор нагардидааст.

Робитаи таҳқиқот бо барнома ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти мазкур бо Барномаи давлатии ислоҳот ва рушди муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ барои солҳои 2012- 2020 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели 2012, №200), инчунин бо Барномаи давлатии амалӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022 ва нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии шӯбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022 робитаи бевосита дошта, бо мақсади мусоидат дар амалисозии онҳо рӯи кор омадааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Ошкор ва муайянсозии асосҳои педагогии таъсири бозихои компютери хусусияти агрессивидошта ба рафтори донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, коркарди усулҳои самарабахши пешгирии одаткунии донишчӯён ба бозихои компютери хусусияти тобеъкунандадошта.

Вазифаҳои таҳқиқот. Мақсад ва фарзияи таҳқиқот ба ҳалли вазифаҳои зерин водор сохтанд:

- омӯзиш ва баррасии асосҳои педагогии таъсири бозиҳои компютери хусусияти агрессивидошта ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ;

- таҳқиқ ва таҳлили муносибати назариявии таҷрибаи рамзӣ дар шароити бозиҳои компютери воқеӣ,

- муайян намудани нишонаҳои таҳайюлотии бозиҳои компютери таъминкунандаи фаъолияти мӯътадили бозӣ ва омилҳои ҳосилкунандаи таҷрибаи рамзӣ ё одаткунӣ ба бозиҳои компютерӣ;

- ошкор кардани таъсири бозиҳои компютери хусусияти агрессивидошта ба ташаккул ва рушди ҷаҳонбинӣ ва омодагии психологӣ, шахсиятӣ, ахлоқӣ, муоширатӣ, таъмини беҳатарӣ ва ба худомӯзии ҷавонон;

- кушодани хусусияти бозиҳои компютери агрессивидошта ба иҷтимоишавӣ ва фаъолияти ҳаёти шахсиятии донишҷӯён;

- коркарди амсилаи самарабахши пешгирии одаткунии донишҷӯён ба бозиҳои компютери хусусияти тобеъкунандадошта.

Объекти таҳқиқот – таъсири бозиҳои компютери хусусияти агрессивидошта ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот – асосҳои педагогии таъсири бозиҳои компютери хусусияти агрессивидошта ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ

Фарзияи таҳқиқот - таъсири бозиҳои компютери хусусияти агрессивидошта ба донишҷӯён бартаараф карда хоҳад шуд, агар:

- масъалаи таъсири бозихои компютерии хусусияти агрессивидошта ба донишчӯён ҳаматарафа аз нигоҳи илмӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шавад;

- нишонаҳои таҳайюлотии бозихои компютерии таъминкунандаи фаъолияти мӯътадили бозӣ ва омилҳои ҳосилкунандаи таҷрибаи рамзӣ ё одаткунӣ ба бозихои компютерӣ ошкор карда шавад;

- мафҳуми «бозингари компютерӣ» ва хатарҳои аз он содиршаванда ба донишчӯён фаҳмонда шавад;

- хусусияти бозихои компютерии хусусияти агрессивидошта ба иҷтимоишавӣ ва фаъолияти ҳаёти шахсиятии донишчӯён кушода шавад;

- пешро роҳи донишчӯёне, ки вақти бештари ҳеҷро ба бозихои компютерӣ сарф менамоянд ва дар онҳо ҳолати ғазабнокӣ меафзояд, гирифта шавад;

- дараҷаи маълумотнокии волидон оид ба хусусияти агрессивӣ доштани бозихои компютерӣ баланд бардошта шавад;

- омӯзгорон ва волидон ба фаъолияти донишчӯён ҳангоми ба компютор машғул шудан мунтазам назорат баранд ва оқибатҳои ба бозихои хусусияти агрессивидошта машғул шудани онҳо фаҳмонида шавад;

- амсилаи ташаккули шуури донишчӯён тавассути бозихои компютерӣ ва барномаи ҳамкории муассисаи таълимӣ бо оила ва аҳли ҷомеа оид ба пешгирии мубталошавии ҷавонон ба бозихои компютерӣ коркард ва мавриди озмоиш қарор дода шуда, илман асоснок карда шавад.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Таҳқиқот дар се марҳила гузаронида шуд:

Дар марҳилаи якум (солҳои 2016-2017), ки марҳилаи ҷустуҷӯӣ ном дорад, таҳлили назариявии масъала амалӣ гардид, фарзия, мақсад, вазифаҳои таҳқиқот муайян карда шуда, маводи таҷрибавӣ ҷамъоварӣ ва нақшаи методҳои таҳқиқот коркард гардиданд.

Дар марҳилаи дуюм (солҳои 2018- 2019) асосҳои назариявии таҳқиқот коркард гардида, тадбирҳои пешгирикунанда аз раванди одаткунии

ҷавонон ба бозихои компютери хусусияти агрессивидошта андешида шуд ва дастгоҳи илми таҳқиқот коркард карда шуд.

Дар марҳилаи сеюм (солҳои 2020-2021) корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ гузаронида шуда, маводи таҳқиқот ба танзим дароварда шуда, таҳлилу ҷамъбаст гардид ва таҳияи матни диссертатсия анҷом дода шуд.

Асосҳои методологӣ ва назариявӣ таҳқиқот инҳоянд:

- Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Оид ба сиёсати давлат дар бораи ҷавонон», «Оид ба сиёсати ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Барномаи рушди илмҳои табиатшиносӣ, риёзию техникӣ барои солҳои 2010-2020», «Консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;

- андешаҳои асосии педагогӣ, психологӣ, антропология, фалсафӣ дар бораи инсон ва тарбияи он;

- таҳқиқот дар бораи робитаҳои иҷтимоӣ-биологӣ, нерӯи зеҳнӣ ва ҷисмонии наврасон;

- назарияи таълимии И.Я.Лернер; назарияи фарҳангшиносӣ дар бораи донишҳои гуманитарии А. С Запесоцкий, М. С. Коган, В. Г. Марансман; корҳо дар самтҳои фалсафа, фарҳангшиносӣ, санъат, методологияи амсиласозӣ, кибернетика, олами тахайюлот дар ҳалли ин масъала.

- асосҳои концептуалӣ ва равишҳои назариявӣ оид ба масъалаҳои иҷтимоишавии ҷавонон ва таъсири бозихои компютери хусусияти агрессивидошта ба рафтору ахлоқ ва саломатии наврасон.

- муносибати ба шахс нигаронидашуда, ки дар доираи он ташаккули салоҳияти касбии омӯзгор бо назардошти эҳтиёҷоти таълимиву тарбиявӣ ӯ амалӣ карда мешаад (В.В.Игнатова, Н.В.Ғафурова, Е.В.Бондаревская, И.С.Якиманская, В.В.Сериков, С.И.Осипова ва дигар муҳаққиқон);

- равишҳои ҳамгирошуда, ки ягонагии восита, усул, шакл ва чузъҳои таркибии мундариҷаи ташаккули салоҳияти маърифатии донишҷӯёнро дар раванди таълиму тарбия таъмин менамоянд (М.Н.Берулава, И.Ю.Алексашина, Т.Н.Литвинова, И.А.Колесникова ва дигарон).

Сарчашмаи маълумот. Осори фалсафию таърихӣ ва психологию педагогии олимону муҳаққиқон: Л.С. Выготский, В.Е. Лепский, В.П. Лефевр, Р. Арнхейм, синергетикаи И. Пригожин, И. Стенгерс, С.П. Курдюмов, Э. Янч, В.И. Тасалов, В.И. Аршинов, Д.С. Чернавский, феноменологияи Э. Гуссерль, К. Ясперс, М. Хайдеггер, М. Мерло-Понти оид ба мушкилоти умуминазариявии мантиқӣ-методологияи бозихи компютерии хусусияти агрессивидошта ва оид ба ҷараёни эҷодӣ ҳамчун тафаккури ноҳамвори ҳаяҷонӣ-фаъолиятии мантиқии инсон; санадҳои меъёрии танзимкунандаи фаъолияти касбию педагогӣ; санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф ва дигар санадҳои меъёриву ҳуҷҷатҳои инъикоскунандаи талабот ва тағйирот дар амалияи таълиму тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгорони ҷумҳурӣ ва хориҷи кишвар.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот. Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот дар асоси ҳамкориҳои бевоситаи амалӣ бо объекти таҳқиқшаванда: таҳияи барномаи таҳқиқот, ташкили мушоҳида ва гузаронидани озмоиш, тавсиф ва натиҷагирӣ аз маълумоти таҷрибавӣ-озмоишӣ, таснифи онҳо ва ҷаъбастркунии бо истифода аз усулҳои омӯрӣ – дараҷаҳои бисёрҷанбаи Фишер, дараҷабандӣ, ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумоти ҷанбаи эмпирикӣдошта, методи коркарди иттилоот; усулҳои эмпирикӣ – таҳлили мазмун, таҷрибаи педагогӣ, мушоҳидаи педагогӣ, пурсишнома, таҳлили таҷрибаи педагогӣ; усулҳои умуминазариявӣ – ҷамъбастр, муқоисаи назарияҳо оид ба проблемаҳои баррасишаванда, омӯзиши ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ, таҳлили адабиёти илмӣю методӣ, педагогӣ, психологӣ ва фалсафӣ рӯи кор омадаанд.

Пойгоҳи таҷрибавию озмоишии таҳқиқот. Корҳои таҷрибавӣ-озмоишии таҳқиқоти диссертатсионӣ бо донишҷӯёну омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии шаҳри Душанбе дар пойгоҳи Коллеҷи техникаи ДТТ ба номи академик М. Осимӣ, Коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Х. Махсумоваи ДДОТ ба номи С. Айнӣ ва Коллеҷи омӯзгорӣ-техникии н. Рӯдакӣ гузаронида шуда, ба таҳқиқот 300 нафар донишҷӯён ҷалб карда шудаанд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот:

- асосҳои педагогӣ таъсири бозӣҳои компютери хусусияти агрессивидошта ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз ҷиҳати илмӣ мавриди омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқ қарор дода шуд;

- ошкор карда шуд, ки ҳамаҷуза ба шабакаҳои бозӣҳои компютерӣ барномаҳои нави бозӣҳои гуногун ворид мегарданд ва афзоиши теъдоди ҳодисаҳои рафтори иҷтимоӣ агрессивидоштаи наврасон ва ҷавонон ба мушоҳида мерасад, ки ташвишу изтиробро дар байни тамоми аъзоёни ҷамъият ба вуҷуд овардааст;

- муайян карда шуд, ки яке аз сабабҳои паст рафтани рафтору ахлоқ ва паст гардидани давомоти донишҷӯён мунтазам машғул шудани онҳо ба бозӣҳои компютери хусусияти агрессивидошта мебошад ва вобаста ба он хусусияти бозӣҳои компютери агрессивидошта ба иҷтимоишавӣ ва ғайолияти ҳаёти шахсиятии донишҷӯён аниқ карда шуд;

- ошкор карда шуд, ки бозӣҳои компютери хусусияти агрессивидошта ба ташаккул ва рушди ҷаҳонбинӣ, омодагии психологӣ, шахсиятӣ, ахлоқӣ, муоширатӣ, таъмини бехатарӣ ва ба худомӯзии ҷавонон таъсири бевосита доранд;

- амсилаи ташаккули шуури донишҷӯён тавассути бозӣҳои компютерӣ ва барномаи ҳамкорӣ муассисаи таълимӣ бо оила ва аҳли ҷомеа оид ба пешгирии мубталошавии ҷавонон ба бозӣҳои компютерӣ коркард ва мавриди озмоиш қарор дода шуда, илман асоснок карда шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Таъсир расонидан ба шуури донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ оид ба оқибати бозиҳои компютерӣ ҳамчун яке аз вазифаҳои фанни таълимӣ дар чараёни педагогӣ;

2. Ошкор намудани таъсири бозиҳои компютери хусусияти агрессивидошта ба ташаккул ва рушди ҷаҳонбинӣ ва омодагии психологӣ, шахсиятӣ, ахлоқӣ, муоширатӣ ва таъмини бехатарӣ ва ба худомӯзӣ ҳалал ворид хоҳад кард;

3. Ташвиқи муносибати бошууруна ба бозиҳои компютерӣ, баҳои воқеӣ додан ба маданияти бехатарии донишҷӯён барои тобеъ нагардидан ба бозиҳои компютери тахайюлотӣ.

4. Ташаккули муносибати бошууруна ба бозиҳои компютерӣ, ки ташаккулдиҳандаи тафаккури донишҷӯён мебошанд ва метавонанд омилҳои назоратӣ-натиҷанокиро таъмин намоянд.

5. Одаткунонӣ, майлгирии донишҷӯён ба бозиҳои компютери хусусияти агрессивидошта метавонад ба саломатии онҳо таъсири манфии ҳудро расонад.

Аҳамияти назариявӣ амалии таҳқиқот дар он зухур меёбад, ки:

- дар асоси ҳулоса ва муқаррароти назариявӣ, ки дар мазмуни диссертатсия инъикос ёфтаанд, барои омӯзгорон тавсияҳои методӣ оид ба роҳу воситаҳои пешгирӣ намудани ғаравидани наврасон ба бозиҳои компютери хусусияти агрессивидошта таҳия карда шудаанд. Ҳамзамон маҷмӯи махсуси вазъиятҳои проблемавӣ қор карда шудаанд, ки омӯзгорон метавонанд дар чараёни қорҳои таълимиву тарбиявӣ ҷиҳати ҷилавгирӣ аз таъсири бозиҳои компютери қостақунандаи ахлоқу аъвиётҳои толибилмон истифода баранд;

- маводи таҳқиқотии мазкурро метавон дар муассисаҳои таълимии ҳама гуна зинаҳои таҳсилот истифода намуд. Тавсияҳои илмӣ-методи омодакардашуда тасаввуроти омӯзгорону волидон ва аҳли ҷомеа оид ба масъалаи мазкур ғанӣ ғардонида метавонанд, зеро:

- асосҳои педагогии таъсири бозихои компютери хусусияти агрессивидошта ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ омӯхта, таҳлил карда шуданд;

- чорабиниҳои педагогии пешгирикунандаи бозихои компютери хусусияти зӯроваридошта дар байни ҷавонон таҳия ва пешниҳод шуданд;

- таҳлили иҷтимоию педагогии бозихои компютери хусусияти реаксионӣ дошта дар рафтор, ахлоқ ва психологияи насли наврас гузаронида шуд;

- маҷмӯи чораҳои педагогии пешгирикунанда оид ба ташаккул додани маърифат ва маданияти насли наврас нисбат ба бозихои компютерӣ пешниҳод ва мавқеи пешбарандаи муассисаҳои таълимӣ дар ташаккули шуури донишҷӯён оид ба меъёри истифодабарӣ аз компютер ва бозихои компютерӣ ошкор карда шуд;

- натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ ва тавсияҳои пешниҳодшударо метавон дар иттилоотикунони донишҷӯён ва падару модарон дар бораи зарару оқибатҳои бозихои компютери хусусияти агрессивидошта ва тарзу усули истифодаи манфиатнок аз технологияи нав, ҳамчунин тавассути воситаҳои ахбори омма аз тариқи ташкили намоишномаҳо ва мақолаҳои оммавӣ-публисистӣ оид ба таъсири бозихои компютерӣ ба солимии ҷисмонӣ ва равонии насли наврас мариди истифода қарор дод.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Муқаррароти дар таҳқиқот пешниҳодшуда бо нукоти назариявӣ ва методологӣ бо асоснокии худ қомилан мувофиқ ва бо мавзӯ ва предмети таҳқиқот яқсон буда, мубталошавии ҷавонро ба бозихои компютери хусусияти агрессивидошта пешгирӣ менамоянд;

– натиҷаи корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ бо тариқи омӯзиш, таҳлил ва ҷамъбаст бо истифода аз маҷмӯи методҳо, ки аз мақсаду вазифаҳои таҳқиқот бо пурра қардани методикаҳои гуногун дар таълим бо таҷрибаи ҳосилшуда дар фаъолияти таълимиву тарбиявии муассисаҳои таҳсилоти

миёнаи касбӣ ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои таҷрибавию озмоишӣ бар меоянд, ба даст омадаанд;

– корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ ба санчишу арзёбӣ ва муқоисакунии маълумоти бадастомада оид ба ташкили раванди пешгирии гаравидани донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба бозҳои компютери хусусияти агрессивидошта то озмоиш ва баъди озмоиш асос ёфтанд;

- асоснок будани натиҷаҳои таҳқиқот дар муқаррарот ва хулосаву тавсияҳо ифода гардида, онро муносибати маҷмӯӣ оид ба мушкилот, шоидагии усули таҳқиқот, мақсаду вазифаҳо, ҳамбастагии усули сифатӣ ва миқдории таҳқиқот, корҳои таҷрибавию озмоишӣ ташkil додаанд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот, аз ҷумла ба *банди 3* – Антропологияи педагогӣ (консепсияи тарбия, таълим ва иҷтимоисозии шахс тавассути таълим; низомҳои /шароитҳои/ рушди шахс дар чараёни таълим, тарбия, омӯзиш;), *банди 5* – Назария ва консепсияҳои тарбия (омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангии тарбия; шаклҳо, принсипҳои тарбияи кӯдак дар марҳилаҳои гуногуни ба камол расидани ӯ; асоҳҳои арзишии ташаккули раванди таълим, низомҳои педагогии тарбия;) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот дар таҳлили ҳамаҷонибаи масъала; дар омезиши дурусти таҳқиқотҳои назариявӣ ва таҷрибавӣ, таҳлили миқдорӣ ва сифатии маводҳо; дар истифодаи маҷмӯи усулҳо вобаста ба мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот; дар барузори таҳқиқоти таҷрибавӣ ва тасдиқи амалии муқаррароти қори илмӣ дар давоми озмоиш, таҳлили натиҷаҳои қорқарди маълумоти таҷрибавӣ, таҳия ва нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ, амалӣ, ҷаъбасти натиҷаҳои бадастомада ва таҳияи таҳқиқоти диссертатсионӣ таҷассум меёбад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Муқаррароти асосии диссертатсия ва натиҷаҳои таҳқиқот дар мақолаҳои илмӣ ва маводи дигари аз ҷониби муаллиф таҳия ва нашркардашуда дар ҷ гардидаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот дар конференсияҳои илмию амалӣ ва илмию назариявии сатҳҳои гуногун, семинарҳои илмӣ-методӣ ва ҷаласаҳои шӯъбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ироа шуда, мавриди муҳокима ва тасвиб шудаанд. Маводи таҳқиқотӣ дар раванди ҷорабиниҳои таълимиву тарбияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбие, ки пойгоҳи таҳқиқот буданд, ҷорӣ ва роҳандозӣ карда шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯйи мавзӯи диссертатсия зиёда аз 31 мақолаву дастурҳои илмӣ-методӣ, аз ҷумла 8 мақолаи илмӣ дар маҷалаҳои тақризшавандаи феҳристи тавсиянамудаи КОА-и назди Президенти ҶТ ва 4 номгӯй мақолаҳо дар маҷмуаи маводи конференсияҳо нашр шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия бо мантиқи он мувофиқ буда, аз муқаддима, ду боб, хулосаву тавсияҳо ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст. Мазмуни диссертатсия дар 177 саҳифаи ҷопи компютерӣ дар ҷ шуда, дорои 10 ҷадвал ва 6 расм мебошад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ БОЗИҲОИ КОМПЮТЕРИИ ХУСУСИЯТИ АГРЕССИВИДОШТА БА РАФТОРИ ДОНИШЧЌЌН

1.1. Таъсири психологӣ-педагогии бозиҳои компютерӣ ба рафтори агрессивии донишчЌЌни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ

То даме, ки инсоният вучуд дорад, ҳамин қадар бозиҳои умумӣ вучуд доранд, аммо қисме аз бозиҳо дар инкишофи ҷисмонии инсон ва қисме дар таназзули ҷисми инсон ёрӣ мерасонад. Дар замонҳои дунёи қадим одамон тавассути ашёҳои гуногун бозиҳо ташкил менамуданд. Ба сифати чунин предметҳо метавонистанд аз матоъ, сангҳои зебо, шоху навдаҳои дарахт бозичаҳои дастӣ тайёр намуда истифода баранд. Ҳар як давраи таърихӣ бозӣ бозичаҳои худро дошта, зина ба зина онҳо такмил ёфта, бозӣ ва бозичаҳои сифатан нав пайдо менамуданд. Бозӣ иқтидори бузургро ноил буда, инсонро инкишоф медиҳад ва дар баробари он худ ҳам такмил ёфта, торафт мураккаб мегардад.

Ҳамин буд, ки бозиҳо такмил ёфта то ба бозиҳои компютерӣ ва таҳаюлотӣ расиданд. Мутобиқи андешаи психолог Иванов М. С., динамикаи инкишофи тобеъшавии компютерӣ, аз худ чор зинаро дар чунин шакл ифода менамояд. [3, с. 164].

1. Дар зинаи якум чараёни одаткунонии одамон ба бозӣ рӯй медиҳад (ки инро зинаи одаткунии сабук меноманд).

2. Давраи дуум бо он тавсиф карда мешавад, ки тобеъшавӣ зуд ташаккул меёбад (**давраи одаткунӣ**).

3. Дарачаи тобеъшавӣ ба ҳаде расида, ба хусусиятҳои фардии шахсият ворид мегардад, ки ин зинаро тобеъшавӣ меноманд. (**дарачаи тобеъият**).

4. Дар натиҷа, дар давраи муайяни вақт, тобеъшавӣ устувор гардида, баъзан поён меравад ва боз дар давраи дурру дароз устувории хешро нигоҳ медорад.

«Ҳаёти мо чист? Бозӣ! - гуфта буд, кадом вақте Шекспир. Драматурги бузург медонист, ки баъди садсолаҳо наслҳои нав ин гуфтаро ба ҳаёт муқобил мегузоранд, на баръакс? Имрӯз миллион одамон бо хоҳиши худ ба бозиҳои компютерӣ машғул гардида, худро бо клавиатура мепаїванданд ва тобеъи воқеияти таҳаюлотӣ мегарданд.

Тамошои ҷангҳои ғоратгаронаи таҳаюлӣ, зурварӣ, қатл, азоб ва шиканҷа, ҷавонони ноогоҳро тобеи бозиҳои компютерӣ мегардонад. Пас аз он, ки бозӣ ба одат табдил ёфт, ҷавонон дигар аз олами бозӣ берун шуда наметавонанд. Ин раванд ва одаткунии ҷавонон ҳамеша даҳолати педагогӣ ва психологиро хоҳон мебошад. Дар натиҷаи одаткунӣ ва тобеъшавӣ ба бозиҳои компютерӣ ҷисми онҳо ба беморшавӣ, фарбеҳшавӣ сар карда, баъзан системаи фаъолияти ҳаётии онҳо фаъолиятро қатъ намуда, ҷавонро ба марг мерасонад. [33, с. 127].

Дар ин ҳолат дастгоҳи бераҳм, индустрияи бозӣ ба ивази ҳаёти миллионҳо нафар одамон, тавассути фурӯхтани бозиҳои компютерӣ миллиардҳо доллар даромад бадаст меоранд. Инсонӣ ба бозиҳои компютерӣ майл пайдо намуда, геймер ном мегирад, ки ин маънои мубталоро ноил мебошад. Нафароне, ки танҳо дар бозиҳои нақшӣ дилбохтагӣ доранд, онҳоро бозингарони ҳарбӣ меноманд.

Ба он набояд нигоҳ кард, ки ин мафҳум дар худ одамонро фаро мегирад, ки худро бозингарони баробарҳуқуқ намеҳисобанд. Онҳоро қисман онҳое ташкил медиҳанд, ки вақти зиёди ҳешро дар бозӣ ё воридшавӣ ба олами таҳаюлотӣ мегузаронанд. Ба онҳо бештар одаткунӣ ва тобеъшавӣ таҳдид менамояд, ки аз он олами зебои таҳаюлотӣ бозгашт нест.

Дар чунин ҳолат таъсиррасонии педагогӣ - психологӣ ниҳоят муҳим мебошад, то ки бозӣ ба одат табдил наёбад, балки ҳамчун машғулияти кӯтоҳмуддат боқӣ монад. Дар ин раванд педагог ва психолог бояд чунон нозукона рафтор намоянд, ки ҷавон хатар ва оқибати бозиҳои компютериро шуурона дарк намуда, аз он ихтиёран даст кашад.

Аз тамоми тобеиятҳо дида барои инсон тобеияти сахттарин тобеияти психологӣ ба бозиҳои компютерӣ мебошад. Вақте қувва барои мубориза бурдан ба муқобили чизе боварибахш набошад, мушкилоти инсон бештар мегардад. Баргаштан ба воқеият, аз тобешавии маводҳои муҳаддир, нӯшокиҳои спиртӣ, бозиҳои компютериҳои хусусияти реаксионидошта ниҳоят муҳим мебошад. [8, с. 83- 86].

Бозиҳои компютерӣ дорои хусусияти бераҳмӣ, ки инсонро тобеи худ мегардонанд, ба олами таҳаюлотӣ ворид месозанд, дар натиҷаи он инсон таҳкурсии инстинктиашро аз даст медиҳад: фазою вақт ва ҳаёту марғро фарқ наменамояд. Дар одамоне, ки мубталои бозиҳои компютерӣ гардидааст ахлоқ коста ва маҳорати муошират бо одамон хеле қафомондагӣ ҳис карда мешавад. Онҳо қариб гӯё ба касе кор надоранд, танҳо ҳангоми пайваст гардидан бо компютер ва интернет ва оғоз кардан ба бозӣ худро тавоно, зӯр, қаҳрамон ҳис менамоянд. Чунин одамон ҳамеша нохушии рақибро интизоранд ва аз ҳар як бадбахтию нокомии дигарон илҳом мегиранд.

Равшан гардидани оинаи манитор, чони фаромушгардидаи бозингарро гарм намуда, ба олами дӯстдошта ворид менамояд, ба оламе, ки дар он ташвишу заҳмат нест. Бозингар чӣ қадаре, вақти зиёдро дар бозии компютерӣ гузаронад, ҳамин қадар тобеияти он меафзояд, шуураш ўро ба қурбонӣ табдил медиҳад.

Андӯҳмандӣ, ки бо қаҳрамонони таҳаюлотӣ алоқаманд мебошад, баъзан бозингар онро ҳамчун дарди хеш қабул менамояд. Дар ин раванд ба ҳуни ў адреналин- ки худ дар худ барои инсон ҳамчун наркотик мебошад, қисми мағзи сарро ба кор маҷбур менамояд. Дар чунин ҳолат бояд ҷавон ҷавобгариро барои лаззати муваққатӣ ва фараҳмандӣ ҳис намояд.

Дар ҳолати муқаррарӣ, фарз кардем дар ҳолати истироҳат, ё бозиҳои спортӣ, ин гармон ҷисмро тарк менамояд ва моро маҷбур менамояд, ки ҳамаро тезтар, баландар, зӯртар иҷро намоем, ки ин дар натиҷаи ҳаракат вайрон мешавад.

Олимони соҳаи педагогика ва психология дуруст дарк менамуданд, ки дар шуури ҷавонони мубталогардидаи бозихои компютерӣ тағйирот рӯй медиҳад. Педагог ва психологҳо андеша доранд, ки ҳар қадар инсон сахттар ба бозӣ дилбастагӣ пайдо намояд, ҳамон қадар таъсиррасонандаҳои берунӣ дар ӯ қаҳру ғазабро ба вучуд меоранд.

Аз ҷиҳати педагогӣ ва психологӣ чизи заруритарин барои инсон ва барқароршавии қувваю нерӯи харҷгардидаи ӯ хоб мебошад, аммо барои бозингари таҳаюлотӣ қотилони ин олам хобро нороҳат мегардонанд. Ақлу хиради бозингари олами таҳаюлотӣ, бозихои компютериӣ даҳшатнок дигар сигналҳои ҷисмашро шунида наметавонад. Ё оҳиста- оҳиста аз ин олами воқеӣ берун шуда, дар олами таҳаюлотӣ ба худ ҷой пайдо менамояд.

Дар натиҷа- дил ва рағҳои хунгард вазифаашонро гум карда, ҷисм хароб, шуур ва худидорақунӣ гум гашта, бофтаҳо ба ҳалокат мерасанд. Барои мисол, дӯстдорони бозихои компютерӣ Танет Соммои ва Юен Лонг, ки шаби дароз ба бозӣ "Counter-Strike" ва "Diablo II" машғул буданд ба ҳалокат расиданд. Ин ҳодисаҳо барои он овоза шуданд, ки дар интернет- кафе рӯй дода буданд. Ин бозингарон дар ҷудой аз ҷамъият ба ин шуғл сару кор доштанд. Ин ҳодисаҳо ниҳоят сершуморанд ва фарқияти онҳо дар он мебошад, ки бо марг анҷом ёфтанд, сабаби онҳо пеш аз ҳама кафидани рағи хунгарди мағз ва қатъ гардидани кори дил мебошад. [140, с.49]:

Таҳқиқотҳои педагогикӣ- психологӣ нишон медиҳанд, ки бо бозихои компютерӣ миқдори зиёди инсонияти бадбахт, ба монанди худкушон робитамайд мебошанд. Дар соли 2001 дар Россия худкушии шаш нафар хонандагон мамлакатро ба ларза овард. Ҳамин ҳодисаи нангин соли 2016 дар Хуҷанд рӯй дод, ки сабаби марги 18 нафар мактаббачагон гардид, ки гунаҳкори асосии ин ҳодисаи нангин мубталоии онҳо ба бозии компютериӣ "Последняя Фантазия" мебошад.

Худи ҳамон сол ҷумбиши васеи ҷамъиятиро аз бозии "Everquest" ба хона барнагаштани Шона Вуллей дар ШМА ба вучуд овард. Таъсири бозихои компютериӣ хусусияти агрессивидоштаро олимони соҳаи педагогика ва

психология бо май ва нашта наздик ва баробар меҳисобанд. Агар дар шароити имрӯза ба муқобили маводҳои мадҳушкунанда тамоми ҷаҳон мубориза барад, ба муқобили мубталошавии бозиҳои компютери як қисми ночизи ғайрон кор мебаранд ва проблемаи асосии таҳқиқоти педагогӣ-психологӣ мегардаду ҳалос. Ҳамчун таҳқиқотчи даъват менамоям, ки хатари бозиҳои компютери хусусияти зӯроварӣ доштаро набояд ҷамъияти инсонӣ аз маводҳои мадҳушкунанда сабук ҳисобад.

Дар шароити муосир яке аз ҳолатҳои мураккаб барои тамоми давлатҳои ҷаҳон - ин тобешавии геймерӣ мебошад, ки аз ҳама зиёд дар Россия «роҳзании компютерӣ» рӯ ба авҷ ниҳодааст. Ин ниҳоят хатари ҷиддӣ мебошад, аммо аҳолии Тоҷикистон дар шароити муосир ин хатарро то охир дарк накардааст. Ҷавонони бесавод ва ноогоҳи Тоҷикистон оқибати онро ба рафтору кирдорашон дарк накардаанд аз ин рӯ пеш аз ҳама қурбонии воқеияти таҳаюлотӣ мегарданд.

Ин хатар дар мамлакати мо аз ҳама бештар ба кӯдакону ҷавононе таҳдид менамояд, ки мубталои ин одаткунӣ гарданд. Дар Тоҷикистон ҳатто падару модароне ёфт мешаванд, ки қаҳрамонии таҳаюлотии фарзандонашонро тарафдорӣ менамоянд, аҳсану офарин мегӯянд аз оқибати ин амал оғаҳ нестанд. Аксар волидон, содалавҳона гумон мекунанд, ки ин амали фарзандонашон нисбат ба вақтро дар кӯча дар сарсонӣ саргардонӣ гузаронидан беҳтар мебошад.

Бо чунин андеша онҳо хато мекунанд, зеро дар кӯча бача ҳеҷ набошад, ҳавои тоза нафас мегирад, чизи хуберо дида тақлид менамояд, чизи бадеро мушоҳида намуда, ба худ ҳулоса мебарорад. Ба андешаи онҳо, гӯе дар кӯча ва дар доираи дӯстон ҷавон ба амалҳои носазо даст зада, ҷинойтпеша мегардад, аммо ҳангоми бозии компютерӣ дониш, маҳорат ва малакаи технологии ӯ ташаккул меёбад. Волидон намефаҳманд, ки фарзанди онҳо компютерро мақсаднок истифода мебарад, ӯ танҳо барои вақтгузаронӣ дар назди он қарор гирифтааст.

Волидон, аксарият дар бораи талаботҳои педагогӣ- психологӣ нисбати бозӣҳои компютерӣ, ки ба ҷавонон танҳо куштан, бераҳмӣ зоҳир намуданро талқин менамоянд, дигар фаҳмиш надоранд. Ҳатто намефаҳманд, ки фарзандонашонро чӣ тавр аз бозӣҳои компютерӣ хусусияти агрессивидошта ҳифз намоянд, ки ба одат ва пайравӣ табдил наёбад.

Мазмуни бисёр бозӣҳо фиребгарӣ ва зуровариро ҳамчун ягона тарзи ҳалли масъала муаррифӣ намудан мебошад, ки агар кӯдак ба тобешавӣ олами таҳаюлотӣ гирифта гардад, ҳам психикаи ӯ аз ду сар зарар мебинад.

Кӯдаки муосир аз синну соли ниҳоят хурдӣ бо компютер ошно мегардад, волидон аз моҳирона нуқтаҳои компютерро паҳш кардани фарзандашон шодӣ менамоянд. Бисёр падару модарон хурсандӣ менамоянд, ки кӯдакон шӯҳию бозӣ накарда, дар кӯча нагашта, либосҳояшонро ифлос нанамуда, оромона дар паси компютер нишастаанд. [3, с.86].

Калонсолон дарк намеkunанд, ки фарзанди онҳо ба чӣ қор банд аст, кадом ахборро фарзанди онҳо аз компютер гирифта истодааст, чанд вақтро дар сари компютер гузаронида аз чӣ сироят меёбад. Онҳо ҳатто намефаҳманд, ки компютер барои фарзанди онҳо на танҳо бозича, балки сарчашмаи дониш мебошад. Аз нофаҳмии волидон оҳиста- оҳиста компютер ба воситаи иваз кунандаи волидону наздикон табдил ёфта, ҷои онҳоро ишғол менамояд. Баъзан дарк наменамоиянд, ки кӯдаки онҳо нисбати падару модари ба қору иҷрои вазифаи қорӣ ба компютер бештар дилбастагӣ дорад.

Психолог ва педагогҳо исбот менамоянд, ки оҳиста- оҳиста ин ба одат табдил ёфта, ҷавонон вақти зиёдтари худро дар бозӣҳои компютерӣ ва интернет гузаронида, саломатӣ ва равони хешро дар зерӣ хатар мегузоранд. Психологу педагогҳо таъкид менамоянд, ки бозӣҳои компютерӣ хусусияти реаксионидошта ва ахбори интернет ҳар кадомаш сабаб ва натиҷаи худро доро мебошад ва ба гурӯҳҳои синну солӣ таъсири гуногун мерасонад. Тобешавӣ, одаткунии ҷавонон, ба бозӣҳои компютерӣ хусусияти гуногун дошта аз синни 10 солагӣ то 18 солагӣ оғоз мегардад.

Масалан, ба наздикӣ дар ИМА таҳқиқот гузаронидашуда ошкор намуд, ки вақти бештарро дар интернет нафақахӯрон ва хонанишинон мегузaronанд, баъди онҳо мактаббачагон ва донишчӯён. [31, с. 105]:

Илми педагогика ва психология тадбирҳои пешгирии тобеъшавиро ба бозҳои компютерӣ аз табобати одамони гирифторгардида барои ҷамъият манфиатноктар меҳисобанд. Табобати мубталоёни бозҳои компютерӣ-мушкилоти мураккаб мебошанд, ки кори робитаманди мутахассисони соҳаҳои гуногуни тибро талаб менамояд. Мавқеи асосиро дар табобати мубталоёни бозҳои компютерӣ одаткунии иҷтимоии бемор ташкил медиҳад, ки он танҳо дар ҳолати мавҷуд будани мутахассисони соҳибкасб, психолог ва психотерапевтҳо имкон дорад.

Психолог ва педагогҳо таъкид менамоянд, ки қисман одаткунии кӯдакон ва ҷавонон ба бозҳои компютерӣ аз рӯи ба худ боварӣ надоштан дар худзоҳиркунӣ мебошад. Барои кори самаранок бо фарзандон волидон бояд дар бораи талаботҳои педагогии кор бо ҷавонони дар зери таъсири бозҳои компютери хусусияти реаксионидошта бояд донишу фаҳмиш дошта бошанд. Волидон воҳима накарда, роҳи ҳалли проблемаи ба миён омадаро донанд. Дар ин ҷо, беҳудаю баҳуда танқид кардани бача, ки вақти зиёди хешро дар компютер ва бозӣ мегузaronанд, лозимият надорад. Чунин муносибат метавонад масъаларо ҳалнашаванда ва бачаро аз падару модар дур созад.

Илми педагогика исбот менамояд, ки дар чунин ҳолат волидон бояд далели воқеи дошта бошанд, ки бача, хонанда ё донишчӯ вақтро беманфиат мегузaronанд. Бо далели воқеӣ баромад кардани волидон боиси устувор гардидани робитаи аъзоёни оила ва боварӣ нисбати ҳамдигар мегардад.

Агар ҷавон мубталои бозҳои компютери хусусияти агрессивӣ бошад, волидон вазифадоранд, ки то андозаи зарурӣ ўро фаҳмида, майли ўро ба бозҳои компютерӣ мутобиқи талаботи педагогика дарк намуда, барои солимии ў тадбирҳо андешанд. Набошад, ин хатареро ба миён меорад, ки боиси пушаймонӣ ва афсӯс мегардад. Агар хонанда ё донишчӯ ба бозҳои

компютери дағал ва зӯроварӣ одат пайдо карда бошанд, кӯшиш кардан зарур аст, ки ҳолати ўро дуруст фаҳмида, маслиҳату тавсияҳои педагогӣ ва психологӣ дода, ба роҳи дуруст ҳидоят намоянд. Ин тадбирҳо на танҳо, кӯдаку ҷавонро бо волидон наздик месозад, балки, боварии онҳоро нисбати ҳамдигар устувор мегардонад. Пас ҷавон бо тамоми боварӣ ба волидони хеш пайравӣ намуда, тамоми асрор ва мушкилоти худро бо онҳо кушода медиҳад.

Танқиди бемавриди ҷавонро аз ҷониби волидон, ӯ ҳамчун ўро фаҳмида нахостани волидон қабул намуда, ба ҳолати пинҳон намудани сирру асрор ва бадбинию нафрат оварда мерасонад. Тадбири асосие, ки метавонад тамоми шаклҳои тобеъшавии компютери ҷавонро бартараф намояд, ин фаъолияти дурусти шууронои волидон дар кори тарбиявии оилавӣ мебошад.

Педагогон ва психологон ба волидон тавсия медиҳанд, ки фарзандонро ҳеҷ гоҳ кӯшиш нанамоянд, ки тавассути зӯрӣ аз бозӣ маҳдуд созанд, ки оқибати хуб надорад. Дар чунин ҳолат, мисол, аз ин ё он бозӣ манъ кардани ҷавон таркишро ба вуҷуд меорад. Волидон агар барои ин далел дошта бошанд, робитаи онҳо бо фарзандон бештару бештар қавӣ мегардад.

Ман ҳамчун омӯзгор ва таҳқиқотчи ин проблема, ба волидон тавсия медиҳам, ки бо тамоми роҳу восита пеши роҳи тамошо кардани киною бозиҳои компютери хусусияти зӯроварӣ, қатл, бераҳмӣ доштаро гиранд. Агар ҷавонон аллакай бо чунин кино, бозиҳои компютерӣ ва ахбор рӯ ба рӯ шудаанд, дар шакли дастрас ба онҳо фаҳмонидан зарур аст, ки ин чӣ оқибати нохуше дорад. Ҳеҷ набошад дар бораи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва пайдо шудани дастаҳои ҷазодиҳандаи фашистӣ ба бачаҳо маълумот додан зарур аст.

Қатъиян манъ намудани ин ё он шакли ахбор, бе ягон фаҳмонидадихӣ метавонад тавачҷӯҳи бештари ҷавонро ба худ ҷалб намояд. Педагогика тавсия медиҳад, ки дар байни волидону фарзандон набояд аз ягон амал манъ кардан бе фаҳмонидану боварӣ ҳосилнамоӣ вуҷуд дошта бошад.

Бозиҳои компютерӣ ва умуман бозиҳоро дар чунин шакл табақабандӣ кардан мумкин аст:

Бозиҳои якнафара - ба ҳисоб гирифта шудаанд, ба бозии бозингар ба муқобили компютер.

Бозиҳои истифодабарандагони сершумор - ба ҳисоб гирифтани бозии бисёрхоро (одатан то 64 нафар), ки ин бозӣ бо сети локалӣ ё Интернет баргузор карда мешавад. Ин шакли бозӣ дар як компютер гузарониданаш қариб номумкин мебошад,

Оффлайни бисёр истифодашаванда - як қатор жанрҳо дар чунин шакл истифода мешаванд: бозингарон ход карда, натиҷаи онро тавассути веб ё почтаи электронӣ интизор мешуданд.

Ин бозиҳо чунин хусусият доранд:

- пайдошавии давриро дар шабака талаб менамоянд;
- талаб менамоянд, ки дар шабака натиҷаи даврӣ пайдо шавад;
- вақти воридшавиро ҳуди бозингар интихоб менамояд, бо баранда ва рақиб муросо наменамяд.

Табиист, ки ин хатари бозиҳои компютерӣ ва истехсоли онҳо ба пешравии техникӣ ва технологӣ, махсусан ба асри XX рост меояд. Гуфтан мумкин аст, ки мақсади асосии бозингарон на бозӣ кардан буд, балки имконияте пайдо намоянд, ки машғул шуда, вақт гузаронанд.

Ин ҳама ним аср пеш дар Университети Технологии Массачусетсияи ИМА пайдо гардид. Аллакай дар соли 1961 барномасозон дар яке аз мейнфреймҳо аввалин дар ҷаҳон бозии кампютериро ихтироъ карданд ва сар доданд, ки ин номи Space War- ро дар худ гирифт.

Моҳияти бозӣ дар он зоҳир мегардид, ки гӯе ду киштии кайҳонӣ дар фазои монитор парвоз намуда, ҳамдигарро зеро зарба қарор медоданд. Агар аниқтар бо мафҳумҳои матнӣ гӯем, дисплейҳои графикӣ чанде дертар ба вучуд омаданд. Онҳо кӯшиш менамуданд, ки бо яроку аслиҳа ба ҳамдигар зарба зананд. Бозиҳои аввалини компютерӣ дар жанре ихтиро гардида буданд, ки машҳур гардида натавонистанд. Зеро, ки дар он даврҳо дар бораи компютери шахсӣ суҳан намерафт. Ҳар техникаи компютерӣ қариб коркарди махфӣ ҳисобида шуда, арзиши зиёди пулиро ноил буд. Ин бозиҳоро

барномасозони махсус барои худ омода карда буданд, то рӯзи кориго кӯтоҳ кунанд.

Компютер торафт тавоно гардида, бозиҳо компютерӣ равшантар гардида, вазифахояшонро иҷро мекардагӣ шуданд. Дар бораи бозиҳои компютерӣ сухан ронда, мо ба хуласе омадем, ки онҳо дар таълиму тарбияи насли наврас беҳтарин омиланд. Аммо ин фаҳмиши мо чандон дуруст набаромад, зеро, ки бозиҳои компютерӣ ба ахлоқи ҳамидаю костагӣ ворид намуданд ва менамоянд.

Меҳостам, дар шакли ҷудогона қайд намоям, ки индустрияи кино оид ба бозиҳои компютерӣ ниҳоят инкишоф ёфтааст ва дар ҳар қадам аз омӯзгорон андешидани тадбирҳои педагогиро талаб менамояд, ки донишҷӯён бо он заҳролуд нагарданд. [3, с. 59-64].

Дар ин давра диққати махсус ба бозиҳои нави диққатҷалбкунанда барои бачагону наврасон дода мешавад. Насли наврас ба монанди дигарон серҳаракат мебошанд, ин маънои чароғи бозиро дорад. Психологҳо аллакай барвақт исбот намуда буданд, ки тамоми кӯдакон ва наврасон дар бозӣ ошкор мегарданд. Бозӣ барои онҳо чунон шавқовар мебошад, ки кӯдак ва ҷавон дар чароғи бозӣ худ ва шуғли ояндаашро пайдо менамояд. Кадам писар ё духтар аз бозии машҳури бародарон гардан метобад, Ин машғулият метавонад ба ҷавонон маҳорати бо мушак кор карданро ёд диҳад. [3]:

Бозиҳо дар навбати худ қисми таркибӣ ва ҷудонашавандаи ҳаёт ва фаъолияти иҷтимоии тамоми ноболиғон ва наврасон ба ҳисоб мераванд. Аммо мувофиқи андешаи педагогу психологҳо ба ин воқеият, ки қисми таркибӣ ва ҷудонашавандаи ҳаёти ҷавонон мебошад, мутаъсифона, диққати зарурӣ дода намешавад.

Бисёриҳо ба бозӣ ҳамчун воситаи вақтгузаронӣ, дигарон ҳамчун воситаи қаноатманд гардидани ҷавонон менигаранд. Волидон ва шахсони онҳоро ивазкунанда, фаҳмиши пастӣ педагогӣ- психологӣ дошта, мавқеъ ва вазифаи бозиро дар ташаккули ҷисмонии ҷавонон намефаҳманд. Онҳо диққати заруриро ба он равона карда наметавонанд, ки агар ҷавонон ба бозӣ ба таври

дастрас машғул наshawанд, аз муваффақият дар солимӣ, таълим ва давомот дар муассиса маҳрум мегарданд. Агар ба машғул шудани ҷавонон ба бозихои гуногун монеъ шавем, ки педагогика ва психология онҳоро тавсия медиҳанд, бача дар синни ҷавонӣ ба бўҳрони шахсиятӣ гирифта мегардад. Бозӣ то кадом андоза дар ташаккули ҷисмонӣ, шахсиятӣ, ахлоқӣ, маданияи ҷавонон таъсир мерасонад, илми педагогика ва психология онро собит намудааст.

Дар оянда, тамоми харочотҳои иқтисодӣ, ки ба он харочотҳо дар муҳайё намудани марказҳои махсусии истироҳат ва шуғл метавонад кӯдакону ҷавонро аз ҷиҳати психологӣ самаранок барқарор намояд ва аз бўҳрони шахсиятӣ берун бароранд. [31, с. 109- 111].

Бозӣ, аз худ яке аз шаклҳои фаъолияти кӯдакону наврасонро ифода менамояд. Бо шарофати бозихои фаъоли ҳаррӯза таҷриба ҳосилнамуда, ҷавонон олами атрофии худро беҳтар мефаҳманд ва худшиносии онҳо бедор гашта, ба қадри маҳорат ва лаёқати дигарон мерасидагӣ мегарданд. Тавассути бозӣ, бача иқтидоре ҳосил менамояд, ки шуурона оқибати рафтори хешро дарк намуда, ҳиссиёт ва назари хешро зоҳир намояд. Ҳаёлотҳои хешро ба дараҷаи хоҳишҳои воқеи наздик намуда, ҳиссиёт, ташвиш ва дигар монетаҳои психологиро аз хеш дур намояд. Дар давраи бозӣ, ҷавонон имкониятҳои ҷисмонии хешро дарк намуда, бо маҳоратҳои ҳосилнамуда онро қувват мебахшанд.

Аз ин рӯ педагогика ва психология моҳияти бозиро барои ташаккули ҷавонону наврасон ниҳоят баҳои баланд медиҳанд. Бозӣ дар ташаккули ҷисмонӣ, ҳаяҷонӣ, иҷтимоӣ, маърифатӣ ва ахлоқии ҷавонон мавқеи баландро ишғол менамоянд.

Альфред Адлер - психолог машҳур мегӯяд: «ба бозӣ ҳамчун воситаи вақтгузаронӣ нигоҳ кардан нашоуд, балки бозиро ҳамчун воситаи инкишоф бояд донист». Мувофиқи андешаи психолог дигар Кайнст, бозӣ барои бачагон баробари вазни сӯҳбат барои калонсолон мебошад. Дар ҳақиқат ин олимон дар бораи бозӣ дуруст андешаронӣ менамоянд.

Бозӣ- ин воситаи табиие мебошад, ки тавасути он кӯдак андеша, ҳиссиёт, ва фикри хешро баён менамояд. Тавассути бозӣ, кӯдакону ҷавонон ҳиссиёт, ҳаяҷони дохилӣ, бебарорӣ ва ташвишашонро зоҳир менамоянд. Дар ин қисмати таҳқиқот мо бояд диққати бештари хешро ба бозихои компютериӣ дорои хусусияти агресивӣ равона намоем. Агрессия дар кадом шакл зоҳир нагардад, ифодакунандаи рафтор мебошад, ки равона мегардад ба расонидани зарар ба дигар организми зинда. [83, с. 15].

Мувофиқи андешаи мо ҳамчун таҳқиқотчиӣ ин мушкилот, барқарор гардидани рафтори агресивӣ - чараёни мураккаб буда, аз чандин омилҳо вобаста мебошад. Рафтори агресивии донишҷӯён то як андоза маҳсули таъсири оила, ҳамсолон, муҳит, инчунин аз ахбори оммавӣ мебошад. Ҷавонон рафтори агресивиро аз муҳите, ки дар он қарор доранд ва аз муносибати агресивии байниҳамдигарии одамон меомӯзанд ва аз камтаҷрибагӣ тақлид ва пайравӣ менамоянд.

Волидон ҳамеша омода бошанд, ки муносибати номатлуб ва рафтори бераҳмонаи байниҳамдигарии фарзандонашонро пешгирӣ намоянд. Волидоне, ки нисбат ба фарзандон ҷазои саҳтро амалӣ менамоянд, мушоҳида менамоянд, ки фарзанди онҳо саркаш, ноитоаткор ва ҷоҳил ба воя расида истодааст. Ҷавонон маълумотро дар бораи зӯроварӣ, бераҳмӣ аз нақли ҳамсиннусолон мефаҳманд. Онҳо тавассути мушоҳидаҳои шахсӣ худро агресивӣ нишон доданро аз рӯи рафтори дигар одамон, ҳамсинфон меомӯзанд. Лекин дар ин ҷо як чизи аҷиб мушоҳида мегардад, касе, нисбати ҳамкурсон муносибати агресивӣ дошта бошад, ба зудӣ тамоми коллектив аз ӯ рӯ метобанд. Аз ҷониби дигар, ин ҷавонони агресивӣ дар байни дигар ҷавонони майл ба рафтори агресивидошта, ба худ ҷой пайдо менамоянд.

Таҳқиқоти бевосита, ки бисёр олимон бо ҷавонони солим гузаронидаанд нишон медиҳад, ки агресивият дар шаклҳои гуногун дар ҳама намуди ҷавонон зоҳир гардида метавонад. Тамоми шаклҳои агресивият як аломати умумӣ доранд: ҷавонони ба он майл дошта, кӯшиш менамоянд, ки вазъиятро зерӣ назорати хеш нигоҳ доранд, дар маҷмӯъ ба он таъсир расонанд, худ ӯ

атрофии хешро такмил диҳанд, одамони наздикро ба доираашон фаро гиранд. [3, с. 31-33].

Реаксия дар шакли рафтори агрессивӣ, қувваи мақомоти дохилиро ба ҳаракат дароварда, дар ёд мемонад. Ҳамчунин, агрессия- тамоми шакли рафторро номидан мумкин аст, ки ҳадафи он паст задан ё расонидани зиён ба дигар ҷисмҳои зинда мебошад. Пайдо гардидани душманӣ ва шакли зоҳиргардии агрессия аз шароити махсуси иҷтимоӣ, ки шахсият дар он инкишоф меёбад вобаста аст. Қаҳру ғазаб дар ҳолати рӯирост ифодаи хешро наёфта, дар шакли рамзӣ ифода мегардад.

Яке аз чунин шаклҳои бозӣҳои компютерии дорои хусусиятӣ зӯрӣ, қатлқунӣ мебошад, ки ба равони ҷавонон бетаъсир намеронад. Аз ҷониби дигар бозӣҳои компютерии хусусияти реаксионидошта ба сифати таъсиррасон дар рафтори агрессивии донишҷӯён баромад намоёнд.

Бозӣҳои компютерӣ, дар ду шакл баҳогузори карда мешаванд: аз як тараф, ҷамъият бо имкониятҳои компютер мефаҳрад, аз тарафи дигар, дар воситаҳои ахбори умум миқдори зиёди огоҳномаҳо пайдо мешаванд, ки хусусияти огоҳкунии хатари бозӣҳои компютер дар маҷмӯъ ба равони наврасон таъкид карда мешавад.

Гуфтан ва ҳисоб кардан мумкин аст, ки ин ниҳоят кори хуб аст, зеро ки огоҳӣ ва ҳушёрӣ насли наврасро оид ба маданияти техникӣ баланд мебардорад. Дар мақола ва асарҳои хеш муаллифони он андешаро пайравӣ менамоянд, ки машғулият бо компютер - ин тобеъгӣ мебошад, ки дар чунин нишонаҳои психологӣ, ба монанди надоштани иқтидори ба бозии дигар гузаштан, ҳисси ҳукумрониро ба атрофиён тавассути бозӣ, ҷавон дарк менамояд.

Ба сифати оқибати нагини бозӣҳои компютерии хусусияти реаксионидошта, ишора намудан зарур аст, ки торафт доираи ҳаваси онҳо танг гардида, кӯшиш менамоянд, ки ҷаҳони хешро пайдо намоёнд. Ҷавонони мубталои бозӣҳои компютерӣ, кӯшиш менамоянд, ки аз воқеият ва олами воқеӣ дур шаванд, ки ин ниҳоят хатарнок аст.

Мувофиқ андешаи бисёр олимони соҳаи педагогика ва психология, бо компютер яккаю танҳо машғул шудан, ба муошират бо ҳамсолон зарар ворид менамояд. Ин омил минбаъд инсонро ба кандашавии иҷтимоӣ ва мушкилот дар муоширати байниҳамдигарӣ рӯ ба рӯ месозад.

Харитаи манфии он дар он мебошад, ки дар бачагони ба бозихои компютерӣ майл пайдонамуда, вайроншавии хоб, солимӣ, паст гардидани биной, тез мондашавӣ ва нарасидани вақт ҳис карда мешавад. Мушкилоти рафтори агрессивии ҷавонон ва робитаи он бо қонуншикании онҳо дар ҷамъият ваҳму ҳаросро ба вучуд овардааст. Худи ҳамин омилҳо ба сифати мавзӯи марказии таҳқиқотҳои педагогӣ- психологӣ баромад менамоянд. Танҳо дар ибтидои солҳои 80-ум, аҳли ҷамоатчиғӣ ва волидони ҷудогона аз бозичаҳои ҳарбӣ изҳори ташвиш намуда буданд, ки бесабаб набуд.

Пас, диққатро ба сӯи худ толорҳои бозӣ ва автоматҳои дар он шинондашуда ҷалб менамояд. Дар шароити муосир барои ҷавонон аз ҳама чизи хатарнок бозихои видеоии ҷангӣ дар компютерҳои шахсӣ шинохта шудааст.

Як гурӯҳ олимон ҳисоб мекунанд, ки бозӣ бо бозичаҳои ҳарбӣ ва бозихои видеоӣ ба он оварда мерасонанд, ки дар ҷавонон хоҳиши онро дар ҳаёт татбиқ кардан пайдо мегардад. [94, с. 108-110].

Гурӯҳи дигари олимони соҳаи педагогика ва психология бар он андешаанд, ки бозихои компютерӣ ва ҳарбӣ аз худ як шакли бедоркунии ҳиссиётро ифода менамоянд, чунки имкониятҳои он ниҳоят васеаънд. Ин имкониятҳои бе ҳудуд на танҳо дар он зоҳир меёбанд, ки бозингарон бо фазои кайҳонии беҳудуд балки бо шуури насли наврас таъсир мерасонанд.

Дар ҷамъияти муосири Тоҷикистон масъалаи нигоҳдорӣ ва устувор гардонидани солимии ҷисмонӣ ва психологӣ насли наврас торафт меафзояд. Мисоли равшани ин гуфтаҳо тадбирҳои андешидаи Ҳукумати Тоҷикистон ва ташвиши муассисаҳои таълимӣ ва волидон мебошад.

Дар адабиётҳои педагогӣ ва психологӣ хориҷӣ ва ватанӣ як қатор таҳқиқотҳо оид ба ташаккул ва инкишофи шаклҳои гуногуни тобеъшавии

рафторӣ хонандагон ва донишҷӯён ба таъб расидаанд. Ба чунин таҳқиқотҳо пеш аз ҳама асарҳои олимони С.Н. Буранов, А.Е. Войскунский, Л.А. Журавлев, М.С. Иванов, М.Коллинз, О.М. Овчинников, А. Фернхейм, Л.К. Фортова, В.Н. Чернышова, К. Янг мансуб мебошанд.

Дар таҳқиқоти олими соҳаи психология В. Гриффит ду намуди мақомгирӣ ҷудо карда шудааст: кӯдакону наврасонро маҷбур менамоянд, ки аз наву аз нав ба бозҳои компютерӣ муроҷиат намоянд. Бозингарони ин шакл барои қаноатмандӣ аз ҳуди бозӣ ва барои натиҷа ва муқобилият ба ҳарифони дигар бозӣ мекунанд. Чунин шакли мақомгирӣ дар бозӣ ба дигар шаклҳои фаъолият, ба он оварда мерасонад, ки ҷавонон бо атрофиён мӯтадил муошират намуда, аз бозҳои компютерӣ танҳо дар давраи истироҳат истифода мебаранд. Барои бозингарони гурӯҳи дуюм бозӣ ба кӯшиши аз олами дилгиркунанда берун шудан ва ба олами таҳиялотӣ ворид шудан дилкаштар мебошад. Махсусан ин шакли одаткунӣ ба бозӣ ва берун шудан аз олами воқеъ на танҳо диққати психологон, балки диққати психоторҳоро ба худ ҷалб намудан мумкин аст. Сабаби ба бозҳои компютери майл пайдо намудани бачагон мувофиқи андешаи педагог ва психологҳо дар он мебошад, ки бача қобилияти аз болои мушкилоти зиндагӣ баромаданро надорад. Мушкилоти таҳсил, мураккабии муносибат бо оила ва ҳамсолон, ўро аз ҳаёти воқеи берун намуда, ноилҷӣ ва танҳоиро дарк кардан, ўро вориди олами дигар менамояд.

Соҳаи васеътарини таҳқиқоти моро таъсири бозҳои компютерӣ дар давомоти донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва зоҳир гардидани рафтори агрессивии бисёр ҷавонон тавассути бозҳои компютерӣ мебошад. Ин мушкилот дар шароити муосир боиси нигаронии аҳли ҷомеагирӣ, муассисаи таълимӣ ва волидон гардидааст. Дар муносибатҳои назариявӣ ду нуқтаи назари мухолифҳо ҷудо намудан мумкин аст- назарияи таълимоти иҷтимоӣ тасдиқ менамояд, ки бозҳо, ки мазмунӣ амсилаи рафтори агрессивиро доранд, ба душманбинии ҷавон таъсир расонида, онро воқеъ мегардонанд.

Мутобиқи назарияи психоаналитикон, баръакс, бозихои компютерӣ имкон медиҳанд, ки дар кӯдак рафторҳои зӯроварӣ, баёни ҳиссиёти қаҳру ғазаб, ҷоҳилӣ, ки ба атрофиён маъқул нест пайдо гардад.

Вениамин Гудимов намунаи амсилаи таъсири бозихои компютериро ба равони бозингар пешниҳод намуда, чунин хосиятҳои муҳими бозихои компютериро дар воқеият ошкор месозад: 1) баргардандагии раванди ҳодиса; 2) имконияти интихоби дараҷаи мураккабӣ ва аз он бо пешгӯии бозӣ баромадан; 3) воқеияти бозӣ пурра лаҳзаҳои ба камолрасии ҷисмро танг карда мебароранд; 4) мавқеи вазифагузориҳои бозӣ. Дар бораи тобеъшавии компютерӣ муҳокима ронда, муаллиф ишора менамояд, ки бозӣ худ дар худ метавонад ба сифати сабаби мубталоии беморимонанд баромад намояд, пеш аз ҳама он «тест дар солимии психикӣ» мебошад. [88, с 34].

Олими донишгоҳи Толоку дар Япония ошкор намуд, ки бозихои компютерӣ ба ҳамон участкаи мағзи сар таъсир ворид менамоянд, ки вазифаи биниш ва ҳаракатро ба танзим медароранд. Аммо инкишофи дигар қисматҳои муҳими ҷисмро тавоно намегардонад. Бозихо инкишофи қисмати пешонаи мағзро манъ намуда, рафтори инсон, тамрини хотира, ҳаяҷон ва таълимиро душвор мегардонад.

Аз ҳама калонтарин ассотсиатсияи психологҳои ҷаҳон- АРА-и амрикоӣ (American Psychological Association) –ба хулосаи хотимавӣ омад, ки бозихои видеоӣ бо аломатҳои зӯроварӣ ба кӯдакон, наврасон ва ҷавонон таъсири бад мерасонанд. Ассотсиатсия ба хулосае омад, ки бозихои «зӯроварӣ» дар бачагон «андешаҳои агрессивӣ, рафтори агрессивӣ ва ҳиссиёти қаҳру ғазабро дар байни ҷавонон» ангишти медиҳанд. Ин гуфтаҳо ҳақанд ва дар ин соҳа баҳс кардан бечо мебошад, зеро ки дар рисолаи таҳқиқотии мо ин масъала ҷои асосиро ишғол менамояд.

Масъалаи нигоҳдории солимии насли наврас дар ҳама даври замон таҳқиқотчиёро ба ташвиш оварда буд ва масъалаи асосии илми педагогика ба ҳисоб мерафт. Инкишофи индустрияи электронӣ ва бозихои компютерӣ, дар назди илмҳои педагогӣ ва психологӣ вазифаҳои зиёдеро гузошт. Яке аз

чунин саволҳо, аз он иборат мебошад, ки чунин бозиҳо ба инкишофи кӯдакон чӣ таъсире доранд, мумкин аст, ки чунин фаъолиятро бозӣ номем? Онҳо дар кадом муносибат бо бозиҳои анъанавии лаҳзавӣ нақшӣ қарор гирифтаанд?

Бозӣҳое, ки таҳқиқотчиён ба онҳо ҳамчун дорои мавзмуни зӯроварӣ, зоҳиркунандаи нафрат ва фишор баҳогузори менамоянд, чун анъана, хати аввали рейтинги бозиҳои машҳурро дар байни наврасон ишғол менамоянд. Зарурияти омӯзиши тобеъшавиҳои бозиҳои компютерӣ ва реаксияи ҳаяҷонӣ дар синни ҷавонӣ аз он вобаста мебошад, ки ин давраи дарҳамшикании қатъӣ дар ҳаёти ояндаи ҷавонон маҳсуб меёбад. Дар инкишофи фазои ҳаяҷонӣ-иродавӣ ва машғулшавӣ ба компютер ду чиз мушоҳида мегардад: аввалан, тавоно гардонидани пешравӣ дар барқарор гардидани шахсият, баъдан, ташаккул ёфтани тобеъги ғайрифавол аз компютер. Ин омил ба инкишофи он монеъ гардида, дар реаксияи ҳаяҷонӣ зоҳир мегардад. [3, с. 12-15].

Таъсири бозиҳои компютери мазмуни агрессивӣ дошта, дар орзӯ ва ҳаваси донишҷӯён ниҳоят бузург мебошад. Хаёлот (фантазия) – рамзи чудонашаванда ва омили ҳаёти психологии наврасону ҷавонон мебошад. Агар барои кӯдак худро дар ҷои каҳрамон гузоштан хос бошад, барои навҷавон ҷараёни фардигардони хаёлот, бештар абстрактӣ ва эҷодӣ мегардад.

Хаёлоти наврасон аз образи аёнии мушаххас, тавассути абстракткунони хаёлот ба образи хаёли мегузарад. Якум – маҳсули оғозгардидаи шиддатноки навсозиҳои ҷисмонӣ, дуюм- ба сифати маводҳои сохтмонӣ маводҳои таъсиррасониҳои берунӣ истифода мегарданд. Олами хаёлоти наврасон - бе таъсуротҳои берунӣ- ин олами махфии нақшаҳои бузург мебошад, ки як дунё ҳиссиёт ва андешаҳо дар худ фаро мегирад. «Аш» барои хаёлоти агрессивии ҷавон ҳолатҳои зарбарасонандаи равоӣ хизмат менамояд. Хаёлот метавонанд реаксияҳои гармоналиро мураккаб гардонад ва ба худсозии шахсияти ҷавонон таъсир расонад. Махсусан дар ин давра ҷавон худмуҳофизатро гум намуда, тез мубталои бозиҳои компютери хусусияти реаксионӣ гардида, аз олами воқеӣ ба олами

тахаюлотӣ бо осонӣ ворид мегардад. Дар ин вақт ҷавон ҳамеша дар ҳолати ташвиши ботинӣ ва шароити стрессӣ қарор мегирад.

Ба ҳаёлот рафтани ҷавонон стрессро дар ҷисми ӯ афзун гардонидида, аз ин ҳолат роҳи баромаданро ёфта натавониста, аз ҳаёт ва зиндагӣ дилхунук гардонидида, ягона роҳи озодиро дар ворид шудан ба олами тахаюлотӣ мебинад. Тамоми ин аломату нишонаҳо дар рафтори ҷавонон, аҳли ҷомеа ро маҷбур менамояд, ки дар масоҳати беҳаду ҳудуд тадбирҳои пешгирикунандаи психо- физиологӣ андешанд, ки дар ҳаёти воқеӣ маъноӣ манъкунӣ ё маҳдудкуниро дорад.

Олимони соҳаи психология тасдиқ менамоянд, ки дар ҳаёлати ҷавон нақшаи бартараф намудани лидери он гурӯҳе давр мезанад, ки барои ӯ моҳиятнок мебошад. Мақсади асосии ин ҷавони роҳгум ва мубталои бозихи компютерӣ, ишғол намудан ҷои он лидер ё кӯшиш барои устувор гардонидани мавқеи хеш дар гурӯҳи иҷтимоӣ мебошад. Мавқеи иҷтимоиро дар гурӯҳ ӯ танҳо тавассути ноил гардидан ба сифатҳои шахсӣ ба воситаи қасос гирифтани аз онҳое, ки пеш ӯро паст мезаданд ноил гардида метавонанд. Ин андешаю ҳаёлот инчунин тарафи хатарноки хешро ноил мебошанд: дарки бешууроноии ҳаёлати ҳамсӯҳбати хеш ва дар он худро пайдо намудан ва барои мубрам гардонидани он андеша намуданд. Дар ин ҳолат ҳаёлот метавонад ҳар чӣ бештару бештар ҷавонро фаро гирад. Ба ин масъала аз атроф истода назар кунед, вай худаш ҳаёл мекунад, ки ин воқеъати асосӣ мебошад, аммо ман ҳамчун таҳқиқотчи гуфтан мехоҳам, ки ин хатари ҷомеаи инсонӣ мебошад, ки ҷавонон аз сабаби бепарвоии оила ва аҳли ҷомеа ба ин зина расидаанд. Дар охири охир, ҷавон, инсон ё ҳонанда қудрати гузаронидани ҳаёти мӯътадили инсониро гум карда, ҳаёти ҳайвонии серташвишро пеш мегирад. Дар ӯ хоҳише пайдо мегардад, ки талаботҳои оддитаринро инкор намуда, дар ҳаёлоташ бузургии «Ман»-и хешро ҳамчун қаҳрамони афсонавӣ ё дигар қаҳрамонони бадеӣ дарк намояд. Мушоҳида ва озмоишҳои педагогӣ собит менамоянд, ки бештар бачагон бозихро баҳои баланд медиҳанд, ки бо мубориза ва мусобиқа робитаманданд. Пас бозихе,

ки дар онҳо чолокӣ, нотарсӣ ба монанди бозиҳои «Аркадҳо», бозиҳои шакли «Стратегия» ва дигар бозиҳои мантиқӣ таваҷҷӯҳи ҷавононро ба худ бештар ҷалб менамоянд.

Ба духтарон бошад аз ҳама бештар бозӣҳое маъқуланд, ки дар онҳо чолокӣ, зиракию мантиқӣ ва корнамоӣ мушоҳида гардад. Таҳқиқот собит менамояд, ки духтарон бештар ба бозӣҳое сару кор мегиранд, ки бозиҳои машҳуранд ва чун анъана мардона ба шумор мераванд. Дар шароити муосир яке аз воситаҳои санҷидашуда ва дурустии худро дар амал нишондода мубталошавӣ ба бозиҳои компютерӣ мебошад. Бояд ба ин масъала волидон, муассиса ва аҳли ҷамиятчиғӣ диққати хоса зоҳир намоянд. Мақомотҳои кудратӣ, педагог ва психологҳо ва мутахассисони соҳаи тандурустӣ низ набояд худро дар канор гиранд. Ба кӯдакон ё ҷавон имконият додан зарур нест, ки тавассути бозиҳои компютерӣ тобеи он гардад. Пешгирии мубталоӣ ва андешидани тадбирҳои пешгирӣ аз фарогирӣ ба табобат осонтару беҳароҷоттар мебошад.

Ба хонандагону донишҷӯён бо далелҳои боварибахш нишон додан зарур аст, ки ғайр аз бозиҳои компютерӣ, ки дар ҳаёти инсон нохушиҳои дар боло ишорагардидаро бор менамоянд, як қатор бозӣҳое мавҷуданд, ки ба камссолимию бардамӣ меофаранд. Тамрини онҳо ҷисмро инкишоф дода, ҳолати психологии инсонро мӯътадил гардонида, ба шахсияти шинохта табдил медиҳанд. Дар Тоҷикистон бисёрҳои ро мезиносем, ки тавассути дигар шаклҳои бозӣ ба шахсиятҳои шинохта ва ифтихори миллат табдил ёфтаанд ва номашонро абадӣ гардонидаанд.

Дар ин кор аз ҳама бештар маданияти волидон ёрии амалӣ мерасонад, онҳо таҷрибаи ҳаёти дошта, «душманро аз симояш мешиносанд» ва бояд бетарафиро пеша нанамоянд, балки пайваста фарзандонро зери назорати педагогии хеш қарор диҳанд. Волидон дар ҳаёту зиндагии шахс бояд қонунро дар бораи «Масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» сармашқи кори ҳамешагии худ қарор диҳанд ва дар ҳолати бевақт ба хона омадани фарзандонашон аз онҳо ҳисобот талаб намоянд.

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ин мавзӯи таҳқиқоти мо оид ба масъалаи зӯроварӣ, қаҳру хашм, бадбинӣ ва зухуроти агрессивӣ ба яке аз масъалаҳои мубрам табдил ёфтааст. Агрессивият қариб ҳамеша дар шакли ошкор ва рӯйпӯш дар ҷамъият зоҳир мегардад, ки ин омил ташвишовар аст. Ин шакли рӯйпӯшии он гумон мекунам, ки натиҷаи бозихҳои компютериҳои характери реаксионидошта мебошад.

Тавсифи қаҳру ғазаби ҷавонон як шакли нафаҳмидани мақсад ва муҳтавои калонсолон ва норозигӣ баён намудан ба муқобили онҳо, аз ҳолати ишғолнамудаашон дар ҷамъият мебошад, ки дар шакли рафтори агрессивӣ зоҳир мегардад. [53, с. 97].

Фикр мекунем, ки дар шароити муосир ба хулосаи ягона омадан дар бораи таъсири ахбор аз «торҳои умумиҷаҳонӣ» ба дараҷаи агрессивияти ҷавонон ниҳоят мушкил гардидааст ва мебошад. Дар баробари он, бочуръатона тасдиқ намудан мумкин аст, ки воқиъаҳои мавҷудаи назорат аз болои ахбор чандон самаранок нест. Волидон ва дигар тафтишгарон дар масъалаи донишҷӯи технологияи муосири компютерӣ ва оқибати маводҳои воридгардида ба насли наврас фаҳмиши қазой надоранд ва ин ҳама вориди бозор ва дастрасии насли наврас мегардад.

Ҳамин тавр, гуфтан мумкин аст, ки ҷавононе, ки хоҳиши баланди тамошо кардани бозихҳои компютериро доранд, дар онҳо як реаксияи ҳаяҷонӣ рӯй дода, аз чунин бозихҳо дар худ идеал пайдо намуда, тақлид ва пайравӣ менамоянд. Ин раванд ба муносибати онҳо ба таълим таъсир расонида, давомотро паст мегардонад.

Таҳқиқот собит менамояд, ки донишҷӯёни гирифтори тобеъшавии бозихҳои компютерӣ, дар дарсҳо аз ноилҷӯи ширкат варзида, аммо майлу хоҳиш зоҳир наменамоёнд ва аз раванди дарс чизеро нафаҳмида, фикру ҳаёлҳои танҳо дар бозӣ банд мебошанд. Аз ҷониби дигар бозӣ онҳоро кайфият бахшида тобеъ менамояд, аммо ҳаста гардонида майли онҳоро ба дарс ҳалалдор мегардонад.

Ба тамоми тадбирҳои педагогӣ- психологӣи андешидаи мо нигоҳ накарда, ташвиши оила, муассиса ва аҳли ҷомеа ба инобат нагирифта, дар чунин ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии байналхалқӣ, ба монанди Конвенсияи байналхалқии ООН дар бораи ҳуқуқи кӯдакон, ва Ассотсиатсияи байналхалқии психологҳои мактабӣ ҳуқуқи кӯдакону ҷавонон ба бозӣ ҳамчун яке аз ҳуқуқҳои фундаменталӣ ва табиӣ ҳифз карда шудааст.

1.2. Бозӣҳои асосии компютерӣ ва таъсири онҳо ба ҳолати солимӣ ва рафтори агрессивии донишҷӯён

Бозӣ – ин қисми ҳаёт ва фаъолияти фард мебошад, ки ба шартан амсиласозии инкишофи фаъолияти инсон равон гардидааст. Бозӣ барои инсон як шакли фаъолият дар ҳолати вазъиятӣ ба ҳисоб меравад, ки тавассути он таҷрибаи ҷамъиятӣ ҳосил гардида, инсон хешро бештар устувор дарк намуда, дар фаъолияти иҷтимоӣ сабт мегардад. Зоҳир гардидани бозӣ дар ҷараёни таҳаюлотӣ олами ҳайвонӣ ифодакунандаи фаъолияти ҳаётгузаронӣ ва зарурияти аз худ намудани таҷрибаи наслҳои пешин барои худро дар ҳаёт тасдиқ кардан мебошад. Аввалин шуда олими олмонӣ К. Гросс қайд менамояд, ки бозӣ барои ҳайвон, бозӣ барои кӯдакон вазифаҳои машқиро барои мавҷудият иҷро менамояд. [8, с. 109- 115].

Бозӣ– ин, гуфтан мумкин аст, ки шакли худзоҳиркунии фард мебошад. Дар бозӣҳои компютерӣ ҳар як душмани кушташуда, ҳал кардани масъалаҳои фикрӣ, андешаи худбаҳодиҳии бозингари компютериёро баланд мегардонад. Ғайр аз ин, бозингар аз ўҳдаи кадом мушкилоте дар бозӣ набарояд, такроран иҷро менамояд. Дар ҳолате, ки кӯшиши такрорию такрорӣ натиҷа надихад, асабонӣ мегардад.

Агар дар рафтору кирдор шахси муттадилтарин ҳам бошад, асабоният ва қаҳру ғазабаш афзоиш ёфта, дигар вазифаи дар наздаш гузоштаро ҳал карда наметавонад. Асабоният, ки натиҷаи нобарорист, метавонад ҳатто ба фаъолияти шууронаи инсон таъсир ворид намояд. Ҳар ҷавону наврасе, ки

кору амалеро ичро менамояд ё дар компютер ба бозӣ машғул мешавад, дилкашию ҳолибии бозиҳои компютериро ҳис менамояд. Бозӣ тамоми табиати инсонро фаро гирифта, тамоми бозихоро майлу хоҳиш ҳамроҳӣ менамояд. [5, с.12].

Ҳоло дар натиҷаи раванди ҷаҳонишавӣ мо аз ҷамъияти ибтидоӣ ва кӯҳна берун шуда, хоҳем нахоҳем бо бозиҳои гуногуни компютерӣ ворид мегардем. Ин қонунест, ки касе садди роҳи он шуда наметавонад ва ягона омил пешгири кардани роҳи воридшавии бозиҳои зӯрварӣ, куштор ва амалҳои шахвонӣ мебошад, ки аз паҳншавӣ ва мавҷудияти хеш дар ҳаёти ҷавонон шаҳодат медиҳад.

Шаклҳои асосии бозиҳои компютерӣ инҳоянд: 3D-шутерҳо, «оворагон-тирандозҳо», ки дар чунин шаклҳои бозӣ, чун анъана, дар танҳои амал намуда, душманонро тавассути аслиҳаи хунук ва оташфишон барои расидан ба мақсади хеш бояд нест кард. Шутерҳо аз номи шахси якум ва сеюм баромад менамоянд. Дар шутерҳо бозингари шахси якум рақибашро аз атроф намебинад. Ў аз болои ҳодисаҳо аз номи персонаж, «аз ҷашм» ва назари бозингари ба он мувофиқ назар менамояд. Дар бозиҳои шутерӣ аз бозингар рақибашро аз номи шахси сеюм аз атроф намебинад.

Бозиҳои «Хунини» шутерҳо-моҳияташон дар он мебошад, ки миқдори бузургтарини душманонро тавассути бозиҳои компютерӣ нобуд месозанд. Як бозингар бо ҷусту ҷолокӣ метавонад гурӯҳи ба сӯяш ҳаракаткунандаро нест созад. Шутерҳои тактикӣ- аз шутерҳои классикӣ ба таври шинохташаванда фарқ мекунанд, зеро дар он персонаж аз худ қаҳрамони ягонро ифода нанамуда, дар ҳаёти гурӯҳ амал менамояд. Ин шакли бозӣ ҳам диққатҷалбкунанда ва ҳам беанҷом мебошад. Ҷавонони ба ин бозӣ машғулгардида аз сабаби ҳолибии бозӣ онро тарк карда наметавонанд, ки ин раванд онҳоро ба тобеъшавӣ мерасонад.

Файтингҳо. Ин шакли бозӣ аз муҳорибаи қатъии ду ё зиёда рақибон иборат мебошад, ки асоси онро ҳарбузарби ҷанги дастӣ ташкил медиҳад.

Аркада. Як шакли бозиест, ки дар он бозингар бояд тез амал намояд, ки натиҷаи он аз чолокӣ ва реаксияи бозингар вобаста мебошад. Чараҳои бозӣ оддӣ буда ва дар тамоми рафти бозӣ тағйир намеёбад. Ин бозӣ тавассути гирифтани аҷҳоҳо ҷамъбасти карда мешавад. Дар ин бозӣ тавассути аҷҳоҳои ба даст омада, бо кушодани аломатҳои бозӣ ноил мегарданд. Мафҳуми «аркада» дар муносибат ба бозиҳои компютерӣ дар шакли рамз дар автоматҳои бозӣ пайдо гардида, онро бештар дар голерейҳои савдоӣ (arcades) шинонидашуда вохӯрдан мумкин аст. Бозӣ дар онҳо бо мақсади ҷалб намудани мухлисон ниҳоят оддӣ мебошад.

Бозиҳои компютерӣ чунин мешаванд:

- **Техникӣ.** Бозиҳои – объектҳои мураккаб, ки бо ёрии компютер рафтори ҷисмонии инсон дар идора намудани объектҳои мураккаби техникӣ, ба монандӣ: қирқунандагони ҳавоӣ, танк, автомобилҳо сурат мегирад. Агар дар ин бозиҳо кӯшиш ба харҷ дода шавад, ки диққати бозингарро тавассути зухуротҳои гуногун ба тарафи хеш ҷалб намоянд, дар он амалҳои (трюк) лаҳзаҳои нозук ва мазмуннок мушоҳида карда мешаванд, ки дараҷа асосӣ сифати маҳорати техникӣ шуда метавонад. Бозингар метавонад ба пуррагӣ ва воқеӣ ин объектҳо, мошин, кишти, тайёра, киштии зеробиро идора намояд.

- **Аркадни.** Ин шакли бозӣ метавонад намунаи оддии танзимбахшандаи техникӣ, амсилаи ҷисмонӣ бошад. Пеш аз ҳама ба фаъолияти ҷисмонӣ мутобиқ намудани танзимбахшандаҳои киштиҳои кайҳонӣ ва машинаҳои гуногун зарур мебошад.

- **Варзишӣ.** Аз номаш маълум аст- ки ким кадом бозии варзиширо пайравӣ менамояд. Инсон ба тамоми шаклҳои бозиҳои варзишӣ дилбохтагӣ дошта наметавонад, аммо ба бозиҳои ниҳоят паҳнгардида футбол, хоккей, баскетбол, волейбол, теннис, голф, билиард, бокс ва бозии бе низом (бой без правило) дилбохтагӣ дошта метавонад.

- **Иқтисодӣ.** Танзимбахшандаи иқтисод, ки баъзан ба жанри стратегия ворид менамоянд, ба ифодаи иқтисодӣ, чараҳои бозоргонӣ, ки дар он

бештар сухан дар бораи тичорат, соҳибкорӣ меравад ва дар он мақсади бозингар роҳбарӣ ба корхона ва ба даст овардани ғоида мебошад.

- **Стратегӣ.** Бозихое, ки банақшагирӣ ва коркарди стратегияи муайянро барои ба даст овардани мақсади муайян, яъне ғалаба дар амалиёти ҳарбӣ пешбинӣ менамоянд. Бозингар як фардро идора накарда, балки як артиш (подразделения), корхона ё ҷаҳонро идора менамояд. Дар чунин ҳолат тафаккур инкишоф ёфта, муҳокимаронии бозингар нозук гардида, донишу маҳорати ӯ барои вазъиятро зер нозорат қарор додан боло мегирад. [38, 175]:

- **Корнамой, овоза.** Бозии- машҳургардӣ, ки дар он бозингари идоракунандаи манзара бо олами бозӣ ҳамкорӣ намуда, тавассути истифодабарии ашёҳо, муошират бо дигар персонажҳо ва ҳалли вазифаҳои мантиқӣ ҳешро намоён мегардонад. Хусусияти фарқкунандаи ин бозӣ дар он мебошад, ки ҷавони дар бози худро бо корнамоиҳояш машҳургардонида, ба он бовар ва одат карда, дар ҳаёти воқеӣ низ ба он тақлид менамояд.

- **Аломатҳои хусусиятноки бозихои нақшӣ:** Дар чунин бозихо дар қаҳрамони асосии бозӣ ва дигар иштирокчиён ва душманон як қатор сифатҳо мавҷуданд, (маҳорат, тавсифот, малака, дониш) ки қувва ва тавоноиро муаррифӣ менамоянд. Одатан, тавсифи асосии қаҳрамонон ва иштирокчиён, ки қувваи умумиро ифода менамояд аз рӯи маҳорати дастрас ва ашёҳои мусаллаҳгардида муайян карда мешавад. Ин қуллаҳоро тавассути куштани дигар персонажҳо ва душманон тақмил додан зарур аст.

Дар ин ҷо олами васеи коркардгардида мавҷуд аст, ки хати манзаравии боқувват, муносибат ва гуфтугӯю ҷавоб аз душманони гуногун, қаҳрамонони сершумор бо мақсад ва хусусият мавҷуданд. Дар натиҷаи ворид гардидани навгонӣҳо ба бозӣ онҳоро ба ду гурӯҳ тақсим намудан зарур аст: бозихои нақшӣ ва бозихои ғайринақшӣ.

Бозихои компютерии нақшӣ: сифатҳои асосии онҳо - дар он зоҳир мегардад, ки таъсири максималиро ба равои ва рафтори бозингарон мерасонад. Махсусан дар давраи ба бозҳои нақшӣ «воридгардидан», дар нақш мақом

гирифтани бозингар торафт аз олами воқеъ дур мегардад. Олимони соҳаи педагогика ва психология бар он андешаанд, ки «стрелякӣ» ҳамчун сюжети оддӣ тавсиф карда мешаванд, ки онҳо дар зӯроварӣ асос ёфта, метавонанд ба донишҷӯён таъсири манфӣ намуда, сабаби аз ҳад зиёд агрессивӣ гардидани онҳо гарданд. [11, с. 124].

Чунин бозиҳоро ба се гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст: тақсимот аз рӯи се аломат рӯй медиҳад, аз рӯи хусусияти таъсиррасонӣ ба иштирокчиёни бозӣ, аз рӯи қувваи ба худ «кашанда»-и («засасывания») бозӣ, аз рӯи дараҷаи воридшавӣ ба умқи бозӣ ва тобеъшавии психологӣ. Ба бозиҳои нақшӣ бозиҳое ворид карда мешаванд, ки аз номи шахсияти якум, сеюм ва бозиҳои роҳбариятӣ бошанд.

Бозиҳои шахсияти якум - чунин бозиҳои гуногун бо қувваи максималӣ «кашолкорӣ» ё «воридшавӣ» дар олами таҳаюлотӣ фарқ мекунанд. Махсусияти асосии ин бозиҳо дар он зоҳир мегардад, ки аз номи шахси якум ба иштирокчӣ фармоиш дода мешавад, ки бо қаҳрамони бозии компютерӣ муборизаро шаддид намояд ва инсонро пурра ба нақш ворид намояд. Дар давраи кӯтоҳтарин бозингар аз олами воқеъ чудо гардида, диққати худро дар олами таҳаюлотӣ муттамарказ менамояд. Иштирокчӣ метавонад ҷиддӣ ва мутлақ ба бозӣ муносибат намуда, мавҷудияти хешро дар олами воқеъ фаромӯш намуда, вориди олами таҳаюлотӣ гардонад. Дар раванди бозӣ дар ҷавонон мақом, майл, хоҳиши воридшавӣ ба манзараи бозӣ боло гирифта, ба одаткунӣ ва тобеъшави оварда мерасонад, ки ин ниҳоят зарарнок мебошад ва даҳолати педагогиро талаб менамояд.

Бозӣ аз номи шахси сеюм: Дар чунин бозиҳо иштирокчиён қаҳрамони бозиҳои компютериро аз атроф дида ба фаъолияти ӯ роҳбарӣ менамоянд. Худро дар ҷои қаҳрамони таҳаюлотӣ гузошта, дар мувофиқа мақоми воридшавӣ ва ташвиши шахсӣ ба монанди бозингарӣ аз номи қаҳрамони якум саҳт нест. Дар вақти ҷараёни бозӣ инсон барои тақдири қаҳрамони персонажии худ, ба монанди тақдири шахсии худаш андӯҳгин мешавад. Мисол, аз тирӣ душманони компютерӣ ҷисмаш нороҳат шуда тоб меҳӯрад,

кӯшиш менамояд, ки бехатарии хешро таъмин намояд. Аз бозӣ баромадани қаҳрамони компютерӣ ба бозингар таъсири саҳти эҳсосотӣ мерасонад, ки аз он асаби бача зарар мебинад.

Бозихои роҳбар. Хусусияти ин бозихо дар он мебошад, ки ба иштирокчиён ҳуқуқ дода мешавад, ки ба фаъолияте роҳбари намояд, ки қаҳрамонони компютерӣ ба он итоат кунанд. Ба бозӣ машғул шуда, ӯ метавонад сардори тамоми таҳассусҳо: командири гурӯҳи таъиноти махсус, сарфармондеҳи қувваҳои мусалаҳ, Президенти кишвар, ҳатто Худо, ки тамоми чараёни оламо сарварӣ менамояд гардад. Дар натиҷаи он иштирокчӣ дар монитор персонажи худашро дида наметавонад. Балки, худаш дар бораи чунин мавқеъ андеша намуда, орзу менамояд, ки дар ҳақиқат чунин бошад ва барои дар чунин мавқеъ қарор гирифтани талош мебарзад, ки хоҳ ноҳақиқат ӯ осебпазир мегардад.

Бо шарофати ин воридшавии чуқур ба бозӣ ва нақши дошташон баъзе бозингарон саъю талош менамоянд, ки ба орзуи дошташон расанд. Расидан ба орзую ҳавос ҳамеша ба осонӣ ба даст намеояд, дар бозингарони дигар ин орзу ниҳоят дарднок рӯй медиҳад. Ба таври эҳсосотӣ ворид гардидан ба бозӣ ва чараёни бозӣ ба талаботи психологӣ табдил ёфта, ба ҷавон таъсири саҳт мерасонад.

Бо бозихои ғайринақшӣ бозихоеро ворид намудан мумкин аст, китезии реаксия, ва майнаобкуниро талаб менамоянд. Дар ин раванд бозингар ё иштирокчӣ чиро бояд татбиқ намояд, - тез ҳаракат намояд, тез паронида навбатро дар даст нигоҳ дорад, қаҳрамони таҳаюлотиро идора намояд, мошин ва мототсиклро идора карда тавонад.

Ҳамин тавр, бозихои нақшии компютерӣ барои аз олами воқеи ба олами таҳаюлотии ворид гардидани бозингарон ёрии максималӣ мерасонанд. Бозихои нақшии компютерӣ ҷавонро ба бозӣ одат кунонида, ба худ тобеъ менамоянд. Чунин ҳисобида мешавад, ки барномаҳои бозихои нақшии компютерӣ ба хосияти психикаи фардии инсон чунин таъсир мерасонанд: мушкилоти «наҷоти инсоният» - ро бартараф намуда, дар воқеияти

компютерӣ, бозингар ба мушкилот дар ҳаёти ҳақиқӣ рӯ ба рӯ мегардад. Дар шароити муосир овозаи васеъ ва машхурияти бузургро бозихои шабакавӣ, бозихои шавқовар ва пешгӯикунанда ноил гардидаанд.

Бозихои шабакавӣ—ин шакли махсуси бозихои гуногун мебошанд, ки дар худ бозӣ ва муоширати бевоситаро бо як ё якчанд одам дар назар дорад. Бо ин роҳ онҳо диққати дигаронро ба худ ҷалб намуда, бисёр истифодабарандагонро ба худ моил менамоянд. Дар ин ҷо намудҳои гуногуни «тахаюлот» дар робита ба гуногуншаклии бозӣ вучуд дорад. Дастрас будан ё нодасррасии он барои «кушояндагони аввалин» аз шароити мавҷудаи он ҷо мебошад. Аммо дар шароити кунуни воситаҳои универсалии истифодабарии бисёр бозихо мавҷуданд: зарурият надорад, ки як бозингар дар бозихо бо номҳои гуногун баромад намояд ва нақши қаҳрамонони гуногунро бозӣ намояд.

Бозихои серҳаракат (Азартные игры). Ба бозихои серҳаракат бозихои компютерии карта, рулеткаҳо, автоматҳои бозӣ, казино ва ғайраҳо дохил мешаванд. Оҳанги он — хоҳиш, шавқи пул даромад кардан мебошад, ки оқибаташ одаткунӣ ва нохушӣ мебошад. Аз ин рӯ ҳамчун таҳқиқотчи масъала таъкид кардан меҳаҳад, ки ин шакли бозӣ барои сушт гардидани давомоти донишҷӯён ниҳоят хатарнок мебошад. Ин бозӣ метавонад дар ҷавонон ва донишҷӯён тобеъшавии саҳти психологиро ба вучуд биёрад, ё сабабгори сар задании нохушии оила гардад. Волидон бояд ҳамеша ба қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзандон» пайравӣ намуда вақти ба хона баргаштани фарзандон онҳоро зери назорати саҳт қарор диҳанд. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба ин масъала аз ҳама бештар бояд коменданти хобгоҳ, навбатдорон ва кураторону муовини директор сару кор гиранд ва бо волидон дар робита барқарор намоянд.

Бозихои пешгӯикунанда, пулгузорӣ, намудҳои гуногуни бозихои биржавӣ - бо дарк намудан, пешгӯии курси пули ҷаҳонӣ, бозихои букмекерии пешгӯии тақдири бозихои варзишӣ, пулгузорӣ дар дави аспҳо, ва

чангҳои сагҳо ва ғайраҳо хело паҳн гардидааст. Пешгӯии бозиҳои гуногуни телевизионӣ, шоуҳои воқеӣ, барномаҳои маърифатӣ ва ғайра аз қабili чунин бозиҳоянд.

Ҳисси қаҳру ғазаб донишҷӯёро фаро гирифта, тавассути бозиҳои компютери онро хориҷ намуда, сабукшавиро ҳис мекунанд. Дар раванди бозиҳои доимии компюторӣ донишҷӯёни бозингар асабашон осеб дида, шиддати ғазабнокии онҳо боло мегирад. Дар донишҷӯён дар натиҷаи иштироки бевосита дар бозӣ ҳолатҳои зоҳир гардидани қаҳру ғазаб, мушоҳида мегардад, ки бештар дар шакли ғайрифаъол ошкор мегардад. [3, с. 8].

Ҳамин тавр, қаҳру ғазаб дар кадом шакле зоҳир нагардад, аз худ рафторро ифода менамояд, ки равона мегардад барои расонидани зарар ба бадӣ ба ҷисми дигари зинда. Дар шакли умумӣ агрессивиятро ба конструктивӣ ва деструктивӣ тақсим намудан мумкин аст. Агар агрессивият мақсадаш расонидани зарар ба атрофиён бошад, маълум мегардад, ки дар ин ҳолат инсон агрессияи деструктивӣ зоҳир намудааст, ки сарчашмаи он қаҳру ғазаб бо истифода аз қувваи вайронкунанда мебошад.

Дар фарқият аз он, боз намудҳои агрессияе вучуд доранд, ки барои онҳо зарар расонидан мақсад набуда, фақат онҳо барои расидан ба ҳадаф бурда мешаванд. Таҳқиқотчиёни ғарб хашмгинӣ, қаҳру ғазаби конструктивиро ҳамчун фаъолияти мақсадноки шахс меҳисобанд. Дар зери ин мафҳум фаъолиии инсон дар муҳити атроф, фаъолияти ҳадафноки ӯ, кунҷқобӣ ва муоширати самараноки ӯ бо атрофиён мефаҳманд.

Барқарор гардидани рафтори агрессивӣ дар донишҷӯён - чараёни мураккаб буда, дар он омилҳои зиёде маҳфузанд. Рафтори агрессивиро таъсири муҳити иҷтимоӣ муайян менамояд. Мушоҳида намудан зарур аст, ки ҷавонон дар оила, дар доираи хамсолон чи гуна мавқеъ дорад. Инчунин, ба фикри мо, дар рафтори агрессивии ҷавонон то як андоза воситаҳои ахбори омма низ таъсир расонида метавонанд.

Чавонону донишчӯён фикр мекунад, ки рафтори агрессивиро аз муносибати байниҳамдигарии аъзоёни ҷамъият, аз бозихои компютерӣ, аз ғаёлияти агрессивии аъзоёни ҷамъият нисбати ҳамдигар мегиранд ва ба воситаи тақлид меҷӯянд ба онҳо худро монанд созанд. Волидоне, ки нисбати фарзандон ҷазои саҳттаринро раво мебинанд ва машғулияти фарзандонро назорат намекунанд, мушоҳида менамоянд, ки фарзандони онҳо рафта - рафта ноҳалаф ва ҷоҳил гардида истодааст. Онҳо сирру асрорашонро аз волидон пинҳон менамоянд, бо волидон мушкилоташонро намекушоянд, дурӯғ мегӯянд, ки дар ояндаи ҳаёти оилавӣ хатар эҷод мегардад.

Давраи наврасӣ, ҷавонӣ – ин мушкилтарин ва мураккабтарин давраи ҳаёт мебошад. Махсусан ин давра муносибати педагогӣ ва нозуктаринро аз ҷониби волидон талаб менамояд. Лекин, афсӯс, ки на ҳама волидон ин рисолатро дуруст дарк менамоянд. Ин давра давраи ба шахсият ташаққул ҷамъият расидани кӯдак мебошад, ки дар ин ҳолат ӯро бо проблемаҳо дар ҳаёт танҳо гузоштан мумкин нест. Ин давраи нозуктарин мебошад, дар ин давра дар ҷавон асоси ахлоқ, барқароршавии иҷтимоӣ, муносибат бо худ, бо одамон бо ҷамъият ташаққул меёбад. Ғайр аз ин, дар ин синну сол нишонаҳои рафторӣ, шаклҳои асосии ахлоқи байнишахсиятӣ ташаққул меёбад. Хати асосии мақоми ин давраи синнусолӣ, бо кӯшиши ғаёли худтақвияти шахсиятӣ, - ин худмаърифат, худзоҳиркунӣ, худтасдиқкунӣ ифода меёбад. [8, с 114].

Ба сифати оқибатҳои нохуш аз муносибати оилавӣ ва бозихои компютерӣ, тағйироти гардидани доираи шавқу ҳаваси ҷавонон, кӯшиш барои ташкил намудани ҷаҳони хеш, баромадан аз воқеият ва ворид гардидан ба олами таҳаввулотӣ шуда метавонад. Машғул шудан ба бозихои компютерӣ дар танҳой, бар зарари муошират бо ҳамсолон, кандашавии иҷтимоӣ, мушкилот дар робитаҳои байнишахсиятӣ мегардад, ки ин паҳлуҳо дар ҷавонон инкишоф намеёбад, шах шуда мемонанд.

Дар ҷамъияти ғарб яке аз мавзӯҳои марказии таҳқиқотҳои педагогӣ ва психологӣ- мушкилоти рафтори агрессивии ноболиғон ва ба қонуншиканӣ

даст заданин чавонон мебошад. Аммо ин корҳои сершумор дар ин мавзӯ аз он шаҳодат медиҳанд, ки бозиҳои мазмуни агрессивидошта дар кӯдакону чавонон рафтори ғазабиро беш мегардонанд.

Таҳқиқотҳои бевоситаи олимон дар соҳаи рафтори кӯдакони солим нишон дод, ки хашмгинӣ дар чавони дилхоҳ дар шаклҳои гуногун зоҳир мегардад. Тамоми шаклҳои хашмнокӣ як хосияти умумӣ доранд: онҳо кӯшиш менамоянд, ки вазъиятро идора намоянд, онро дар маҷмӯи зерин назорат қарор диҳанд, худро ба атрофиёни худро такмил диҳанд, одамони наздики худро ба вазъият ворид намоянд.

Ҷумбиш (реаксия) дар шакли рафтори ғазабӣ, мумкин, қувваҳои дохилиро барои зоҳир намудани қувваи ҷисмонӣ ба фаъолият дарорад. Ин фикри дар боло зикргардида ро на танҳо воситаҳои ахбори оммавӣ, балки аз ҷониби ҷамъиятҳои илмӣ дастгирӣ менамоянд. Мушкилоти номбаргардида ва роҳҳои ҳалли он ба таври қонеъкунанда омӯхта шуд ва моро ба хулосае овард, ки хусусиятҳои чавононро низ ошкор созем, ки вақти зиёди ҳешро дар бозиҳои компютерӣ мегузарониданд.

Олимони олмонӣ исбот намуданд, ки мағзи бозингари бозиҳои компютерӣ ҳодисаҳои дар олами таҳаюлотӣ рӯйдиҳандаро ҳамчун ҳодисаҳои воқеӣ қабул менамоянд. Клаус Матиак яке аз олимони донишгоҳи Архангелск ба чунин хулоса омад, ки дар рафти кор бо гурӯҳи аз 13 нафар иборат, ки бештар аз ду соат вақти худро ҳар рӯз дар бозиҳои компютерӣ мегузарониданд. Дар раванди саволномагузаронӣ бо мубталоён бозиҳои видеоӣ бо лаҳзаҳои зӯроварӣ, ҷанг, наҷоти гаравгонон пешниҳод карда шуд. Аз болои фаъолияти мағзи сари хоҳишмандон асбобҳои махсус назорат бурда, муайян намуданд, ки дар давраи бозӣ дар мағзи сари чавонон кадом вазифаҳои маърифатӣ фаъол мегарданд. Дастгоҳҳо кайд намуданд, ки аз бозингарон дар ин ҳолат эҳсос тамоман вазифаи маърифатии худро қатъ намудааст, агар чунин бошад хулоса намудан мумкин аст, ки бозиҳо раванди маърифатро ҳалалдор менамоянд. Тавассути бозиҳои компютерӣ хотира,

диққат, нутқ, амалҳои мақсадноки фаъолияти ва бутунии қабул суи ва заиф мегарданд.

Дар натиҷаи таҷрибаҳои гузаронида олимони ба хулосае омаданд, ки сахнаи зӯроварӣ дар бозиҳои компютерӣ ҳамчун трيناжёр хизмат намуда, дар чунин шакл ҷавонро ба муносибат кардан дар ҳаёти воқеӣ, бе зоҳир намудани эҳсосоти омода менамояд. Аммо исбот намудани он далел, ки бозиҳои компютерӣ одамонро ба зоҳир намудани зӯрӣ ҳидоят менамоянд, имкон нахӯд. Лекин аз рафти кор маълум буд, ки дар рафтори волонтерҳо агрессия мушоҳида карда мешуд, ки ин таъсири давомноки бозиҳои компютерӣ мебошад.

Дар бози ҳисоб кардан зарур аст, ки ҳамеша агрессияи конструктивӣ ҷой дорад: барои ба мақсад расидан, ба чизе ноил шудан, бояд аз болои ҳариф ғалаба кард. Ғалаба дар аксар ҳолат тавассути зоҳир намудани ғазаб муяссар мегардад, ки дар оянда ва дар ҳаёти воқеӣ ба одат табдил меёбад. Аммо бояд дар хотир дошт, ки бисёри бозиҳои компютерӣ, барои бачаҳои синфҳои ибтидоӣ коркард гардидаанд, ки таълимиро тавоно гардонида натавониста, хусусияти зиёд кардани қаҳру ғазабро доранд. Чун қоида, дар онҳо барои гузаштан ба дараҷаи дигар ё куштан, ё вайрон кардани қуттиҳо, техника, сохтмон, шаҳр, давлат, қаҳон имконият вучуд дорад. [5, с. 9].

Ин дар назари аввал як бозии назарногир менамояд, аммо дар асл даҳшатест, ки ба равони бача таъсири ниҳоят сахт мерасонад. Бача бо шикастан ва вайрон кардани ашёҳои дар боло номбаргардида, раҳму шафқатро аз даст дода, ба қаҳрамони афсонавӣ дар олами воқеӣ табдил меёбад. Педагогикаи муосир талаб менамояд, ки роҳи усулҳои пайдо намудан зарур аст, ки пеши ин даҳшат гирифта шавад. Беҳуда нест, ки дар салонҳои компютерӣ мониторҳо бо шишаҳои устувор пӯшонида мешаванд, курсиҳо одатан сабуканд: баъзан ҷангу ҷанҷолҳо аз майдони бозӣ ба толор мегузаранд ва дар ин раванд натавонанд мушт, балки аз дигар ашёҳо истифода мекунанд. Ин дар олами бозӣ ба одат табдил ёфта, намунаи рафтор барои ҷавонон ғаштааст.

Компютер ва олами тахаюлотӣ пайдо намудаи ҷавонон дар назари аввал чизи бе зиёну зарар менамояд, аммо аз он ҷавонон ҳам зарари ҷисмонӣ ва зарари маънавӣ мебинанд. Бояд донист, ки шиддати қаҳру ғазабро аз ҷисми ҷавонон бартараф намудан аз инкишофи фардии ӯ ва сифатҳои иҷтимоии шахсияташ вобаста мебошад. Маҳорат, мақсад ва ҳадафҳое, ки ҷавон дар ҳаёти воқеӣ ноил гардидааст, ба ӯ имконият медиҳад, ки бо олами тахаюлотӣ ворид гардад ва онро бе дардмандӣ тарк намояд.

Мо мефаҳмем, ки дар ин масъала бозихҳои компютерӣ метавонанд ба инсон дар нохушиҳои зиндагӣ ёрӣ расонанд, ё як қатор мушкилотро барои ӯ пеш оранд. Бозихҳои компютерӣ метавонанд ба ҷавонон дар пайдо намудани ҳамфикрон мадад кунанд, ё онҳоро ҳама ҷудо намоянд. [10, с. 69].

Табибон ва ташхисгарони соҳаи тандурустӣ дар ин бора пешгӯӣ менамоянд ва ташвиши хешро оид ба раванди тобешавии бозихҳои компютерӣ иброз медоранд. Стезер ва Даккет дар соли 1994 дар мақолаашон дар бораи «Зарари истифодаи бозихҳои компютерӣ ба ҳолати солимии инсон» ба ин проблема ҳамчун зарарноктарин омил дар инкишофи ҷисмонӣ ва маънавӣ- психологӣ баҳои арзанда додаанд. [127, с. 145].

Компютер ва бозихҳои компютерӣ мушкилотро дар қисми скилетӣ ва бофтаҳои организми инсон ба вучуд меоранд. Лофтус дар озмоишҳои худ ба хулосае омад, ки қариб 65% истифодабарандагони сабтҳои видеоӣ ва бозихҳои компютерӣ, дар натиҷаи дуру дароз банд шудан ба бозӣ мондашавии дасту пой, панҷаҳо, даст ва қафи дастро ҳис менамоянд, ки инро инкор кардан мумкин нест. [84, с. 36-40].

Таҳқиқотҳои гузаронидаи мо собит намуданд, ки бе танафус ва дуру дароз машғул шудан ба бозихҳои компютерӣ дар давоми як моҳ, ба дарди бофтаҳои пайвандҳо оварда мерасонад. Дар раванди бозихҳои мушоҳидавӣ, вақте ҷавони ба бозии компютерӣ майлдоштаро ба ҳаракат фаро гирифта, аз бозихҳо дар давоми як ҳафта ҷудо намудем, дарди ҷисми он бартараф гардид. Мисолҳое аз раванди озмоишҳо овардан мумкин аст, ки таъсири бозихҳои компютериро ба солимӣ ва рафтори ғазабонияти ҷавонон тасдиқ мекунанд.

Қайд кардан зарур аст, ки вақте одамони калонсол дуру дароз ба бозихои компютерӣ машғул мешаванд, дасту панҷаи онҳо мувақатан вазифаашонро гум мекунанд. [51, с.86-90].

Дар раванди таҳқиқи мавзӯи диққати асосии хешро ба омӯхтани соҳаҳои гуногуни таъсири бозихои компютери хусусияти агрессивдошта муттамарказ намуда, таъсири онро ба солимӣ ва равандҳои психологӣ мавриди омӯзиш қарор додем. Ба хулосае омадем, ки аз дараҷа зиёд машғул шудан ба чунин бозихо, сабаби пайдоиши касалиҳои гуногун дар ҷисми ҷавонон мегардад. Ба чунин касалҳо мисол шуда метавонад, бемории пайвандҳо, бофтаҳо, мондашавии дастгоҳи таъҷил ва ҳаракат, мондашавии ҷашмҳо ва суст гардидани гардиши хун ва ғайраҳо.

Ба ҷавонон, ки бе маҳдудият ба бозихои компютерӣ машғул мешаванд, қайд кардан мехоҳам, ки пеш аз ҳама дар онҳо дард ва ҳиссиёти нохуш дар пушт, миён, мушак, бофтаҳо ва сусту заифшавии ҷисм ҳис карда мешавад. Бемориҳои ҷисмонии номбаргардида, сабабашон интиҳоби нодурусти нишаст ва дурудароз дар назди компютер қарор гирифтани ҷавонон мебошад. Таҳқиқот инчунин ошкор сохт, ки дар байни зарарҳои гуногуни ҷисмонӣ ва дуру дароз тамошо кардани бозихои компютерӣ робита вучуд дорад. Таҳлили дигар, аз он шаҳодат медиҳад, ки аз ҳад зиёд марок пайдо намудан ба бозихои компютери хусусияти агрессивидошта, дар мухлисон бемории фарбеҳшавиро ба вучуд меорад. Ҷавонон вақти зиёди худро дар пушти экрани компютер мегузаронидагӣ, камҳаракат гардида, ин тарзи ҳаёт ва аз ҳад зиёд ба бозӣ дил додан, ба бемории фарбеҳшавӣ оварда мерасонад.

Аз ин мавқеъ баромад намуда, имрӯз бисёрии мутахассисон ва муоинагарон дар соҳаи тандурустӣ ва бозихои компютерӣ ташвиши хешро бештар дар бораи тарзи ҳаёти солимии бачагон ва наврасон баён менамоянд. Ин албатта асоснок мебошад, зеро рӯз аз рӯз техника ва технология пеш рафта истодааст, бозихои нав ба нав сарҳади байни давлатиро убур карда ба Тоҷикистон ворид мегардад, ки боиси нигаронӣ мебошад.

Дар даҳсолаи охир, бо ин сабаб дар мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон, инчунин дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ як анъанаи умумии тақонбахш амал менамояд, ки ин ҳам бошад фарбеҳшавии одамони синну соли гуногун мебошад. Сабаби асосии он вақти дароз беҳаракат бо компютер ва бозиҳои компютерӣ машғул шудани ҷавонон мебошад. [54, с. 63].

Мушкилоти дигари бозиҳои компютерӣ тез гардидани таппиши дил мебошад, ки ба солимии ҷавонон ниҳоят хатарнок мебошад. Гвинап ва ҳамкоронаш дар соли 1993 таҳқиқоте гузарониданд, ки дар натиҷаи таъсири бозиҳои компютерӣ ба ҳолати тағйироти рағҳо ва бофтаҳои хунгард мебошад. Мутобиқи ин таҳқиқот Гвинап маълум намуд, ки дар натиҷаи истифодаи бозиҳои компютери хусусияти реаксиядошта, задани дили истифодабарандагон пурзӯр гардида, фишори онҳо баланд мегардад, ки ниҳоят хатарнок мебошад. Ҳамаи ин дар одамон рӯй медиҳад, ки тарз ва методи гузаронидани бозиҳоро намендонанд, вақти зиёдро бе истироҳат дар бозӣ мегузаронанд. [62, с. 119]. Сегал ва Делтз дар соли 1991 дар таҳқиқотҳои хеш зерини «Реаксияи физиологии бозиҳои компютерӣ», ошкор сохтанд, ки бозиҳои компютерӣ дараҷаи таппиши рағҳои (пулс) дилро тезонида, дар давраи бозӣ, дараҷаи истифодаи оксиген дар истифодабарандагони бозиҳои компютерӣ то 80% афзоиш меёбад. [125, с.77].

Гуфтаҳои болоро дар бораи зарари бозиҳои компютерӣ ба солимии одамон таҳлили гузаронидаи Тернер дар соли 1996 тасдиқ менамояд. ӯ нишон медиҳад, ки машғул шудан ба бозиҳои компютерӣ, сабаби асосии баланд гардидани таппиши дил мегардад. Чунин бемориҳоро мероси бозиҳои компютерӣ ҳисобидан мумкин аст:

Эпилепсия. Як гурӯҳ олимон ба ҳолатҳои ҷудоғона така намуда, давраи зоҳиршавии бемории ҷавонону наврасонро аз бозии доимии компютерӣ медонистанд. Таҳқиқотчиён Роштон, Долковист ва ҳамкорони онҳо, Харт, Квирк андешаҳои болоро бо пуррагӣ тасдиқ намуданд. [120, с. 38].

Мидо ва ҳамкорони он дар соли 1995 ба таври равшан одамони дилбохтагии саҳт ба бозиҳои компютерӣ доштаро геймҳои видеоӣ

номидаанд. Тамоми бозиҳои компютерӣ механизми дарди эпилепсия барои одамоне, ки пештар нишонаи ин касалро намедонистанд мебошад.

Одами гирифтори ин касалӣ, дуру дароз дар назди экрани компютер ва телевизор бояд қарор нагиранд, набошад метавонанд ба объекти нурҳои равшанӣ (световых излучений) гирифтор гарданд. Дар ин ҳолат, қисман, мағзи сар ва системаи асаби марказии инсон, ба таъсири саҳти манфӣ гирифтор мегардад. [141, с. 112].

Дар шароити муосир, таҳқиқотҳои зиёде оид ба аз ҳад зиёд нигоҳ кардани бозиҳои компютерӣ ва бевосита бозӣ кардан, ки ба касалиҳои зиёд гирифтор мегардонанд баргузор гардидаанд. [88, с. 49- 53].

Мушкилотҳои дигари бозиҳои компютерӣ: Мувофиқи андешаи табибон ва бисёр муоинагарони тиббӣ, ҷавононе, ки вақти зиёди худро дар пеши манитори технологияи нави ахборотӣ бо бозиҳои компютерӣ мегузaronанд, онҳоро хатари гирифторшавӣ ба бемории наздикбинӣ таҳдид менамояд.

Бояд инчунин қайд кард, ки дар ҳудуди 70% одамони калонсол бо сабаби аз ҳад зиёд истифода бурдан аз технологияи компютерӣ ва бозиҳои компютерӣ аз симптоми бемориҳои гуногуни чашм аззият мекашанд. Таҳқиқоти баргузорнамудаи Антонит ва Меллон дар соли 2003 аз он шаҳодат медиҳад, ки машғул шудани ҷавонон ба бозиҳои компютерӣ сабаби асосии паст гардидани **маърифати** онҳо гардида, ҳамин тавр барои ноил гардидан ба ҳадафҳои шахсӣ ва ҳосил намудани муваффақият дар ин ё он соҳа монеъ мешавад. [9, с. 134].

Яке аз асоситарин таъсири нохуби (негативии) бозиҳои компютерӣ- ин дар равони кӯдакону ҷавонон номуайянии маърифатӣ рушд меёбад. Бояд қайд кард, ки бозиҳои компютерӣ номуайяниро дар ҳаёт ба вучуд оварда, ҳаёлот ва андешаи онҳо, метавонад барои онҳо оқибатҳои нангинро эҳё намояд. Ҳамаи ин дар як вақт, бо ташаккули ҳиссиёти тарси бешууроно аз ашӯҳо ва зухуротҳои дар болои олами воқеӣ мавҷуд буда, ҷавононро оварда мерасонад. Чунин мубталои ҷавононро ба ҳолати муайяни бемориҳои ақлонӣ

ва ҷисмонӣ оварда мерасонад, ки нақши он дар рафтор ва реаксияи иҷтимоии ҷавонон дар оянда боқӣ мемонад.

Аз ҳад зиёд ба бозихои компютери машғул шудани ҷавонон, метавонад дар ҷавонон майл ба бозихои бурднок ва хусусияти зӯроваридоштаро ба вучуд орад. Ин андешаҳоро дар асарҳои хеш оид ба бозихои компютери хусусияти реаксионидошта олимон Паркер, Тэйлор, Эстебрук, Шелл, Вуд пайравӣ менамоянд. [101, с. 18-21].

Дар ҳолати умумии кӯдакон ва наврасонро ки мунтазам ба бозии компютерӣ машғуланд таҳқиқ намуда, ба хулосае омад, ки дар ин ҷавонон ҷараёни мубодилаи ашёҳо паст ва ғайритабии мебошад, ки ба таври канданашаванда бо таъсири бади бозихои компютерӣ дар солимии ҷавонон робитаманданд. [69, с.87].

Агар дараҷаи паҳншавии бозихои компютерӣ ва мубрамияти муайяннамудаи ин мавзӯро ба инобат гирем, дараҷаи муҳимияти компютер барои ҷамъият бениҳоят бузург мебошад. Зуроварӣ ва зӯрӣ яке аз проблемаҳои ниҳоят муҳими иҷтимоӣ мебошад, ки дар давоми асрҳо дар маркази таваҷҷӯҳи педагогон, психологҳо ва аҳли ҷомеа қарор гирифтааст.

Решаи бисёр муҳолифатҳо ва ҷиноятҳои содиргардида на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар ҷаҳони имрӯза, бевосита ё бавосита бо рафтори агрессивии кӯдакону ҷавонон ба муқобили фардҳои иҷтимоӣ вобаста мебошад. Дар ин раванд мақсаднок мебошад, ки яке аз гуфтаҳои муаллифониро бо номи Монтого, ки чунин садо медиҳад ба хотир биёрем: –Бисёриҳо боварӣ доранд, ки агрессивият аз рӯи моҳияташ мақоми муайян мебошад, ки дар бораи он мо бояд ахбори ҷамаҷониба ва маҷмӯӣ гирем; Мо ба ҷама ҳуҷум мекунем, ба худ зарари ҷисмонӣ ва маънавии сершумор мерасонем. Ҳолатҳое низ мешавад, ки ҳамдигарро ба ҳалокат мерасонем. Дар амал, таҳқир кардани иззат ва шахсияти одамони дигар, баён намудани суҳанони қабех ва амали зишт, шакли хатарноки зӯроварӣ мебошад”...[93, 64-69].

Дар муносибати чамъиятӣ байни одамон, проблемаҳои психологӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ гун гардида, гузаронидани таҳқиқоти хусусияти педагогӣ ва психологиро хоҳон мебошад. Дар ин нақша масъалаи омӯзиш ва таҳлили зухуроти каҳру ғазаб набояд аз мадҳи назари илми педагогика ва психология берун монад.

Илми педагогика бештар тарафдори баланд бардоштани маърифати педагогии волидон мебошад, ки тағйиротҳои ахлоқӣ ва муносибатии фарзандонро мушоҳида намуда бояд бо муассисаи таълимӣ дар робитаи доимӣ қарор гиранд. Донанд ва дарк намоянд, ки сабаби хашмгинии фарзандонашон дар чист? Чаро фарзандон аз рӯирост бо онҳо муошират кардан мегурезанд? Чаро муносибаташон дар оила сард аст? Сабаби парешонхотии онҳо дар чист? Чаро ба чизе ҳавас надоранд ва бештар танҳоиро меписанданд?

Бояд қайд кард, ки масъалаи мавриди омӯзиш ва таҳлил қароргирифта оид ба хашмгинии фарзандон ва оқибатҳои бозихи компютери хусусияти агрессивӣ дошта, дар чорчӯбаи илм ва фалсафа маҳдуд нагардида, ба он педагогика ва психология ҷидан бояд таваҷҷӯҳ зоҳир намоянд.

Бараъкс, соҳаҳои гуногуни мавзӯи мазкур, дар шароити муосир дар маркази диққати фанҳои таълимии психатрия, психопатология, психологияи иҷтимоӣ, ҳатто илми ҷиноятшиносӣ ва қисматҳои ҷудогонаи ҳуқуқи ҷиноӣ ифодаи хешро ёфтаанд. Аз ин мебарояд, ки масъалаи бозихи компютери хусусияти реаксионӣдошта ва оқибатҳои иҷтимоии он таваҷҷӯҳи соҳаҳои зиёи илмро ба худ ҷалб намудааст.

Таҳқиқотчиёни ҷудогона дар соҳаи назарияи ахлоқ, аз он ҷумла З. Фрейд ва Лоренц, андешаеро пайравӣ менамоянд, ки мутобиқи он, хашму ғазаб аз худ рафтореро ифода менамоянд, ки хусусияти инстинктивӣ аҷдодиро низ ифода менамоянд. Мутобиқи андешаи З. Фрейд ва Лоренц агрессивият ба сифати рафтори аҷдодӣ (инстинктивӣ) аз худ қувваи пӯшидаи инсониро ифода менамояд. Ин қувва дар инсон оҳиста оҳиста чамъ

гардида, зарурияти дар ин ҷо он шакл зоҳиркунӣ ҷа бароварданро ба миён меорад.

Лоренс андеша дорад, ки татбиқ намудани энергияи дар ҷисми инсон ғунгардида, хусусияти конструктивиро дар худ пайдо намуда, дар машғулиятҳои спортӣ ҷа бозииҳои гуногун зоҳир гардидани он мумкин аст. Агар ҷунин нашавад, ҷараёни хориҷ кардани энергияи дар инсон ҷамъ гардида хусусияти деструктивиро дар худ мегирад.

Агар инро ба забони педагогӣ ва психологӣ гӯём, амали намудани энергияи мазмуни деструктивидошта метавонад дар ҷунин рафтори манфии ҷавонон ба монанди ҷанг, дуздӣ, куштор зоҳир гардад. Он захира ба ягон восита зоҳиршавиро хоҳон аст ва зоҳиршавии он аз ҷандин ҳолат ва омилҳо вобаста мебошад.

Мутобиқи пешниҳоди З. Фрейд, рафтори агессивии инсон новобаста аз инстинкти худнигоҳдорӣ ӯ, нишондиҳандаи инстинкти худвайронкунӣ мебошад, ки маънои инстинкти маргро дорад. Ба монанди инстинкти худнигоҳдорӣ, ки моро ба танзим даровардани бисёр талаботҳои мон дар ҳаёт ҳидоят менамояд, инстинкти худвайронкунӣ (смерти) дар шакли ғазаб зоҳир гардида, моро ба амалҳои вайронкорӣҳои гуногун ҳидоят менамояд. Ин инстинкт дар ҳолатҳои ҷудогона мувофиқи табиати ҳеш, ҷавононро ба куштор ҷа содир намудани амалҳои бераҳмонаи зӯроварии ҷисмонӣ оварда мерасонад.

Дар ҳолати мавҷуд набудани замина барои содир намудани куштор, инстинкти худвайронкунии инсон ўро ба худкушӣ ҷа дигар шаклҳои ба худ расонидани зарар ҳидоят менамояд. Аз ин мавқеъ баромад намуда, З. Фрейд пешниҳод менамояд, ки хашмигӣ табиати нохуш ва деструктивӣ дорад, инсон дар ин ҳолат андешаи оқибати амалашро қобилияти дарк намудан надорад.

Дар вақтҳои охир анъанаҳои ба қайд гирифта шудаанд, ки ба таҳқиқоти мо дар соҳаи тобешавии бозииҳои компютерӣ дахл доранд. Моҳияти онҳо дар он мебошад, ки самтҳои асосии мубаталоии бозииҳои компютериро ба

маводҳои муҳаддир, нӯшокиҳои спиртӣ ва дигар мубталогҳои анъанавӣ дар муқоиса мавриди назар қарор медиҳанд.

Чунин муқобилгузорӣ аз нуқтаи назари таҳқиқоти тобеъшавии бозҳои компютерӣ ниҳоят муҳим мебошад, зеро агар баробартаъсирии онҳо исбот гардад, имконият пайдо мегардад, ки тамоми ҳаҷми дониши ҳосилгардидаро ба роҳҳои пешгирии тобеъшавии «анъанавии» бозҳои компютерӣ равона намоем. Аммо мушкилӣ дар он мебошад, ки ҳамаи онҳо як хел тобеъият надоранд, лекин хело ҳам ба ҳам наздиканд.

Поёнтар мо кӯшиш намудем, ки як қатор хусусиятҳои тобеъшавии бозиро равшан намоем, ки дар натиҷаи таҳқиқоти пеш аз таҷрибавӣ ошкор гардида буд. Ин далел ба ҳамагон равшан мебошад, ки бузургии тобеъшавии маводҳои муҳаддир дар давоми вақт меафзояд, дар ҳолати вучуд надоштани таъсири терапевтӣ ба инсон, тобеъшавии психологӣ ӯ аз маводҳои муҳаддир мунтазам пурзӯр мегардад. [133, с. 45]:

Аз доираи таҳқиқоти проблемаи мазкур баромад намуда, гуфтан мехоҳам, ки динамикаи инкишофи тобеъшавии компютерӣ дорои шаклҳои зерин мебошад:

Дар аввал машғулшавӣ ба давраи одаткунӣ бурда, инсонро ба чашидани лаззат ("входит во вкус") ворид менамояд, пас давраи инкишофи шаддид рӯй медиҳад, ки ин тобеъиятро ташаккул медиҳад. Дар натиҷаи афзоиш, бузургии тобеъшавӣ якҷанд нуқтаҳои максимумро ноил гардида, ин ҳолат аз хосиятҳои фардии шахс ва омилҳои муҳит вобаста мебошад.

Баъдтар қувваи тобеъшавӣ дар як муддати муайян устувор нигоҳ дошта мешавад, аммо дертар ба пастравӣ оғоз намуда, боз худро нишон медиҳад ва дар давоми вақти дароз худро устувор нигоҳ медорад. Паст кардани дараҷаи тобеъият бо омилҳои зиёд робитаманд мебошад. Аз гуфтаҳои онҳо чӣ тавр фаҳмидан мумкин аст, ки гӯе компютер ба онҳо ёрӣ расонид, ки худро олами таҳаюлотӣ муқобил гузоранд. Он ҷоеро, ки воқеан дар он "ҳама равост", ҷое, ки дигар одамон зиндагӣ мекунанд, ҷое ки меъёрҳо, қонун, ахлоқ вучуд дорад дар ҳақиқат тарафдори мебояд.

Аммо он далел ачиб аст, ки ҳатто баъди амалан дарк намудани бе манфиатии фаъолият дар бозиҳои компютерӣ, чавонон наметавонад пурра аз он даст кашанд, ин аз баланд будани устувории тобеъшавии психологии бозиҳои компютерӣ дар инсон шаҳодат медиҳад. Гар чанде умқияти он ("глубина") ва қувваи таъсиррасонии он ба инсон пас аз гузаштан аз «бӯҳрон» чандон моҳиятнок нест. [3, с. 94].

Дар асоси динамикаи тобеъияти бозиҳои компютери пешниҳод намуда метавонем, тобеъшавии психологии бозиҳои компютериро бо чор зина дар чунин шакл тақсим намоем:

1. Давраи машғулшавии сабук. Пас аз он, ки одам як ё якчанд маротиба дар бозиҳои компютери нақшӣ бозӣ кард, вай ба "ҳис кардани лаззат" ворид гашта, ба ӯ бозиҳои компютерӣ маъқул гардида, ба ӯ овоз, далелҳои ҳаёти воқеӣ ё ким кадом лаҳзаи ҳаёлотӣ маъқул мегардад, ва ба одаткунӣ сар мекунад.

Дар ин раванд касе тамоми ҳаёт орзу мекунад, ки ақалан як маротиба аз пулемети дастӣ тир паронад, каси дигар нишастанро дар чамбараки самалети чангӣ ё дар чамбараки киштии ҳарбӣ орзу менамоянд.

Компютер ба инсон имконият медиҳад, ки бо наздикии бузург бо воқеият ин орзуи дар дил мепарваридаи хешро амалӣ намоянд. Дар ин ҷо талаботи берун аз шуурии инсон дар нақши интихобнамуда амалӣ мегардад. Инсон аз компютер ва бозиҳои компютерӣ чунон қаноатмандӣ мегирад, ки таъсири он ҳамеша дар ҳаёлоташ нақш мебандад. Ана ҳамин қаноатмандӣ раванди дилбастагӣ ва одаткуниро дар донишҷӯён бедор менамояд.

2. Давраи машғулшавӣ. Далели шаҳодатдиҳандаи гузаштани инсон ба ин давраи ташаккули тобеъият, пайдоиши талаботҳои нави - бозӣ дар бозиҳои компютерӣ мебошад. Дар амал бошад талаботи нав ба таври умумӣ аз ҷониби мо ҳамчун талабот ба бозиҳои компютерӣ номгузорӣ карда мешавад:

Бозӣ бо компютер дар бозиҳои компютерӣ дар ин давра хусусияти мунтазамро ноил мегардад. Агар инсон имконияти мунтазам дохилшавиро ба

компютер надошта бошад, бо мақсади қонё гардонидани талаботҳои хеш, ба ҷаҳл меояд, тамоми тадбирро меандешад, ки талаботи хешро қонё гардонад.

Давраи тобешавӣ. Мутобиқи андешаи психологҳо, ҳамагӣ 10-14% бозингарони бозиҳои компютерӣ ба компютер тобешавӣ пайдо менамоянд. Аз рӯи маълумотҳои пешниҳоднамудаи А. Г. Шмелева тағйирот рӯй дода, худбаҳодиҳӣ ва худшууркунӣ бозингарони бозиҳои компютерӣ дигар мешавад.

Тобешиятро дар як ё ду шакл номбар намудан мумкин аст: дар раванди иҷтимоишавӣ ва шахсиятӣ. Ин гурӯҳи одамони якҷоя бозӣ карданро тавассути шабакаи компютерӣ ниҳоят дӯст медоранд. Ин мақоми бозии онҳо хусусияти мусобиқавиро ноил мебошад. Ин шакли тобешавии бозӣ чандон барои равони инсон зараровар намебошад дар муқоиса бо бозиҳои шакли шахсиятӣ.

Барои одамони шакли тобешияти фардиятӣ дошта, чунин пешравиҳо бештар воқеъ мебошанд. Ин шакли махсуси тобешият мебошад, ки на танҳо хусусиятҳои мӯътадили ҷаҳонбинии инсонро вайрон мегардонад, балки ҳамкориро бо олами атроф тағйир медиҳад. Ин ҳолатҳои клиникӣ, психологӣю тарзи ҳаёт ба патология мебаранд. Дар робита бо ин кор мо пурра ба ин масъала истода намегузарем, зеро, ки ин масъала таҳқиқоти ҷудоғонаро хоҳон мебошад ва дар мавзӯҳои оянда мавриди назар хоҳад қарор гирифт.

1.3. Хусусият ва шаклҳои махсуси таълими бозиҳои компютерӣ онҳо

Таълимдиҳандагони бозиҳои компютерӣ мавқеи технологияи компютерро дар байни технологияҳои педагогӣ- психологӣ дуруст дарк намудаанд. Бозиҳои компютерӣ асосан аз солҳои 70-уми асри XX рӯ ба паҳншавӣ ниҳоданд. Бозӣ- як шакли қадимии фаъолияти инсон буда, аммо

бисёр қонунҳои дидактикӣ, талабот, қоидаҳои бозӣ то ҳол қушода нашудаанд, ки инро чараёни муосири таълиму тарбия талаб менамояд.

Дар робита бо ин ба омӯзгор ва падару модарон зарур меояд, ки назарияи бозӣ, моҳияти инкишофдиҳандагии он ва баъзе бозиҳои таъсири манфирасонро дуруст ва шуурона дарк намоянд. Омӯзгорон тавонанд онро амалан ва самаранок дар технологияи муосири таълим истифода баранд. Дар шароити муосир дар вобастагӣ аз соҳаи истифодабарии бозиҳои таълимии намудҳои гуногун ба омӯзгор зарур меояд, ки технологияи муосирро идора карда тавонад.

Масалан, барои омода намудани афсарон аз бозиҳои компютери ҳарбӣ, барои омода намудани актёрҳо, бозиҳои манзаравӣ- нақшӣ, барои тоҷирон ва роҳбарон- машқҳои махсус истифода бурда мешаванд, бо мақсади ташаккули салоҳияти фаъолиятӣ. [33, с. 134-137]:

Бозиҳои компютери таълимӣ бояд 3 вазифаи асосиро иҷро намоянд: - дастгоҳӣ; ташаккул додани маҳорат ва малакаи муайян;

- маърифатӣ: ташаккул додани дониш ва инкишофи тафаккури донишҷӯён;

- иҷтимоӣ- психологӣ: инкишофи маҳорати муоширатӣ ва зоҳир намудани ахлоқи ҳамида.

Ҳар як бозии компютери таълимӣ, аз рӯи вазифааш, ба шакли муайяни бозӣ мувофиқ мебошад: бозии дастгоҳӣ- вазифаи машқӣ, маърифатӣ- дидактикиро дар бозиҳои нақшӣ иҷро менамояд.

Барои баланд бардоштани самаранокии бозиҳои ёддиҳанда технологияи он бояд ба талаботи муайян ҷавобгӯ бошад:

- бозӣ бояд ба мазмун ва мақсади таълим мувофиқ бошад;

-бозиҳои нақшӣ бояд ба ҳолатҳои амалии педагогӣ даҳлат кунанд;

- омодагии психологӣ иштирокчиёни бозӣ бояд интихоб карда шавад, ки ба мазмуни бозӣ мувофиқ бошанд;

-имконияти истифодаи аломатҳои эҷодӣ дар фаъолияти донишҷӯён ҳангоми бозӣ;

- омӯзгор бояд танҳо дар нақши роҳбар баромад намояд, аммо ҳамчун танзимбахш ва мушовир дар чараёни бозӣ, ки аз якчанд давра иборат аст омӯзгор баромад намояд;

Яке аз талаботҳои педагогӣ- психологӣ бозӣ муҳайё намудани фазои бозӣ мебошад. Дар давраи мавҷуда мазмун ва вазифаҳои асосии бозӣ, татбиқи омодагии педагогӣ - психологӣ ширкаткунандагон мебошад. Ташкили чараёни бозӣ, аз – дастурдиҳии қоида ва шароити бозии иштирокчиён ва тақсими нақшҳо байни онҳо мебошад.

Гузaronидани бозӣ, бояд ба мақсаде бошад, ки дар натиҷаи он вазифаҳои гузошта ҳалли худро ёбанд. Дар чараёни бозӣ барои омӯзгор ҷамъбаст намудан ва баҳогузорӣ кардан ҳатмӣ мебошад. Омӯзгор бояд натиҷаи бозиро таҳлил намуда, ҳамчун иштирокчӣ ва муоиначӣ баромад намояд. Дар бозии омӯзишӣ на танҳо аз методҳои бозӣ истифода мебаранд, балки дар чараёни он корҳои фардӣ ва гурӯҳӣ гузаронида шуда, саволномаҳои тестӣ гузаронида шуда, ҳолати нақшӣ муҳайё мегардад. Дар баробари ин, дар илми педагогика методи бозӣ дорои якчанд махсусият мебошад. Дар чараёни таълим бозӣ қисман ҳамчун аломати ғридиҳанда истифода бурда мешавад, ки ин иловатан ба маводи назариявии таълим мебошад ва ба сифати методи асосии таълим баромад менамояд.

Аз мавқеи метод, ҳадаф, ва махсусият, бозии омӯзишӣ ба чунин гуногуниҳо тақсим мешаванд:

- бозии тақлидӣ дар таҳсилоти касбӣ истифода бурда мешаванд, ки мақсади он ташаққул додани маҳоратҳои истеҳсолӣ мебошад;

- бозии манзаравӣ - нақшӣ дар ибтидои онҳо ҳолатҳои мушаххас қарор доранд, онҳо ифодакунандаи ҳаёт, кор, маҳоратанд, ки гузориши театро мемуранд ва ҳар як ширкаткунанда нақши муайянро мебозад. Дар бозии эҷод мебошад, дар он образ - шакли фаъолияти муоширатӣ буда, аз ин рӯ дар ҳолати мазкур моҳияти асосиро омодагии иштирокчиён ба коркард намудани барномаи бозӣ мебошад;

- бозихои инноватсионӣ. Фарқияти онҳо аз дигар шаклҳои бозӣ дар таркиби серҳаракатӣ мебошад, ки гузаронидани бозӣ бо якчанд нафар омӯзандаи - инкишофдиҳандаи «фазо» - мисол, бо истифодаи барномаи компютерӣ татбиқ мегардад.

Бозихои инноватсионӣ сафарбар мегарданд ба ҳосил намудани дониш бо истифодаи навтарин технологияи педагогӣ ва ахборотӣ дар ташкили фаъолияти педагогӣ. Дар он диққати асосӣ ба муоинаи ҳолатҳои бозӣ ва интихоби варианти бехтарини интихоби роҳи ҳалли масъала нигаронида мешавад. [73, с. 145]:

Аз нуқтаи назари методҳо дар ин ҷо диққати асосӣ ба гуфтугӯ, муоширати иштирокчиён ва дигар шаклҳои корҳои гурӯҳӣ ва тамринҳо дода мешавад. Ин табақабандӣ хотимавӣ набуда, балки давомнок мебошад. Бояд инчунин қайд кард, ки шакли бозихои ёддиҳанда бо гуногуниашон фарқ карда, якдигарро пурра менамоянд.

Мисол, метавонанд бозихо нақшӣ, бозихои корӣ, бозихои тақлидӣ-инноватсионӣ бошанд, ки дар педагогика ҷои асосиро ишғол менамоянд. Мисоли равшани соҳаи истифодабарии чунин намудҳои бозӣ фанни математика ва забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мебошад.

Дар низоми анъанавии таълим шакли омӯзиши забони хориҷиро чун анъана дидактика ташкил медиҳад. Таълим бо ёрии махсусан одатнамоӣ ва маводи оригиналии таълимӣ татбиқ мегардад (матнҳо). Дар муқоиса бо таълими анъанавии забони хориҷӣ, ки барои аз бар намудани дониш, маҳорат ва малака ҳадаф гирифтааст, таълим дар асоси амсилаи бозии таълимӣ на танҳо ба ёд додани ким чӣ майл менамояд, балки ба дарк намудани он, ки кадом имкониятҳои иловагиро дар донишҷӯён тавассути донишҳои ҳосилнамуда пайдо намоянд мумкин мебошад.

Дар ин ҳолат дар бозӣ аз методҳои гуногун, ки ба тақмил додани забондонӣ нигаронида шуда бошад истифода мебаранд. Дар бозии «намоиш»

ба донишчӯён зарур меояд, ки «фирмаи» хешро барои гирифтани «қарз аз банк» бо забони хориҷӣ нишон диҳанд.

Мавқеи худро баён намоянд, тарзи баён намудани муносибати кориро дар ҳолатҳои гуногуни муоширатӣ, ки ба онҳо на танҳо натиҷаи амалии забониро таъмин менамояд, балки сифатҳои муайяни корӣ ва иқтисоди тавоноиро таъмин менамояд. Ҳамаи ин барои фаъолияти ояндаи касбӣ ниҳоят муҳим ва фоидаовар мебошад.

Ба сифати яке аз методҳои самараноки бозӣ метавонад бозии корӣ баромад намояд. Дар чараёни ин амсиласозӣ ҳолати проблемавӣ муайян мегардад, ки мақсади бозӣ ҷустуҷӯи роҳи ҳалли он мебошад. Бозиҳои корӣ ҳам дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ҳам дар таҳсилоти касбӣ гузаронида мешаванд. Моҳияти ин шакли бозӣ дар он мебошад, ки вай муносибати ҳамкориро байни омӯзгор ва донишчӯён устувор мегардонад. Ин шакли бозӣ муҳити эҳсосотӣ- психологиро дар дарс ташаккул дода, хасташавиро аз ҷисми донишчӯён бартараф менамояд. Дар маҷмӯъ дар чараёни бозиҳои корӣ дар байни донишчӯён механизми ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли мушкилот ташаккул ва устувор мегардад.

Ғайр аз ин, он таъсири ислоҳкуниро дар равони донишчӯён пайдо менамояд, шиддати психологиро паст намуда, ба монанди шаклҳои анъанавии таълим, иштирокчиёро ба ҳарчи бештар ва хубтар дарк намудани чараёни таълим омода менамоянд. [76, с. 114-116]:

Ба фикри ман бозиҳои корӣ чунин амалҳоро ёд медиҳанд:

- муқобил гузоштани андешаи худ, бо андешаи дигар иштирокчиён;
- баҳо додан ба мақсад ва имкониятҳои хеш;
- афзоиши дараҷаи эҳтиром ва боварӣ аз ҷониби гурӯҳ;
- пайдо намудани роҳи баромадан аз ҳолати мочаро дар фазои корӣ ва муоширати байнишахсиятӣ;
- дарк намудани мавқеи рафтори хеш;
- иҷро намудани нақшҳои гуногуни вазифавӣ.

Бояд иқрор шуд, ки мавқеи бозиҳои ёддиҳанда дар таҳсилот ниҳоят муҳим мебошанд. Дар педагогика бозӣ қисми ҷудонашаванда ва инкишофдиҳандаи таълим махсуб ёфта, фаъолиятро инкишоф дода, масъулият ва мустақилияти донишҷӯёнро сайқал мебахшад.

Оид ба мавқеи бозиҳои нақшӣ дар инкишофи донишҷӯён, педагог ва психологи машҳур М. И. Маҳмудов, қорҳои зиёдро ба сомон расонидааст. Ӯ дар таҳқиқотҳои хеш таъкид менамояд, ки моҳияти ин технология аз он иборат аст, ки маърифатро инкишоф дода, фаъолияти иҷтимоӣ ва касбиро бедор намуда, дар донишҷӯён хоҳиши ширкат варзидан дар бозиҳои қориро бедор менамояд.

Дар бораи истифодаи натиҷаи бозиҳои ёддиҳӣ дар маҷмӯъ бисёр таҳқиқотҳои мутахассисони ватанӣ баргузор гардидаанд, ки дар онҳо қайд гардидааст, ки ин технология метавонад самаранокии таълимиро 3 баробар баланд бардорад. Бозиҳои ёддиҳӣ аз худ технологияи амалкунандаро ифода намуда, ҳам дар таълим, ҳам дар дигар соҳаҳои фаъолият истифода бурда мешаванд. Дар педагогика чунин бозӣҳо метавонанд чараёни таълимиро ғайр гардонанд. Баъзе бозиҳои мавҷуданд, ки дар донишҷӯён фаъолияти эҷодиро ибтидо бахшида, онҳоро барои истифода бурдан аз бозиҳои ҷиддӣ омода менамоянд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар солҳои охир шумораи тарафдорони истифода бурдани **бозӣ** дар **таълим** афзоиш ёфта истодааст. Оё ин методи дар таълим истифода бурдан ҳама вақт дуруст аст? Фаромӯш набояд кард, ки бозиҳои таълимӣ хусусиятҳои хешро доро мебошанд. Дар раванди интиҳоби ин методи таълим, муҳим аст, ки маводи намоишӣ дуруст коркард гардад. Дар он ҳолат метавонад ба стратегия ва методикаи баҳодиҳии натиҷа дилхоҳ бошад.

Яке аз серталабтарин дастгоҳи таълим компютер ва бозиҳои компютерӣ мебошанд. Мутахассисони соҳаи педагогика ва психология, қорро дар болои омӯзиши бозиҳои ёддиҳанда ва мавқеи онҳо дар баланд гардидани сифати

чараёни таълим давом дода истодаанд. Бисёр таҳқиқотчиён ба коркарди амсилаи истифодаи бозӣ дар таълим машғуланд.

Дар ҷаҳони муосир бозӣ на танҳо дар таълими расмӣ истифода бурда мешавад, балки берун аз таълими расмӣ, ба монанди савдо, соҳаи тандурустӣ ва қувваҳои мусаллаҳ аз бозиҳои гуногун барои бартараф намудани ҳастагӣ ва ғаёл гардонидани донишҷӯён истифода мебаранд.

Аз соли 2003 Саммити Бозиҳои Ҷиддӣ амал менамояд ва чандин маротиба конференсияи Бозиҳо барои Солими баргузор карда шуданд. Инчунин дар ин давра адабиёти зиёд ба таърифи расонида шуд, ки ба истифодаи амалии бозиҳо дар таълим бахшида шудаанд. Ба мавҷудияти имкониятҳои таълимии ёддиҳандагии бозиҳо нигоҳ накарда, истифодаи бозӣ мавҷудияти стратегияи мушаххасро талаб намуда ва метавонад манфиати калонро ба бор оварад.

Дар давоми асрҳо ва даҳсолаҳо бозиҳо барои инкишофи психологӣ, ҷисмонӣ ва потенсиали иҷтимоии одамон истифода бурда мешавад. Дар таълими расмӣ ва ғайрирасмӣ васеъ аз бозиҳои нақшӣ истифода бурдан мумкин аст. Ба ман ҳамчун таҳқиқотчӣ муяссар гардид, ки ба чунин хулоса оям, ки на ҳама ҷавонон ба бозӣ завқу хоҳиш зоҳир менамоянд. Масалан дар муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ, ки ман фаъолият дорам, ҳамагӣ шаш нафар донишҷӯёне мавҷуданд, ки ба бозиҳои хусусияти зӯроваридошта сару кор мегиранд, боқимондаи донишҷӯён аз компютер чизҳои ғайриҷамъиятӣ, ба монанди дӯзандагӣ, пухтупаз, консервакунии маҳсулотро пурсида, навишта мегиранд. Дар низоми маорифи муосир омӯзгорон ба иқтидори таълимии бозӣ баҳои баланд дода, онро ҳарчӣ васеъ дар чараёни таълим истифода мебаранд.

Бозиҳо ба тарзи фаъоли таълим мансуб буда, дар он чараёни ёдгирӣ на ба таври хондан ё гуш кардани ғайрифайл рӯй медиҳад, балки дар раванди бозӣ донишҷӯён ниҳоят фаъоланд. Бозиҳо метавонанд дар зери зарурияти фардии истифодабаранда қарор гиранд ва барои кушоишҳои мустақилона

шароит фароҳам биёранд. Бозӣ барои хуб ва дар мӯҳлати дурудароз дар хотир нигоҳ доштани мавод ёрӣ мерасонад. [87, с. 39-41].

Бозихое, ки дар таълими ғайрирасмӣ истифода бурда мешаванд, инкишофи одаткунӣ ва тобеъгиро афзун мегардонанд. Гарчанде, ки бозихо қисми муҳими чараёни таълим бошанд ҳам, онҳоро зарур аст, ки дар иттифок бо дигар методҳои педагогӣ истифода баранд.

Бозихои муосири компютерӣ бе танаффус инкишоф ёфта мукамал мегарданд. Дар натиҷаи бозихои компютерӣ имкониятҳои графикӣ боло рафта, суръати коркарди ахбор ва ҳаҷми далелҳо меафзоянд. Дар давраҳои наздик таъсири вақти бозӣ беҳтар гардида, он вақт аз истифодабарии технологияи додани суҳан, ки ба равон ва афзоиши қаҳру ғазаб робитаманд мебошад истифода мебаранд ва одаткунӣ оғоз мегардад. Ин имкониятҳо истифодаи васеъро дар соҳаи таълим талаб менамояд. Аллакай даҳсолаҳо мешавад, ки бозихои компютерӣ дар таълим истифода бурда мешаванд ва дар таҳсилоти муосир бозихо қисми таркибии таълимро ташкил медиҳанд.

«Бозихои чиддӣ» - бозихои ёддиҳанда мебошанд, ки барои истифода дар таълим коркард гардида, таркиби аниқӣ хешро доро мебошанд. Мақсади асосии чунин бозихо ва натиҷаи онҳо амалан татбиқро дар ҳаёт талаб менамоянд. Бозихои чиддӣ қисман дар корҳои берун аз синфӣ барои омӯзонидани калонсолон истифода бурда мешаванд, аммо дар соҳаи таҳсилоти расмӣ чандон машҳур нестанд.

Бояд моҳият, мазмун ва аломатҳои фарқкунандаи бозихои чиддӣ барои фаҳмо гардидани ҳолат, васеъ истифода бурда мешаванд. Ин мафҳумҳоро истифода бурда, ҳамеша асосҳои педагогии истифода бурдани бозихои чиддии компютериро дар хотир бояд дошт.

Танзимбахшии таҳсилотӣ- ин барномаи аниқӣ таркибӣ мебошад, ки дар худ пухта коркард гардидани низоми қоида, стратегия ва вазифаҳоро фаро мегирад. Онҳо барои мақсади мушаххас ташкил дода мешаванд- ки салоҳияти махсусро ташаккул дода, инсонро ба олами фараҳбахш ворид намоянд. Чунин бозихоро барои хуб гузаронидани истироҳат ташкил

медиханд. Бозиҳо дар худ ахбороти махсусро фаро гирифта, онҳо имконият медиханд, ки одамон маҳорати махсусро аз худ намоянд.

Бозиҳо дар олами синтетикӣ, таҳаюлотӣ мегузаранд, ки ба қоида ва қонунҳои муайян итлоат намуда, механизми робитаҳои баргарданда ва дастгоҳи ҳамкорино ноил мебошанд. Олами таҳаюлотӣ муҳити серистифода баранда буда, барои мақсади муайян истифода бурда намешавад ва аз рӯи барномаи муайян намегузарад.

Алдрич тасдиқ менамояд, ки олами таҳаюлотӣ он вазифаеро иҷро менамояд, ки онро низомии таҳсилот талаб менамояд. Симулятсияи таҳсилотӣ дар соҳаи таҳаюлотӣ танҳо дар вақти мавҷуд будани тартиби саҳт вуҷуд дошта метавонад. Лекин зерӣ назорат гирифтани бозиҳои компютери қариб тамоман номумкин мебошад, зеро қариб тамоми донишҷӯён компютерҳои шахсии хешро доро мебошанд.

Инсон, ки дар SimCity бозӣ менамояд, ҳеҷ мумкин нест, ки мири хуб, ё мансабдори содиқ барои шахр шавад. Дар ин раванд мо наметавонем бо Алдрич ҳамфикр набоем. Баръакс бозии World of Warcraft ба бозингар метавонад дар инкишофи таъсуротҳои сифатҳои сарварӣ дар ҳаёти воқеӣ ёрӣ расонад. Аммо, боиси таассуф аст, ки ин на ҳама вақт, на бо ҳама бозингарон рӯй медиҳад. [11, с. 31]

Бозӣ наметавонад ёдгириро қатолат диҳад, зеро ба ин ё он қор майл пайдо қардани шахс аз майлу хоҳиш шахсии ӯ вобаста мебошад. На ҳама шаклҳои бозӣ барои қавонон диққатқалбкунанда мебошанд. Бозиҳои барои ёдгириро бояд мутахассисони босалоҳият гузаронанд, ки метавонанд онҳоро аҷиб, бо ахбори қаровон ва диққатқалбкунанда қардонанд.

Мартенс бо рафиқонаш «бозиҳои қиддӣ»- ро «тамрин» меноманд ва онҳо қунин мешуморанд, ки тамрин аз бозӣ асос мегирад. Вай дар қарақай муайян нишонаҳои бозиро дар бар гирифта, мароқзоҳиркуниро ба танзим қароварда ва ёдгириро метезонад. Агар бозиҳо мақсад ва мазмуни ёдгирӣ надошта бошанд, онҳо одаткуниро ба вуҷуд оварда наметавонанд. Бе симулятсия бозӣ аз худ шакли таълим ва инкишофи омехтаро ифода

менамояд. Агар ба механизми бозӣ таваҷҷуҳ зоҳир намоем, имконияти аз худ намудани одаткунии таълимӣ зарур мегардад. [73, с. 154-157]:

Майк Зид тасдиқ менамояд, ки бозиҳои ҷиддӣ дар асоси ба таври педагогӣ ба инобат гирифтани се аломати асосии бозиҳои компютерӣ-манзара, тасвир ва таъминоти барномавӣ ҳосил мегардад. Вай чунин меҳисобад, ки дар ин низом педагогика бояд ба манзара итоат намояд ва наметавонад нақши асосиро бозад.

Мафҳуми «бозиҳои ҷиддӣ» аввалин шуда чил сол пеш барои тавсифи амалҳои ҳарбӣ дар бозӣ истифода бурда шуда, дар таҳсилот мавриди истифода қарор гирифтанд. «Онҳо мақсади мушаххаси фикркардаи ифодакунандаи ёддиҳӣ доранд. Мақсади асосии онҳо вақтгузаронӣ набуда, гарчанде ин маънои онро надошта бошад, бозиҳо набояд барои вақтгузаронӣ бошанд», ин андеша предмети асосии муҳокима мебошад, ки то ҳол давом доранд.

Зида чунин меҳисобад, ки «бозиҳои ҷиддӣ - ин мусобиқаи ақл бо компютер мебошад, ки аз рӯи қоидаи муайян мегузарад. Самти машғулшавӣ ба бозӣ бо мақсади идоракунии, машқҳои корпоративӣ, сиёсати давлатӣ, тандурустӣ, коммуникатсияи стратегӣ ва инчунин дигарҳо мешавад». [19, с. 77-81]:

Бозиҳои ҷиддӣ инчунин бозиҳои компютериеро ворид намудан мумкин аст, ки як қатор мақсадҳои таълимиро дар худ фаро гиранд ва афзалиятҳои баландро ноил бошанд. Як гурӯҳи таҳқиқотчиён ин мафҳумро ба бозиҳои видеоӣ мансуб медонанд, ки сохта мешаванд бо мақсади истифода бурдан. Чунин бозиҳо на ба мақсади вақтгузаронӣ ва фароғат фурухта мешаванд. Дар ин рӯихати бозиҳо, бозиҳои таълимӣ, сиёсӣ, тандурустӣ ва бисёр дигар бозиҳо дохил мешаванд.

Амалан тамоми бозиҳои дилхоҳи видеоиро ҷиддӣ қабул намудан мумкин аст, ин аз мубрамияти истифодабарии бозӣ ва аз ҷониби бозингар қабул намудани он вобаста мебошад. Вазифаи асосии бозиҳои ҷиддӣ аз

истифода бурдани технологияи нави бозӣ дар машқ ӯ мақсадҳои таълимӣ иборат мебошад,

Олимон аз ҳама диққати бештарро ба таъсири бозӣ ба фаъолияти таълимӣ, иҷтимоӣ ва солимии бозингар равона менамоянд. Муоинагарон то ҳол дар баҳои ягона додан ба бозиҳои ҷиддӣ азият мекашанд, аммо онҳо чунин меандешанд, ки ин бозиҳо мақсади ягона доранд. Бо ёрии чунин бозиҳо таълим шавқовар гашта, чароғи дар хотир нигоҳ доштани мавод афзоиш хоҳад ёфт.

Ба он нигоҳ накарда, ки муоинагарон нисбати ин масъала таъсуроти гуногун доранд, дар бисёр ҳолатҳо ба бозиҳои ҷиддӣ ҳамфикранд: мутобиқи андешаи онҳо бозиҳои ҷидди бояд мақсади аниқ ӯ ноаниқи бозиро дошта бошанд, ӯ нишонаҳои бозӣ шавқнокиро ноил бошанд. Бозиҳо метавонанд фараҳманд ӯ ғайрифараҳманд, шавқовар бошанд, аммо барои фараҳбахшӣ – ҳамон сабабе шуда метавонанд, ки одамон бо он бозӣ чӣ гуна муносибат менамоянд.

Саймон Эгенфельдт-Нильсен бо ҳамкорон ва шогирдонаш бозиҳои компютери ба 3 гурӯҳ тақсим менамояд:

1. Бозиҳои, ки мақсадҳои фароғатиро ба таълимӣ омӯзиш медиҳанд.
2. Бозиҳои коммерсионӣ, ки онҳоро дар соҳаи таълим истифода бурдан мумкин аст.
3. Бозиҳои илман асосёфта, ки дар таълим истифода бурда мешаванд.

Бен Сойер, яке аз асосгузори Конференсияи бозиҳои Ҷиддӣ, дар ҳамкорӣ бо Питер Смит, ки дар Университети Марказии Флорида фаъолият менамояд, чунин меҳисобанд, ки тамоми бозиҳоро «ҷиддӣ» номидан мумкин аст:

1. Бозиҳои таълимӣ.
2. Воқеияти таҳаюлотӣ.
3. Сохтакорӣ.
4. Бозиҳои таъсири иҷтимоидошта.
5. Бозиҳои дорои мақсади алтернативӣ.

6. Бозиҳои мақомӣ.
7. Бозиҳо барои тағйироти иҷтимоӣ.
8. Бозиҳои хайрхоҳона.
9. Бозиҳои мақсади ёддиҳӣ ва фароғатидошта.
10. Таълим тавассути бозиҳои видеоӣ.
11. Муҳити санъатии таълим.
12. Серсамтии таълим.
13. Таълим тавассути бозӣ.
14. Машқ (Тренинг).

Як гурӯҳ муоинагарон ва таҳқиқотчиён мафҳуми «бозиҳои таълимиро» барои ифодаи «бозиҳои компютерӣ, ки барои мақсадҳои таълимӣ ё тамринӣ» сохта шудаанд, истифода мебаранд. Ба фикри мо ҳамчун таҳқиқотчиин ин мушкилот ин нодуруст аст. Масалан, Эгенфельдт-Нильсен бозиҳои сиёсӣ ва таълимӣ- фароғатиро ба бозиҳои ҷиддӣ ворид менамояд, ки ин мутлақо нодуруст мебошад. [45, с. 435-440].

Муҳолифати байни муоинагарон, тамринчиён, омӯзгорон ва мансабдорони давлатиро кас дида ба роҳгумӣ ворид мегардад. Онҳо кӯшиш менамоянд муайян намоянд, ки кадом бозиҳоро барои натиҷанок гардидани сифати таълим истифода бурдан мумкин асту кадомҳоро не. Дар ин шакл дар зер мафҳуми «бозиҳои ҷиддӣ» муаллифон бозиҳои компютериеро дар назар доранд, ки онҳо ба ин бозиҳо ҳам бозиҳои мақсади таълимӣ- фароғатӣ ва ҳам фиребдиҳандаро ворид менамоянд, ки равона гардидаанд барои аз худ намудани дониш ва маҳоратҳои пешакӣ муайянгардида.

Гюнтер қайд менамояд, ки агар бозиро дар соҳаи таълим истифода барем, ҳатмӣ нест, ки он диққат ҷалбкунанда, самаранок, ё муваффақияти тичоратиро доро бошад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки се насли асосии бозиҳои таълимӣ вучуд доранд:

Дар асоси насли якуми бозиҳо гузошта шуда буд талаботи ҳавасманд гардонӣ (бихевиоризм). Ҷараёни таълим устувор гардида метавонад тавассути ҳавасманд гардонидани хонанда ё донишҷӯ барои амалиёти дуруст

ё ҷавоб ба саволи пешниҳод гардида. Чунин бозихоро бозихои таълимӣ-фароғатӣ номидан мумкин аст, ки аз раванди он донишҷӯ ягон донишу малака ҳосил карда тавонад. Чунин бозихо дар саволномаҳо ё арконҳо, ифода ёфта мақсади онҳо тамрини нутқ ё хотираи хонандагону донишҷӯён мебошад.

Назарияи маърифатиро асоси насли дуҷуми бозихо дар бар мегирад. Дар ин ҷо дар маркази диққат бозингар меистад, ки метавонад ахборро аз садоҳо, саволнома ва тасвир чудо намояд. Бозингар вазифаҳои бозиро таҳлил ва баҳогузорӣ намуда, мушкилотро тавассути пайвасти намудани рамзҳо дар дарк ва дархотирнигоҳдории пайдарҳамӣ аз худ менамояд. Дар бозӣ ҳамеша рангҳои эҳсосоти ҳамкориҳои иҷтимоӣ татбиқ карда мешавад ва инчунин дониш ва маҳоратҳои нав аз худ карда мешавад.

Насли сеҷуми бозихо гуногунии амсилаи таълимро ифода менамоянд, ки ин заруриятро ба вуҷуд меорад, ки дар раванди таълим, конструктивизм ба конструкционизм табдил ёбад. Як қатор таҳқиқотчиён ба назарияи мушоҳидавии таълим такя намуда, дар худ чунин фаҳмишҳои асосиро пешниҳод намуданд. Мушоҳида ба монанди ангеизиш, таълими бевосита буда, баровардани робитаҳои абстрактӣ ва мафҳумро талаб менамояд, ки дар раванди он таҷриба ҳосилкунӣ рӯй медиҳад, ки бояд ҳамеша ба назария такя намуда, инчунин методи мушоҳида дар давраи ҳалли вазифаҳои гуногун ва қабули вазифаҳои муҳим ошкор мегардад.

Чунин таълим, ки дар таҷриба бе проблема асос мегирад, бояд ба ҳаёт оварда шавад. Мутобиқи назарияи таълими иҷтимоӣ- маданӣ, бозихо- ин дастгоҳ барои гирифтани дониш дар ҷараёни таҳлил, баҳс ва эҳсосот мебошад. Ҷараёни таълим дар баробарӣ бо ташаккули дарк ва пас аз он дониш равона мегардад ва мустаҳкам мегардад дар таҷриба. Дар насли сеҷуми бозихо шароит ҳамеша ба инобат гирифта мешавад. Шароити онро пеш аз ҳама риоя намудани одоб (этикет), қоида, мақсадҳои таълим, маҳдудиятҳои барномавӣ бо таҷрибаи бевосита, намоишдихӣ, ҳиссиёти бозӣ, таълим ва робитаи баргарданда ташкил медиҳад.

Зарурияти баҳо додан ба самаранокии ба даст овардаи мақсадҳои гузошташуда, ниҳоят давраи муҳим буда, дар ҷараёни таълим истифода бурдан аз бозҳои компютери зарурӣ мешуморем. Мо чунин ҳисоб мекунем, ки ба омӯзгор ниҳоят муҳим мебошад, ки фаҳмад шогирдони ӯ пешравии муайянро дар ин ҷода ноил шудаанд ё не. Ғайр аз ин, омӯзгор бояд боварии комил дошта бошад, ки дониш ва маҳоратеро, ки шогирдони ӯ ҳосил кардаанд дар ҳаёти воқеӣ зарур мегардад. Дар навбати худ донишҷӯён бояд фаҳманд, ки чӣ тавр онҳо метавонанд ин донишу малакаро аз худ намоянд.

Як қатор бозҳои дорои механизми баҳодихии натиҷа мебошанд: **вақт**, ки ба иҷрои вазифа ва шунидани ҷавобҳои дуруст тобеъ гардонида шуда буд, аз бисёр ҷиҳат, аз матн ва мазмуни бозӣ ҳалли педагогиро талаб менамояд.

Ченаки инкишофдиҳандаи ин маҳоратҳо аз худ вазифаҳои комплексирифта намуда, дар муносибат бо он истифодаи саволномаҳо – роҳ дода намешавад. Ҷараёни баҳодихиро аз нав дида баромадан зарур меояд, онро ҳамеша аз барқароркунии далелҳо оид ба баҳодихии ҷараён мавриди назар қарор додан зарур аст. Асоси чунин баҳо метавонад муносибати бозингарони одатпайдокардари муайян намоянд.

Мутобиқи андешаи Джеймс Ги, муваффақият дар чунин бозҳои метавонад эътибори гурӯҳи бозингаронро як қадар баланд бардорад. Агар ба масъалаи баҳодихӣ тавассути саволномаҳо бар гардем маълум мешавад, ки бағеим-дизайни муосир баҳо додан ғайримумкин мебошад. Бисёри бозҳои дилхушӣ иқтидори ба таври автоматӣ одаткунонӣ доранд, дар он маълумот дар бораи ба чӣ майл доштани ӯ ғун мегардад, ки робитаи баргарданда мебошад [40, с. 234-236].

Нишондиҳандаи муваффақияти бозингар дар бозҳои ҷалбкунанда бештар ҷадвали сарварон (лидеров) мебошад, ҳар як бозингар кӯшиш менамояд ба касе баробар, ғолиб бошад. Бохт дар бозӣ метавонад ҷавонро ба одаткунӣ ва тобеъшавӣ ворид намоянд. Тартиб додани ҷадвали муқоисавӣ, қисман, хоҳиши худӣ бозингарон мебошад. Дар маҷмӯъ, дар бозҳои таълимӣ, мураккабӣ дар баҳодихӣ мебошад- ки далели аз ҷонибӣ ҳамагон

тасдиқгардида мебошад. Барои баъзеҳо бозӣ дар низоми баҳодихӣ дар зери фармоиш метавонад коркард гардад.

Масалан, сохтмони барномавии диограммаи баҳодихӣ ва муқоисаи натиҷа, дар нақшаи робитаи баргарданда баромад менамояд. Аммо чунин усулро танҳо дар вазифаҳои муайян истифода мебаранд.

Ба коркардкунандагони бозӣ зарур меояд, ки механизмери бунёд намоянд, ки ҷавобгӯи талаботи илмӣ таҳсилоти ҷаҳонӣ бошад. Мутаъсифона дар шароити кунунӣ ҳуди омӯзгорон ба баҳо додани бобарории таҷрибаи бозии донишҷӯён машғул мегарданд.

Барои бисёр бозиҳо ҳамчун асос мавзӯи ҷанг ва муҳориба хизмат менамояд. Ҳатто қувваҳои мусаллаҳ ба иқтидори таълимии чунин бозиҳо 30 сол муқаддам иқрор буданд. Чунин симулятори монанди парвозро барои артиши Амрико солҳои 1981 ихтироъ намуда буданд. Аз соли 1996 намуди бозиҳои пайдо гардиданд (Doom), – ки манфиатнокии бозии он баландтар баҳогузори карда мешавад. Вазифаи асосӣ дар он омӯзиши тактика, пайдарҳамии муайяни ҳуҷум, тактикаи алоқаи самаранок, ҳосил намудани таҷрибаи додан ва иҷро намудани фармон, кор дар гурӯҳ мебошад. Тамоми инро аз доираи бозӣ берун нарафта аз худ намудан мумкин буд, то ҳаёти сафарбаршудагон зерӣ хатар қарор нагирад.

Барои мисол, қувваҳои мусаллаҳи Британияи Кабир литсензия барои истифода бурдани бозиҳои Virtual Battle Space 2- родорнд, ки аз худ пурра тарзи ғайол (интерактивнӯ), селараҷагии низоми тамринро бо имкониятҳои модификатсия ва одаткуниро ифода менамояд. Бозӣ манзараи воқеиро ифода намуда, инчунин яроқу аслиҳаҳои гуногунро барои озмоиш ва машқҳои ҳарбӣ истифода мебаранд. [113, с. 61- 67].

Аз нуқтаи назари Ҳукумати Англия, истифодаи муҳити сохта ва симулятсияи ҳарбӣ як қатор бартарихоро ноил мебошад. Дар байни ин бартарихо имконияти гузаронидани омӯзиш дар зарурияти ин давра, хароҷоти паст, имконияти нақшагирӣ ва ғалаба дар амалиёти ҳарбӣ, ҷалб

нанамудани захираҳои инсонӣ ва техникӣ, тақрор ва аксбардорӣ амалиётҳо амалӣ мегардад.

Инчунин миқдори зиёди бозихо барои қонеъ гардонидани талаботи соҳаи тандурустӣ офарида шуданд. Дар соли 2010 бисёр бозихое пешниҳод гардиданд, ки мақсади таълимро дар соҳаи тандурустӣ пайравӣ менамуданд, ки ин хуб аст ва касе даъво намекунад. Дар онҳо ахбори гуногун; аз ёд додани расонидани ёрии аввалини тиббӣ то маҳорати баланди тиббӣ ҷой дода шудааст. Ҳарчӣ бештар бозихое ташкил дода мешаванд, ки дар платформаи мобилӣ кор карда шуда, дар онҳо ниҳоят ахборҳои манфиатовар ҷой дода шудаанд. Бозихое, ки ҳар чӣ бештар барои кормандони соҳаи тиб мансубанд, онҳо қисман симуляторҳои мебошанд, ки барои тамрин асосан истифода бурда мешаванд. Чунин стимуляторҳо мо дар коллеҷи тиббии ноҳияи Ёвон мушоҳида намуда будем. Инчунин, ба истиснои онҳо хароҷоти кам сарф карда мешавад, онҳо фаҳмишро зиёд намуда, имконияти медиҳад, ки ҳатоҳои тиббӣ дар давраи таълим ва таҷрибаи минбаъдаи корӣ содир карда нашаванд.

Ғайр аз ин, бозихои компютерӣ дар ин раванд ниҳоят васеъ дар таҷорат истифода бурда мешаванд. Бо ёрии онҳо имконият пайдо мегардад, ки ба кор қабул кардани ходими нав, бештар кардани муоширати байни коргарон ва менеҷер, инчунин тамрини тамоми коргаронро байниҳамдигар ба роҳ монем. Аммо дар бозихо ин вазифаҳои идоракунӣ бештару зӯртар зоҳир мегарданд. Дар он танҳо хоҳишмандони дар ин фазо хоҳиши кор кардан дошта дар шароити муҳити табиӣ бозӣ мекунанд.

Дар натиҷаи истифода бурдан аз бозихои таълимӣ имконият даст медиҳад, ки чандон хароҷотҳои баланди иқтисодӣ карда нашавад. Он хароҷотҳои, ки дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ барои дастгоҳу таҷҳизот, иҷораи бино, музди меҳнати мутахассисон барои таълим ва машқ сарфа мегардад, кӯшиш кардан даркор, ки кам бошад. Дар ин ҷараён танҳо талаб карда мешавад, ки ҷадвали дарсҳо тартиб дода шуда, ҷараёни таълим ба роҳ монда шавад. Дар шароити муосир дар бозихои воқеӣ аз шароити мушаххас,

равандҳо, муҳит ва таҷрибаҳои гуногун истифода бурдан мумкин аст. Қисман бозиҳо дар таълими ғайрирасмӣ истифода бурда мешаванд, дар онҳо ҷавонон бо шавқу ҳаваси зиёд бозӣ менамоянд.

Бозиҳои дар соҳаи иҷтимоӣ истифодашаванда, чун қоида, механизми аниқи баҳодихиро ноил нестанд, зеро ки баҳои самаранокии онҳо аз шӯҳратмандии онҳо мебарояд. Миқдори онҳо дар Британияи Кабир 10%-ро ташкил медиҳад. Роҳҳои одии иҷтимоикунонӣ, ба меҳнат ворид намудани ҷавонон ва гирифтани маълумот барои чунин ҷавонон мебошад, ки ниҳоят бо мушкилӣ ба даст меояд. Дар давоми солҳои охир, барои кам кардани миқдори чунин одамон ислоҳоти маорифро зарур мешуморем.

Мутахассисоне, ки дар ин масъала кор мекунанд, қайд менамоянд, ки воситаҳои электронии таълим таҷҳизоти азиме мебошанд, ки бо ёрии онҳо ҷавонон метавонанд самаранок ба иҷтимоишавӣ ва таълим ҷалб гарданд. Дар чараёни таълим ин гурӯҳи одамон, бозиҳои компютериро дар сатҳи гуногун истифода мебаранд.

Дар онҳо бозиҳои фароғатӣ ниҳоят намуди паҳнгардида маҳсуб меёбад, ин маънои онро дорад, ки дар чунин чараён онҳоро самаранок ба таълим ҷалб намудан мумкин аст. Бозиҳои ҷиддӣ ба чунин одамон ёрӣ мерасонанд, ки дар бораи ихтисосҳои мавҷуда маълумот ҳосил намоянд. Инчунин барои аз бар намудани маҳорати зарурӣ, ба монанди: маҳорати муошират, ҳамкорӣ, ҳалли доираи васеи вазифаҳо ин бозиҳо метавонанд то як дараҷа ёрии амалии хешро расонанд.

Дар низоми таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ имтиҳонсупорӣ ва муайян намудани дараҷаи дониш мавҷуд аст. Имтиҳонсупорӣ дар бозӣ вучуд надорад, қайд карда мешавад, ки он бозиҳое, ки ба ҷадвал робита манданд ва стандарти одаткунӣ доранд ва раванди омӯзиш доранд нисбати дигар бозиҳо машҳуранд. Интизории омӯзгорон, дар он мебошад, ки бозиҳо корҳои онҳоро осон мегардонанд - тасдиқ намегардад. Бозиҳо мушкилоти зиёдеро дар ҷамъбаст ба гардани онҳо бор менамоянд. [112, 42- 44].

Он бозиҳое, ки расман дар таълим истифода бурда мешаванд, яке аз машғулияти дӯстдоштаи калонсолон мегарданд ӯ дар таълими ғайрирасмӣ на бо мансубияташон нигоҳ карда, истифода бурда мешаванд. Агар дигархелтар карда гӯем, гарчанде бозӣ иқтидори баланди таълимӣ дошта бошад, аммо ҳолати истифодабарии он беҳбудиро хоҳон мебошад.

Якчанд амсилаи бозӣ коркард гардид, ки онҳоро ба қаторӣ бозиҳои Gamesfor Learning Institute (GFLI) ворид намуда, ошкор менамоем, ки ин бозиҳо дорои се дараҷа асоси мебошанд: мутобиқати мақсади ёддиҳӣ, шароити мусоид ва истифодаи техникӣ, инчунин тафриқаи пурраи донишҷӯён бо мақсадҳои бозӣ.

Мутобиқи амсилаи Relevance, Transfer, Adaption, Immersion, Naturalisation (RETAIN) шаш аспект ҷудо мегардад: Ризоият – зарурияти додани мазмуни академикӣ дар мутобиқат ва робита бо шакл ва мазмуни бозӣ.

Мутобиқат (Релевантность) - дар илмҳои ахборотӣ ва ҷустуҷӯҳои ахборотӣ дараҷаи мутобиқатро ифода менамояд, ки маънои зарурияти ахборотиро ноил мебошад. Ифодакунандаи мутобиқати маводҳо, ки асоси онро- дониш ва маҳорати мавҷуда ташкил медиҳад.

Гузарандагӣ (Переносимость) – тақия ба таҷриба, ки бозингар дар дигар соҳаҳо гирифтааст, инчунин дониши доштаашро дар ҳаёти воқеӣ татбиқ карда тавонишани ӯ.

Одаткунӣ – тағйир додани рафтор дар натиҷаи худназорат.

Воридшавӣ (Погружение) – машғулшавии муоширатӣ ба ҷараёни бозӣ, ки метавонад маърифати донишҷӯро баланд бардорад.

Амсилаи соли 2004 пешниҳод намуда чор - кунча буда, дар худ аломатҳои робитаҳои байниҳамдигариро фаро мегирад. Амсилаи номбурда ифодакунандаи интиҳоби дурусти барномаи татбиқ ва мазмуни мувофиқ ба матни ёддиҳӣ мебошад:

- Махсусияти донишчӯён – чӣ аз ҷиҳати фардиятӣ ва чӣ аз ҷиҳати гурӯҳҳои тарзи омӯзиши онҳо, инчунин аз худ намудани дониш ва интиҳоби усулҳои таълим бо ин ё он талаботҳо бояд ҷавобгӯ бошанд.

- Матнӣ – он, дар таълим баргузор мегардад, аз омилҳои глобалии иқтисодӣ ва сиёсӣ то ихтисосмандии омӯзгорон ва арзиши иҷозатномадиҳӣ вобаста мебошад.

- Талаботҳои педагогӣ – амсилаи таълимӣ, барои тартиб додани нақшаҳои таълимӣ ниҳоят муҳим мебошанд.

-Тарзи пешниҳод – дараҷаи воридшавӣ, фаъолгардонӣ (интерактивности), софӣ ва эҳсосии ҷараёни бозӣ.

Хартвельд тасдиқ менамояд, ки аломатҳои бозӣҳои ҷиддӣ инҳоянд: педагогика, таъминоти пасти захираҳо, фараҳбахшӣ, таҷриба, номуайяни, таҳқиқот, аломатҳои бозӣ, рамзҳо, фаъолиятӣ, ҷолибиимақсади таълим, хоҳишмандон, гурӯҳҳои мақсаднок, ташкилот, воқеият, даъват.

Чунин илм, ба монанди педагогика зарурияти эҳсосро дарк намуда, худӣ бозӣ бошад, ба таври идеалӣ онро бедор менамояд. Таълим як қадар натиҷаи баландро дар фаъолият ба вуҷуд меорад. Ин маънои онро дорад, ки тарбиягирандагон на танҳо матнро бояд хонанд, балки ҷараёни таълимро бардошт карда тавонанд. Азобу машаққат, мондаю хасташавии таълимро ҳама қудрати бардошт кардан надоранд, ки ин нуқта кайҳо дар педагогика машҳур мебошад. Дараҷаи пасти таъмини захиравии таълим барои донишчӯ баробари он мебошад, ки донишчӯ на ҳама миқдори зарурии ахборро гирифта метавонад. Ин иқтидорро на ҳама донишчӯён ноиланд, ки асосест дар мустаҳкамкунии ақлу заковат. Дар охир гуфтаниям, ки ҷараёни таълим бояд ҳамқадами замон бошад ва пайдарҳамиро пайравӣ намояд.

Вобаста ба таркиби бозӣ, ҷаҳони он бояд мақсаднок, созанда ва диққатҷалбкунанда бошад, Дар он бояд аломатҳои ногаҳонӣ ва номуайяни ҷой дошта бошанд, ки бозиро метавонад ҷолибу дилхоҳтар гардонад. Моҳияти он дар чӣ андоза аниқу муайян намудани мақсадҳои таълим мебошад, ки ин ба бозингар фаҳмо бошад. Дават ба бозӣ, бояд онро дар назар

дошта бошад, ки барои инсон то кадом андоза манфиатовар аст. Бозие мутлақо ба инсон манфиатовар набошад чизеро дар инкишофи ӯ таъмин карда натавонад ба муқовимати ҷомеа гирифта мегардад. Тамоми вазифаҳо ҷараёни бозиро ҷомеа омӯхта онро дастгирӣ ва дар таълим иҷозат медиҳад ё аз ҷараёни таълим берун менамояд.

«Бозӣ, яке аз фаъолияти фундаменталии мавҷудоти зинда буда, бо инсоният дар якҷоягӣ ба вучуд омадааст. Аз ибтидои маданияти инсоният маълум аст, ки ё одамон бозиро аз худ намуданд, ё бозӣ одамонро аз худ намудааст. Дар давраҳои қадим бозӣ ва инкишофи он дар тамоми соҳаҳои ҳаёт ворид гардида - дар шакли ҷанг, сиёсат, санъат, савдо, муносибати мард бо зан бараъло ҳис карда мешуд.

«Ҷамъияти тараққикарда (индустриальное) бозиро дар ҳудуд монанд-дар соҳаи фароғат ва варзиш ҷойгир намудааст, ки он аз машғулиятҳои «ҷиддӣ» ба монанди илм, иқтисод, қонунгузорӣ ҷудо карда шудааст. Бозиҳо «табиати хешро фаромӯш намуда»- ва рӯйдоди баромади одамон аз меҳнати ҳастакунанда ба фазои эҷодиро ба мо имкон медиҳад ба хотир орем, ки «тамоми ҳаётро бозӣ» ташкил медиҳад, ин на танҳо сухани зебо, балки ҳолати воқеии қор мебошад». [63, с. 95- 100].

Бозиҳои таълимиро намоёндогони тамаддуни қадим ду ҳазор сол пеш истифода мебарданд. Дар таърих яке аз намудҳои бозиҳои қадимӣ, ки дар шароити муосир низ мавқеи баландро ишғол менамояд шахмат мебошад, ки онро варзиши зеҳн низ мегӯянд.

Бозиҳои компютери мавҷуда, ба монанди, шахмат торафт паҳн гардида, «Амалиёт дар харита» аз рӯи моҳият бозиҳои рӯи мизии ҷангӣ ба шумор мераванд. Дар он манзараи ҷой, ҷойгирии қувваҳо ифода ёфтааст, ки истифодабарии формулаҳои математикӣ барои аниқ муайян намудан ва амсиласозии ҳаракати қисмҳо ниҳоят муҳим мебошад. Донишҳои математикӣ барои он заруранд, ки таносуби қувваҳо, мусаллаҳ будани артишҳо (подразделенияҳо), қувваи зинда ва техника муқоиса карда шуда, амалиёти бобарор барномасозӣ гардад. Ин маънои онро дорад, ки ба бозии

оддӣ олотҳои беҳтарини математикӣ ворид карда шуда, коркарди тактикаю стратегияро аз худ менамоянд.

Фармондеҳи машҳур Наполеон тарафдори истифода бурдани бозӣ дар харита буд, ки бо ин роҳ метавонист амалиёти ҳарбиро пухта нақшабандӣ намояд. Наполеон инро ба он хотир мекард, ки дар якҷоягӣ бо фармондеҳони кувваҳои мусаллаҳаш нақшаи муҳорибаро амсиласозӣ намояд.

Дар Россия бозиҳои ҳарбиро Петр I дар ҳаёт татбиқ намуд, ӯ ташкилкунандаи «Қисмҳои оромбахш» маҳсуб меёфт. Дар замони ӯ «Потешное войско» барои гузаронидани чорабиниҳои машқӣ ва коркарди манёврҳо машқҳои зиёде мегузарониданд.

Дар охири асри 18 кӯдакон тавассути бозӣ алфавитро аз худ менамуданд, дар соли 1886 капитан Н.А. Сыкалов бозиеро «Барои ёд додани аскарон, пехотаи қаторӣ, устави армияи подшоҳӣ» ихтироъ намуд, ки хусусияти маърифатӣ ватандӯстӣ дошт.

Дар соли 1932 аввалин шуда дар Иттиҳоди Шӯравӣ бозиҳои корӣ баргузор карда шуданд: «Навсозии истеҳсолот дар робита бо тағйирёбии ҷиддии барномаҳои истеҳсолӣ», ки муаллифи он – Мария Бирштейн буд рӯи кор омаданд. Он кас аввалин асосгузори «бозиҳои корӣ» («деловые игры» ба ҳисоб рафта, андешаеро дар бораи омода намудани кормандони роҳбарикунанда дар чараёни бозиҳои ҳарбӣ пешниҳод менамояд. Ин андеша барои омӯзонидани роҳбарон дар чараёни фаъолият дар анъанаҳои аҷлодӣ ва омода намудани роҳбарони ҳарбӣ дар чараёни бозиҳои ҳарбӣ ниҳоят муҳим мебошад. [171, с94-102].

Аз тарафи дигар, дар шароити муосир, ки техникаю технологияи ахборотӣ торафт инкишоф ёфта истодааст, шаклҳои нави бозиҳо пайдо гардиданд. Тамошҳои филмҳои телевизионӣ, аз як тараф ва рақобати технологияи пурзӯр дар бозори ҷаҳонӣ, инчунин мавҷудияти бозиҳои бачагонаи хусусияти агрессивидошта ташвиши падару модарон, мутахассисон, ки дар соҳаи бозиҳои компютерӣ ва технологияи ахборотӣ кор мекунанд зиёд менамояд. [1, с. 81.]

Дар миёни солҳои 70-ум 90% амрикоӣни чавон, 60– 90 %, наврасони фин, тахминан дар дараҷаи ҳамин нишондод, наврасон ва чавонони тамоми мамлакатҳои дунё, худро бо бозиҳои компютерӣ тасалло медиҳанд. [58, с.91.]

Ташвишовар он мебошад, ки дар шароити муосир чавонон вақти бештари худро дар бозиҳои компютерӣ мегузaronанд. Таҳқиқоти дар соли 2005 баргузорнамудаи олимони Робертс, Файер ва Райдавт дар Амрико нишон дод, ки категорияи кӯдакони аз 8 то 10 сола ба таври миёна ҳамаҷуза то 65 дақиқаи вақти хешро дар бозиҳои компютерӣ сарф менамоянд. Мутобиқи ин таҳқиқот, кӯдакони сини 10- 14 сола ҳар рӯз 52 дақиқаи вақти хешро сарфи бозиҳои компютерӣ мегардонанд. Ин нишондод дар байни одамони аз сини 18 то 33 сола 15 дақиқаро ҳар рӯз ташкил медиҳад. Сабаби асосии ворид гардидани бозиҳои компютерӣ дар ҳаёти воқеии чавонон, дар шароити муосир то дараҷае даркшаванда гардидааст, ки аз таъсири он аксари чавонон ба онҳо муроҷиат намудани атрофиёно дарк намеkunанд. Зеро ки ҳамеша вориди дунёи хеш олами таҳаюлотӣ мебошанд. Дараҷаи мавзӯи давомоти умумии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар муассиса ва ширкати онҳо дар доираи оила ва вазъияти оилавӣ ба мавзӯи ташвишовар табдил ёфтааст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар асри мавҷуда, кӯдакон ва насли чавон ниҳоят ба таври шинохташаванда дар зери таъсири шаклҳои гуногуни бозиҳои компютерӣ қарор гирифтанишон ҳис карда мешавад. Дар таҳқиқотҳои Бандур, дар бораи бозиҳои компютерӣ ва натиҷаи онҳо, ба таври равшан андешаҳои ниҳоят хуб оварда шудааст. Ў ба таври боварибахш қайд менамояд, ки тамошои чунин бозиҳои гуногуни таҳаюлотӣ, ба кӯдакон ва чавонон таъсири калон ворид менамояд, ки аз намоишҳои манзараи ҳодисаҳои мушоҳидаи зиндаашон, ки хусусияти фароғатӣ дорад, таъсираш зиёдтар мебошад. [33, 107].

Таърихи пайдоиши бозиҳои компютерӣ, ба пайдоиши версияи ибтидоии бозиҳои компютери «Пинг» дар соли 1972 дар шакли бозиҳои компютери теннис барои ду нафар робитаманд мебошад. Дар охир бозиҳои компютерӣ

инкишофи ояндаи хешро ноил гардида, дар шакли барномаҳои гуногун ва диски устувор коркард гардиданд. [31, с.18-21]

Ҳамин тавр, давра ба давра корхонаю муассисаҳои пайдо гардиданд, ки ба коркард ва истеҳсоли бозиҳои компютери шакл ва равияҳои гуногун шуғл варзиданд. Хатарнокии онҳо дар он зоҳир мегардад, ки ягонтои ҷавонони мубталои бозиҳои компютерӣ дар кӯча гаштугард намуда, дарк наменамоянд, ки дар атроф чӣ ҳодисаҳо рӯй дода истодаанд, ҳама саргарми бозиҳои телефонӣ мебошанд. Имрӯз ин беморӣ аз ҳама бештар дар нақлиёти ҷамъияти мушоҳида мегардад, ҷавонон бо телефонашон банд шуда, ҳатто дарк наменамоянд, ки дар рӯ ба рӯяшон маъҷубу солхурдае қарор дорад.

Зарари бозиҳои телефонӣ аз бозиҳои компютерӣ ягон фарқияте надорад, аммо ба ивази ҳама воситаҳои дастурдиҳӣ нигоҳ накарда, дар дасти баъзе донишҷӯён дар як вақт ду - се телефонро дидан мумкин аст. Дар соли 1980, аз ҷониби Нин Тунд, низоми нав бо ҷадвали бештар коркард гардид, ки дар асоси он бозиҳои бо бартарияти аломатҳои зӯрварӣ ҷой дода шуд. Ин дар навбати худ, диққати бисёр корхонаҳоро дар соҳаи истеҳсол, паҳнкунӣ ва машҳур гардонидани бозиҳои компютерӣ ба худ ҷалб намуд. [53, с. 46-54].

Ҳамаи мо дар шароити муосир шоҳиди истеҳсоли бозиҳои компютерӣ мебошем, ки то кадом андоза инкишоф ёфта истодаанд ва ба мафкураи насли наврас хатар эъҷод менамоянд. Дар мувофиқа, бо омор танҳо дар соли 2004-ум дар ШМА ҳаҷми фурӯши бозиҳои компютерӣ агар дар доираи пул ифода намоем, 7-10 млрд. доллари амрикоиро ташкил дод, ки ин нишондиҳанда ҳар сол меафзояд.

Даромади умумии ШМА дар соли 2009 аз ҳисоби фурӯши бозиҳои компютерӣ ба 20 млрд. доллар расид, ки дар шароити имрӯза ин нишондодро дар ҳаҷми ҷаҳонӣ гирем 110 млрд. доллар аз даромади умумии Голливуд ду баробар зиёд мебошад.

Бачагону наврасоне, ки ба бозиҳои компютерӣ шуғл меварзанд, на танҳо дар зери таъсири он мемонанд, балки идеология, равон, маърифати онҳо захролуд гардида, солимиашон ҳалалдор мегардад. Дар натиҷаи бозиҳои

компютерӣ, дар ҷавонон тобеъшавӣ, худро идора карда натавоништан, мочарочӯӣ, паст гардидани боварӣ ба худ ва ҷудогии иҷтимоӣ пайдо мегардад. [31, с. 66- 81].

Хулосаи боби якум

Мавзӯи мавҷудияти зӯроварӣ ва бераҳмӣ дар бозиҳои компютерӣ ва технологияи ахборотӣ аввалин шуда, аз ҷониби доктори илмҳои педагогӣ Ерон таҳқиқ карда шуд. Муаллифи мазкур дар давоми 22 сол дар ин самт таҳқиқот гузаронида, ба хулосае омад: одамоне, ки аз ҳад зиёд дилбохтагиро ба тамошои барномаҳои телевизор ҳис мекунанд, дар синни ҳаштсолагӣ, рафтори дағал ва хусусияти фишоровариро ҳосил менамоянд. Ба ин натиҷаи таҳқиқот мо низ ҳамчун таҳқиқотчиин паҳлӯи дигари масъала то як андоза ҳамфикр мебошем.

Мутаассифона, бозиҳои компютериин таҳаюлотӣ ба он оварда мерасониданд, ки бисёриин ҷавонон ва наврасон то як дараҷа аз бозиҳои табиӣ, ки сарчашмаи онҳо инкишоф ва солимии ҳеш ва дӯстон мебошанд дур мегардиданд. Ин онҳоро аз дарк намудани манфиати амалии бозиҳои табиӣ ва шодии бисёр муваффақиятҳои ҳаётӣ ва раванди таълим маҳрум менамояд.

Дар натиҷаи таҳқиқоти ҳеш, мо зоҳиршавии анъанаҳои мушоҳида намудам, ки фарзияи кори маро тасдиқ мекунанд: Бозиҳои компютерӣ дар хусусият, рафтор, муносибат, муошират, дағали, фиребгарӣ, дурӯғгӯии ҷавонон бетаъсир намеронад.

Адабиёт ва дигар сарчашмаҳо аз рӯи масъалаи таъсири бозиҳои компютерӣ дар ҳашмгинии наврасон омӯхта, суҳбат ва саволномаҳо гузаронида, ба худам ба хулосае омадам, ки ҷавонон дар муносибат бо олами таҳаюлотӣ нисбат ба дигар одамон хом тезбавар мебошанд. Зеро ки равон ва шахсияти онҳо дар зинаи инкишоф ва барқароршавӣ қарор дорад, бисёр бозиҳои компютерӣ дар фуруши озод қарор доранд ва метавонанд рафтори агрессивиро дар ҷавонон бунёд намоёнд.

Мо нағз мефаҳмем, ки талаботҳо, самтгириҳо, майлу хоҳиш ҳамеша барои зоҳиршавӣ роҳ мечӯяд, ин робитаи сабабӣ мебошад, пеш аз ҳама баргардонда-и чунин бозиҳои компютериё мебошанд, ки интиҳобкунандагони онҳо низ чунин бозингаронанд. Агар наврасон дар давоми рӯз эҳсосоташонро бо ин роҳ ё он роҳ зоҳир карда натавонанд, ба дохил гардидан ба бозиҳои компютерӣ онро зоҳир менамоянд. Барои ҷавонон ҳамчун манбаи зоҳирнамории эҳсосот, фаъолият, қаҳру ғазаб ва норозигӣ бозиҳои компютерӣ ҳамчун сарчашма хизмат менамоянд.

Пеш аз ҳама гуфтаним, ки бозӣ ягон чизи навро дар захирағаҳи андӯҳмандии инкорӣ ҳамроҳ наменамояд. Ин маънои онро дорад, ки дар олами воқеӣ ҳарчӣ камтар чизҳои манфӣ ворид гарданд, ҳамон қадар ҳаёт мазмун пайдо менамояд. Технологияи коммуникатсионии компютерӣ ҳаёти моро рангин намуда, аммо дар ҳолати ғайришуурона истифода бурдани он метавонад мушкилоти зиёдро пеш оварад. Ба мо маълум аст, ки тамоми хубиҳо андоза доранд, ҳар инсон муосир барои ҳаёти хеш бояд масъулиятро дарк намояд, ки барои ӯ чӣ фойдаовар ва чӣ зараровар аст. Ба насли наврас орзӯ мекардем, ки кӯшиш намоянд, ки компютерро ба воситаи бозӣ ва вақтгузаронӣ табдил надиханд, балки онро ҳамчун дастгоҳи дониш, маҳорат ва малака дар таълим оқилона истифода баранд.

Дар баробари тамоми гуфтаҳои боло, мехостам як қатор тавсияҳоро оид ба бозиҳои компютерӣ дар мувофиқи бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.08.2011 зери № 762 барои волидон пешниҳод намоям:

- наврасон аз болояшон барқарор кардани назорати калонсолонро наменасанданд;
- дар ин масъала волидон рафтори педагогӣ намоянд, ки боиси осеб ёфтани муносибатҳои оилавӣ нагардад;
- озодаи барои наврасон бояд шуурона, дар доираи- фаъолияти ақлона ва интиҳоби озодона амалӣ гардад;
- дар хотир доштан зарур аст: ки бозиҳои компютерӣ чунинанд, ки онҳоро бозингарон интиҳоб менамоянд;

- банақшагирии чиддии хотимаи бозӣ дар компютер барои фаро нарасидани давраи одаткунӣ ниҳоят муҳим мебошад;

- эҳтиёт накардани саломатии шахсӣ, гигиена, хоб, вақти қимат ба фоидаи бозии компютерӣ мумкин нест;

- ҷавонону наврасони 12- 16 сола бояд донанд, ки давомнокии кор дар компютор набояд дар давоми шабонарӯз аз 2-соат зиёд бошад;

- дар давраи мушоҳида гардидани тамоми нишонаҳои беморӣ ҷавонон бояд бо мутахассис дар тамос бошанд;

- ҳар қадар тезтар бозиро дар компютер хотима бахшанд беҳтар мебошад;

- мувофиқи имконият ҳар қадар вақтро дар кӯча ва ҳавои тоза гузаронед беҳтар аст;

- дар боғҳое, ки дар шаҳрамон ташкил ёфтаанд бештар дар мутолиаи китоб, хондани газета, сӯҳбат, баҳси илмӣ бо дӯстон вақтро гузаронед манфиатовартар мебошад.

- асоситарин, онро дар хотир доред, ки компютер шуморо бастаи занҷири тобешавӣ гардониди, саломатиатонро вайрон менамояд.

Бисёре аз қабили чунин одамон, дар синни 30 - солагӣ, ҷинойтҳои даҳшатнокро дар натиҷаи мастӣ содир намуда, бештар ҷанҷолӣ ва хашмнок мегарданд, ки дар натиҷа фарзандони хешро нисбати дигар волидон ба ҷазои бераҳмона гирифтор месозанд. Баъзан дар оила бо фарзандон аз методҳои манъшуда истифода мебаранд.

Бисёр таҳқиқотҳо, ки аз тарафи муаллифони гуногун гузаронида шудааст, аз он шаҳодат медиҳанд, ки тамоми рафтори номатлуб, аз тақлид ба бозиҳои видеоии мазмуни зӯровари дошта ибтидо мегирад. Чунин тамошои бозиҳои компютерӣ ба он оварда мерасонад, ки дар рафтори ҷавонон он нусхабардор гардида дар ҳаёти доимии кӯдакон ва наврасон нақши худро боқӣ мегузорад.

Чавони ба бозӣ майл пайдонамуда, ҳамеша кӯшиш менамояд, ки аз олами воқеӣ берун баромада вориди олами тахаюлотии хеш гарданд, ки ин ниҳоят ба саломатӣ ва ҳаёти минбаъдаи чавон хатарнок мебошад.

БОБИ 2. ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ОДАТКУНӢ БА БОЗИҲОИ КОМПЮТЕРӢ ВА ЗАРАРИ ОН БА ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ

2.1. Таъсири бозиҳои компютери хусусияти агрессивидошта ба рафтори донишҷӯён

«Афтидан»- калимаи форсӣ - тоҷикӣ буда, «Паст гардидан», «Паст рафтан» (падение, упадок, снижение)-ро ифода менамояд. Дар зери мафҳуми паст гардидани давомоти таълимӣ, паст гардидани нишондиҳандаи умумии фаъолияти таълимӣ фаҳмида мешавад, ки ба талаботи тарбиявӣ ва дидактики муассиса мувофиқат наменамоянд.

Агар дигархелтар карда гӯем, «Афтидан» - ин гузариши сифатие мебошад, ки аз як дараҷаи баланди таълимӣ донишҷӯ ба дараҷаи дигари сифатӣ ва миқдорӣ мегузарад. Ин мафҳум ҳатто мафҳуми диалектикӣ буда, робитаи мутақобилаи сифат ва миқдорро муаррифӣ менамояд. Мафҳуми давомоти таълимӣ дар фаҳмиши аниқӣ худ дар он ҳолатҳо ва нисбати он истифода бурда мешавад, ки байни имкониятҳои воқеӣ ва тавоноии инсон дар фаъолияти таълимӣ масофа пайдо мегардад. Гарчанде чунин камбудӣ дар тамоми ҳолатҳо рӯй дода тавонад, ба қафомонӣ робитаманд буда, ба чараёни таълими донишҷӯён ҳалал ворид карда метавонад. Лекин вай дар доираи қафомонии таълимӣ маҳдуд нашуда, то ба хориҷ кардани ҳонанда ё донишҷӯ аз муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ё муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ бурда мерасонад.

Баръакс, дар ин мазмун, мафҳуми давомоти таълимӣ дар тамоми ҳолатҳое истифода бурда мешавад, ки нишондиҳандаи таълимии донишҷӯи дилхоҳ ба имкониятҳои таълимии ӯ мувофиқ набошанд. Ин маънои онро дорад, ки байни давомот ва тавоноии воқеии донишҷӯ номувофиқи ба вуҷуд ояд. [98. 122].

Қадвали № 1. Робитаи байни дараҷаи истифодаи бозиҳои компютерӣ бо давомоти таълимӣ

Коэффитсенти таълимӣ	Дарачаи истифодабарӣ	Коэффитсент	Дарача
-.007	1 1	коэффитсенти коррелятсияи Пирсон	Дарачаи истифодабарӣ
.837	.0	дарачаи моҳиятӣ	
9968	11194	шумора, миқдор	
11	-.007	коэффитсенти коррелятсияи Пирсон	Коэффитсенти таълимӣ
.0	.037	дарачаи моҳиятӣ	
9 982	9 968	шумора, миқдор	

Дарачаи моҳиятии саволномаи майли байни дарачаи бозиҳои компютерӣ ва давомоти таълим бештар аз 0/05-ро ташкил медиҳад, ки дар натиҷаи он мавҷуд будани робита инкор карда мешавад.

Аз ин мавқеъ баромад намуда, гуфтани ҳастам, ки донишҷӯёни фаъол ва боинтизом низ метавонанд давомоти таълимиашон осеб бинад. Аз ин рӯ тасдиқ намудан мумкин аст, ки давомоти таълимӣ- ин фаҳмиши умумӣ ва нисбӣ мебошад. Истифодабарии аниқи мафҳуми давомоти таълимӣ ё пастравии таълим аз забони муоинагарони иқтисодӣ ва муаллифони назаряҳои иқтисодӣ ба педагогика ворид гардидааст.

Мутобиқи ин мафҳум давомоти саноатӣ дар назар дошта мешавад, ки давомоти таълимӣ мувофиқ меояд ва воситаи ҳатмии ва ибтидоии саноат ашъи хомро меҳисобад. Бе мавҷудияти ашъи хом, саноат ба натиҷаи дилхоҳ дар кори истехсоли маҳсулоти тайёр ноил шуда наметавонад. Мумкин чунин муқобилгузорӣ чандон маъқул набошад, аммо дар тарбия ва ба камол расонидани хонанда ва донишҷӯён мавқеи асосиро давомоти фаъолонаи онҳо ташкил медиҳад.

Аммо, агар ба проблемаи мавҷуда аз нуқтаи назари педагогика ва психология назар андозем, мебинем, ки ҳар сол маблағҳои калон ба соҳаи таълиму тарбия ҷудо карда мешавад низоми таълим ва тарбия яке аз муҳимтарин проблемаи иқтисоди миллӣ мебошад.

Аз ин рӯ истифодаи мафҳуми паст рафтан ё афтидани таълим дар муносибат бо фаъолияти таълимӣ мувофиқ мебошад ва рост меояд. Агар дигарҳелтар карда гӯем, бо баинобат гирифтани дигар равандҳои таълим, мафҳуми афтидан ё паст рафтани таълим ҳам норасоихоро дар ҷараёни таълим, инчунин иҷтимоӣ, таъминоти моддии муассисаҳои таълимӣ, инчунин миқдор ва коэффитсенти кори омӯзгоронро дар назар дорад. [173, с.121].

Чун анъана, тамоми донишҷӯёне, ки ба таълим машғуланд ва дар синфхонаи муайян қарор доранд, мақсадашон таълими бобарор, супоридани имтиҳонҳо ва гузаштан ба курси дигар ё хатм намудани муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ ва ба ҷои кор таъминшавӣ мебошад. Дар ин мазмун, такроран мондани донишҷӯ дар курс, қафо мондан аз давраи таълимӣ, дар вақти муайян хатм накардан ба давомоти таълимӣ мансуб мебошад.

Таълими такрорӣ дар он мазмун фаҳмида мешавад, ки донишҷӯ дар давоми тамоми соли хониш фаъолият намуда, дар гурӯҳи муайян шуғл варзида, тавассути давомоташ такроран дар курсаи мемунад ё аз муассиса хориҷ карда мешавад, ки ифодагари он давомоти паст мебошад. Дар курсаи мондани донишҷӯ ҳамчун давомоти таълимӣ дида баромада мешавад. Дар натиҷаи қабул гардидани донишҷӯёни ноарз имконияти қабули дигар донишҷӯён маҳдуд мегардад, ҷо бояд ҳолӣ мешуд банд мемунад. Ин омил нақшаи қабули донишҷӯёнро ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳалалдор гардонид, оянда ҳолӣ мемунад ва мутахассисон барои хоҷагии халқ таъмин намегарданд. Инчунин дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ баргаштани донишҷӯён аз истироҳати академикӣ мавҷуд аст, ки он ҳам то як дараҷа ифодакунандаи давомот мебошад. [97, с.14-18].

Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳеҷ гоҳ донишҷӯёни дорои давомоти хуб ба рухсатии академӣ намераванд. Ба ҳамагон маълум аст, ки ҳар як ҷавони аз 16 то 18 сола хоҳиши бозӣ карданро дар бозиҳои компютерӣ дорад. Мушоҳида нишон медиҳад, ки писарон нисбати духтарон бештар ба бозиҳои компютерӣ сару кор мегиранд. Агар ба ин раванд падару модар дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзандон» дар хона, омӯзгорон дар мактаб таваҷҷӯҳ зоҳир намоянд, дар шахру ноҳияҳо ҷавонон имконият пайдо менамоянд, ки дар марказҳои дилхушӣ ба ин омили зарарнок машғул нашаванд.

Ба сифати бозиҳои паҳнгардидатарин барои ҷавонони ин синну сол инҳо метавонанд хизмат намоянд: бозиҳо барои чобукӣ ва бозиҳои варзишӣ; бозиҳои андешакунӣ, бозиҳои пешгӯӣ ва ғайраҳо.

Дар шароити муосир васеъ паҳн гардидани бозиҳои мазмуни агрессивӣ, бераҳмӣ ва миллатчигӣ дошта ба бонги хатари ҷамъият табдил ёфтаанд. Кӯдакону ҷавонон қобилияти мантиқан факр кардан ва ҷудо намудани, хубро аз барнадоранд. Онҳо ҳамаро дар маҷмӯъ бе муҳокима ва таҳлил қабул менамоянд ва сарчашмаи тақлиди хеш қарор медиҳанд. Дар ҳалли ин масъала даҳолати педагогии омӯзгор ба оила ниҳоят ҷои шоёнро ишғол менамояд.

Паҳн гардидани ин ё он намуди бозиҳои компютерӣ аз дараҷаи ба наврасону ҷавонон маъқул будани онҳо вобаста мебошад. Як қадар нуфузи баландро бозииҳои ноил мебошанд, ки чобукӣ, ташаккули варзиширо дороянд. Пас аз он ҷавонон бештар ба бозиҳои «ҳарбӣ», инчунин ба аломатҳои зӯрварӣ ва миллатчигӣ майл пайдо менамоянд, ки ин ниҳоят хатарнок аст.

Дар байни истифодабарандагони бозиҳои компютерӣ ва давомоти пасти таълимӣ робитаи муайяне вучуд дорад.

Ҷадвали № 2. Гурӯҳи бозиҳои саҳт ва бозиҳои агрессивӣ

Умумӣ	Баҳои таълимӣ				Микдор ва фоиз	Дараҷа	
	аз 18 то 20	аз 15 то 18	аз 12 то 15	аз 10 то 12			
1132	1104	118	77	33	микдор	кам	дараҷаи истифода
1100,0%	778,8%	113,6%	5 5,	2 2, 3%	фоиз		

			3%				
1195	1 153	440	22	00	миқдор	бисёр	
100.0%	778,5%	20.5%	1 1, 0%	0 %	фоиз		
3327	2 257	558	99	33	миқдор	Дар маҷмӯъ:	
1100.0%	78,6%	117.7%	22.8%	9%	фоиз		

Ҷадвали 3. Дараҷаи моҳиятии саволнома

Дараҷаи моҳиятӣ	Дараҷаи озодӣ	Миқдор	-
008	33	111.764	Пайравон
-	-	4494	Миқдор

Дараҷаи моҳиятии саволномаи дараҷаи робитамандии истифодаи бозиҳои компютерӣ бо давомнокии таълимӣ пасттар аз 0/05-ро ташкил медиҳад, ки вобаста ба он робита инкор карда мешавад. Аз ин рӯ истифодаи бозиҳои компютерӣ дар давомоти донишҷӯён нақши намоён дошта метавонанд. Аммо вобаста ба робитаи мавҷуда, шахсоне, ки вақти зиёди хешро дар бозиҳои компютерӣ мегузаронанд, дар муқоиса ба онҳое, ки бо бозиҳои компютерӣ камтар машғул мешаванд нишондоди беҳтари таълимӣ доранд.

Аммо ин андеша ҷе натиҷаи таҳқиқот ба ҳама яхел мансубият надорад, ҷавононе дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мавҷуданд, ки иродаи устувор доранд ва ба бозиҳои компютерӣ дер тобеъшавӣ пайдо менамоянд, аммо баръакс онҳое низ мавҷуданд, ки зуд тобеъ мегарданд. Ба олами таҳаюлотӣ роҳ ёфта, тобеъ мегарданд ва аз он дигар қудрати беруншавиро аз даст медиҳанд.

Дар раванди таҳқиқот ҳатто ба масъалаи ҷинсии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ дар муносибат бо бозиҳои компютерӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намуда шуд. Таҳқиқот ошкор сохт, ки ҷавонон нисбати духтарон бозиҳои кампютериӣ ҷангӣ, зуроварӣ ва бераҳмиро баҳогузори баландтар менамоянд. Бозиҳои муҳорибавӣ, мусобиқа, бозиҳои

сабукӣ, бозиҳои ҷонфидоӣ, бозиҳои монанди «Стратегия»-ро ниҳоят мепарастанд, аммо бозиҳои мантиқиро, ки хусусияти маърифатофарӣ доранд чандон наменвисанданд.

Таҳқиқоти дар байни донишҷӯдухтарон гузаронидаи мо собит намуд, ки онҳо бештар бозиҳои сабукӣ, пас аз он бозиҳои мантиқӣ, бозиҳои мучизот (приключения), мусобиқаро дӯст медоранд. Ба духтарон бозиҳои зӯрварӣ, бозиҳои хунин чандон маъқул нестанд, аммо зебогӣ ва ороишро онҳо ниҳоят дӯст медоранд.

Як қатор маълумотҳо ба андеша мебаранд, ки аз ҷониби донишҷӯён интихоб намудани компютер ҳамчун хоббӣ дар дараҷаи баланд аз мавқеи волидон вобаста мебошад. Волидони ҷавононе, ки бо бозиҳои компютерӣ бештар дилбастагӣ доранд, зинаи баланди маърифатиро доро мебошанд, дар муқоиса бо волидони ҷавононе, ки ба дигар шуғл дилбастагӣ доранд.

Ба андешаи мо, волидони дорои маърифати баланд хатари бозиҳои компютериро дар ташаккули шахсиятии фарзандони хеш баландтар дарк менамоянд, аммо ҷазоеро муҳайё менамоянд, ки ин ҷаъолиятро фарзанди онҳо сармашқи кори худ менамояд. [97, с,14-18].

Бозиҳои компютерӣ имрӯз дар оинаи андешаҳои ҷамъиятӣ қарор гирифта ва дар ин ҷода мақолаҳои зиёде ба таъби мерасонанд. Аз ибтидои солҳои 80- уми қарни гузашта бозиҳои компютерӣ ба қисми тақсимнашавандаи индустрияи фароғат барои наврасон табдил ёфтанд. Ҷамъият ин машғулиятҳои навро ба таври ғуногун пешвоз гирифт: дар сояи имкониятҳои бузурги компютер боди ҳушёрӣ ва дар бисёр ҳолат- муҳокимаи рӯирифт давом дошт. Ин пешрафти илму техника ҳеҷ гоҳ бетарафӣ ва муносибати кӯр- кӯронаро наменвисандад.

Дар воситаҳои ахбори оммавӣ маълумотҳои бисёре пайдо гардиданд, ки дар бораи хатари телефонҳои мобилӣ ва компютер дар маҷмӯъ ва бозиҳои компютерӣ хусусан ба равонӣ, солимӣ ва рафтори наврасону ҷавонон огоҳ менамуданд. Махсусан 25 уми декабри соли 2020 дар барномаи телевизиони Тоҷикистон, ки муассисаи давлатӣ мебошад, дар бораи зарари телефонҳои

мобилӣ ба ҳолати солимии ҷавонон ниҳоят намоиши хуби маърифатӣ баргузор карда шуд. Аммо сад афсӯс, ки миллати мо ин чизҳоро кам сармашқи кори хеш менамоянд.

Огоҳкунӣ ва баёни андешаҳои пешқадам ба он хотир буд, ки машғул шудан бо компютер ва телефонҳои мобилӣ- ин тобешавии рӯирост мебошад. Дар раванди давомнок бозӣ кардан бо зоҳиршавии аломатҳои психопатологӣ, ба монанди, нобарории аз як бозӣ ба бозии дигар гузаштан, ҳисси бартари доштан аз атрофиён, нишонаҳои «офарандаи қисмат», идоракундаи «ҳаёти» қаҳрамонони дигари бозӣ табдилебӣ рӯй медиҳад.

Дар кори таҳқиқотии мазкур инчунин, чунин хатарҳо қайд карда мешаванд: дар зери таъсири бозиҳои компютерӣ ҷавонон кундзехн «оболванивание» шуда, кунд шудани фазои эҳсосотии онҳо ошкор мегардад. Бозингар чӣ қадаре хоҳиши ғалаба кардан дошта бошад, бояд ҳамон қадар ҳиссиёти хешро пахш намуда, ба хунукхур монанд мегардад. Қисмате аз бозиҳои компютерӣ ба рафтори дағалона ҳидоят менамоянд, қисми дигарашон ҷанг ва зӯровариро талқин менамоянд.

Ба ҳамагон маълум аст ва инчунин далелҳои мавҷуданд, ки ҷавононе, ки аз бозиҳои компютерӣ ва таҳаюлотии истифода мебаранд, ҳолати баланди эҳсосоти ҷисмониро ҳис менамоянд. Инчунин дар онҳо миқдори зиёди фикрҳои агрессивӣ нисбати ҷавонони гурӯҳи назоратӣ мушоҳида карда мешавад, ки метавонад ба ҳолати давомот ва иштирок таъсир ворид намояд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ баъзе донишҷӯён рафтори мутадил карда наметавонанд, ҳама вақт дар ҳолати рафтори хашмнок қарор доранд, ки ин дар зери кадом омиле қарор доштани онҳоро ифода менамояд. [98, с. 21.23].

Ба сифати оқибатҳои нохуши бозиҳои компютерии хусусияти агрессивдошта онро ишора намудан мумкин аст, ки доираи майлу хоҳиши донишҷӯён ба таълим танг гардида, кӯшиш ба бунёд намудани олами хеш, берун гардидан аз воқеият ҳарчӣ бештар зоҳир мегардад. Мо андеша

менамоём, ки барои донишчӯ дар танҳои машғул шудан бо компютер, ин бар зарари муошират бо ҳамсолон ва бой гардонидани захираи луғавӣ мебошад.

Чунин бозиҳо роҳро ба инкишоф накушода, ба мушкилоти иҷтимоӣ ва робитаҳои байнишахсиятӣ гирифтор месозанд. Ба ҳама маълум аст, ки танҳо муошират метавонад воситаи инкишофи шахсиятии донишчӯён гардад, аммо муошират, ки компютер ҷавонро ба он даъват менамояд, барои мухлиси бозиҳои компютерӣ ғочаовар мебошад. Зеро бештари бозиҳо компютерӣ шакли мусобиқаи истифодабарандаро бо компютер ё дигар бозингарон ноил мебошанд. Амалан дар онҳо бозие вуҷуд надорад, ки муттамарказ намудани нерӯи инсонро талаб намояд, инсон тавассути он чунбад, амал намояд, то инкишоф ёбад. Агар дар раванди бозиҳои компютерӣ инсон ҳаракат мекард, мо имрӯз чунин бозиҳоро асоси ҳастӣ ва мавҷудият эътироф менамудем ва меғуфтем, ки сарчашмаи инкишоф ва мавҷудиятанд.

Мутаассифона, имрӯз мо ба технологияи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ муқобил баромада наметавонем, аммо зарари бозиҳои компютериро ғуфтани ҳастем, ки дар вуҷуди ҷавонон вайроншавии тезии биной, мондашавии тези бозингар, ба бемориҳои дил, гардиши хун, фарбеҳшавӣ ва дигар бемориҳо гирифтор гардидани онҳо сабаб мегардад. Яке аз омилҳои зараровари бозиҳои компютерӣ, дар «компютерӣ кунонӣ» ифода меёбад, ки дар натиҷаи он барои ҷавонон вақти холӣ, ки бойгариӣ асосӣ ба ҳисоб меравад боқӣ наметавонад.

Ин фикрҳои дар боло баёнгардидаро на танҳо воситаҳои ахборӣ оммавӣ, балки олимони зиёди дунё баён ва тарафдорӣ менамоянд. Проблемаи мазкур зарурияти таҳқиқоти илмиро ба миён овард, то ки хусусиятҳои ҷавонону наврасон ошкор гардад, ки сабаби асосии вақти зиёдро дар ин самт гузаронидани онҳо аз чӣ иборат аст.

Донишчӯёне, ки бо компютер ва бозиҳои компютерӣ шавқу ҳавас надоранд, дар мағфилҳои фаннӣ, чорабиниҳои оммавӣ ширкат варзида, супоришҳои гуногунро иҷро намуда, бештар ба корҳои мустақилона шўғл варзида, пешравии ҳешро таъмин менамоянд.

Таҳлили адабиёт ва сарчашмаҳои ҷамъоварда нишон медиҳанд, ки дар гурӯҳи ҷавонони бо компютор сару кор дошта, вайроншавии ҷиддии ғайриҷамъияти психологӣ ё аломатҳои тобеъшавии компютерӣ мушоҳида нагардид. Аммо дар байни донишҷӯёне, ки ба бозҳои компютери хусусияти агрессивидошта машғул мешаванд, ошкор гардид, ки бисёри ҷавонон аломатҳои тобеъшавии «компютерӣ» доранд.

Дар байни донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ далелҳои низ мавҷуданд, ки аксар донишҷӯён, ки ба бозҳои компютерӣ шугъл меварзанд гирифтори тобеъшавии бозҳои компютерӣ мебошанд. Ба он мисол шуда метавонад хасташавии донишҷӯён, дарди пойҳо, дарди мушакҳои даст, кашиши мушакҳо, дарди чашмҳо, ҳиссиёти умумӣ, бо мушкилот дар ҳоб рӯбарӯшавӣ ва ғайраҳо мушоҳида карда мешаванд.

Масъалаи дағалии ҷавонон ва қонуншиканиҳои ба он вобастаи онҳо, ташвиши ҷамъиятро ба вучуд оварда, ба мавзӯи асосии таҳқиқотҳои педагогӣ- психологӣ табдил ёфтааст. Дар ин самт корҳои зиёде дар бораи бозҳои компютерӣ ва таъсири онҳо ба наврасону ҷавонон ба таъб расонида шудааст. Таҳлили онҳо нишон медиҳад, ки дар ин масъала муҳолифати зиёде дар байни олимони вучуд дорад: яке аз муаллифони исбот менамояд, ки бозҳои компютери мазмуни агрессивидошта ҳиссиёти агрессивии истифодабарандагонро баланд мебардорад. Олимони дигар бошад ба ин андеша муқобил баромада, бозҳои компютериро ҳимоя менамоянд.

Агар аз ҳисоби синнусоли озмудашудагон таҳлил намоем, ба чунин маълумотҳо ноил мегардем: дар ҳақиқат аз рӯи таҷрибаи кори дошта ва таҳқиқоти баргузорнамуда бо боварии комил гуфта метавонам, ки бозҳои компютери хусусияти реаксионидошта метавонанд дар наврасон ва ҷавонон қару ғазбро бедор намоянд, ин бештар дар хонандагони хурдсол мушоҳида мегардад. Аммо изи чунин бозҳо дар хотири ҷавонон тамоми умр нигоҳ дошта мешавад ва метавонад, ба давомоти онҳо таъсир расонад. Дар натиҷаи омӯзиши таъсири барномаҳои телевизионӣ ва роликҳои рекламавӣ ба қўдакону ҷавонони мо ба хулосае омадем, ки агар аломатҳои зўрварӣ ва

бераҳмӣ дар онҳо мавҷуд бошанд, метавонанд, ба ахлоқ ва рафтори хонандагону донишҷӯён таъсири манфӣ расонанд. [179, с 205].

Чунон, ки А.Ҷомӣ дар андешаҳои педагогии хеш онро талқин менамояд:

Аз насихат ноқисон комил шаванд,

В-аз насихат мудбирон муқбил шаванд.

Аз насихат тоза гардад ҳар диле,

В-аз насихат ҳал шавад ҳар мушкиле.

Таҳқиқоти баргузорнамудаи мо собит намуд, ки ҷавононе, ки бо бозихҳои компютерӣ сару кор доранд, майлу хоҳишашон ба соҳаи фанҳои башардӯстӣ паст мегардад. Падар меҳодад ба писар насихатҳои пандомез диҳад, писар ба ин пандҳо талабот надоштани мушоҳида мегардад ва иброз медорад, ки ин гуфтаҳо кӯҳнаанд, дигар ба талабот ҷавоб дода наметавонанд. Чунин гурӯҳи донишҷӯён майлашонро ба мусиқӣ, санъат ва адабиёт гум мекунанд, ки ин маънои гум кардани ҳисси зебопарастӣ ва маърифати ҳастиро дорад.

Ҷавонони аз гурӯҳи «компютерӣ» ба хондани китоб чандон хоҳиш надошта, бештар ба таъмир кардани ашёҳои вайроншуда шуғл меварзанд ва ҳамеша воридаи ҷаҳони таҳаюлотӣ мебошанд. Ғайр аз ин, онҳо ҳарчӣ бештар намоишҳои видео ва телевизионро тамошо карда, ба варзиш машғул шуда, меҳоянд ба дӯстдорони хеш баробар шаванд.

Танқиди бозихҳои компютерӣ дар воситаҳои ахбори омма ва дар як қатор таълифотҳои илмӣ чандон асоснок баён нагардидааст. Ҳатто дар оддитарин пурсишҳои сотсиологӣ ошкор карда натавонистанд, ки бозихҳои компютерӣ чӣ оқибатеро барои ҷамъияти муосир ба бор меоранд. Пешниҳодно дар бораи он, ки бисёр ҷавонони дар бозихҳои компютерӣ шуғл варзида- «мубтало»-и бозӣ доништа шаванд: дар тафтиш онҳо танҳо даҳ қисми гурӯҳи «компютери»-ро нишон доданд, ки аз воқеият ниҳоят дуранд.

Пӯшида нест, ки дар байни бозихое, ки дар баёни ҷавонону наврасон машхуранд, бозихое низ мавҷуданд, ки дорои аломатҳои ҷанг ва зӯроварӣ мебошанд. Гуфта ва тасдиқоти воситаҳои ахбори оммаро дар бораи аз ҳад

зиёд майл доштани чавонон ба бозихои мазмуни зӯроваридоштаро аз ҳад зиёд баёнёфта ҳисобидан мумкин аст.

Тартиби истифода бурдани вақти ҳолӣ дар гурӯҳи «тобеъени» бозихои компютерӣ ва гурӯҳи ҳамсолон қариб фарқ намекунад. Инчунин андешаҳо дар бораи он, ки бо компютер шуғл варзидан чавонро ба махсусгардонӣ, вайрон шудани робитаҳои иҷтимоӣ оварда мерасонад, тасдиқ нагардид. Албатта, дар гурӯҳи «компютерӣ» шахсиятҳои ҷудогонаеро во хӯрдан мумкин аст, ки дорои нишонаҳои тобеъиятӣ ва рафторҳои ба худ хоси психологӣ мебошанд. [179, с.207- 222].

Ба фикри мо, дар ин ҷо бозихои компютерӣ ҳамчун воситаи бартараф намудани муҳолифатҳо, ки дар умқи муносибатҳои оилавӣ ва муносибати ҳамсолон қарор гирифтаанд меистад. Агар мушоҳида кунем, мебинем, ки бозихои компютериро ба ҷаҳои инкишофи сусти ҷисмонӣ дошта, нисбати бачагони инкишофи ҷисмонии хуб ёфта бештар мароқ зоҳир менамоянд.

Вазни зиёд, чун одат, дар мавқеи бача ё ҷавон дар гурӯҳи ҳамсолон таъсири манфӣ мерасонад. Бозии компютериро ҳамчун воситаи барқарорсозии нобарорӣ мавриди омӯзиш қарор додан мумкин аст, ки бо ҷавон дар раванди муоширати байни шахсиятӣ рӯй медиҳад. Ин аз кучо ибтидо мегирад? Болотар қайд намудем, ки ҷавонро танҳо бо компютер гузоштан мумкин нест, зеро ин амал ба одату тобеъшавӣ табдил ёфта, қобилияти фикрронӣ ва баёни андешаро дар ҷавонон ё донишҷӯён коста мегардонад.

Дар зери мафҳуми «бозихои компютерӣ» синфи васеъи барномаҳо ва сохторҳои техникӣ фаҳмида мешаванд, ки дар иҷрои ин ҳадаф хизмат менамоянд. Хулоса дар бораи таъсири бозихои компютерӣ чунин самтҳои муҳимро ба инобат намегиранд, ба монанди мазмуни бозихои компютерӣ, мураккабии он, наwgониҳои маърифатӣ ё наwgониҳои матоӣ, ки фаъолияти бозӣ онро талаб менамояд.

Ҳатто ба касе ки дар ҳаёташ аввалин шуда ба бозӣ оғоз мекунад, маълум аст, ки оддитарин бозихои карта метавонистанд ба ҳолатҳои воқеӣ дар

психикаи инсон таъсири худро расонанд. Бунёди табақабандии аники бозиҳои компютерӣ бо мазмуни психологии онҳо метавонад моро ба фаҳмидани механизмҳои таъсиррасонии педагогӣ расонидан, ба истифодабарандагон наздик гардонад. Пешниҳодҳо дар бораи бозиҳои компютерӣ ва сабабҳои баланд гардидани ғазабнокӣ дар наврасону ҷавонон чандон ҷиддӣ ошкор нагардидааст, ба он муносибати савдогарона зоҳир гардидааст.

Омӯзиш ва таҳлили адабиёту сарчашмаҳо собит менамояд, ки қисми зиёди бозиҳои машҳури компютерӣ мазмуни агрессивӣ надоранд. Аз ин рӯ, имконияти таъсири онҳоро дар рафтори агрессивии ҷавонон бояд саҳт маҳдудкунӣ ҳисобида шавад. Ягонадалели ба таври хуб исботгардида, оид ба баланд гардидани рафтори агрессивии хонандагони синфҳои ибтидоӣ, бозиҳои компютерии аломатҳои зӯроваридошта мебошанд, ки дароз мавҷудияти хешро нигоҳ медорад. Қисми зиёди муаллифон, дар қорҳои хеш аз он хабар медиҳанд, ки дар байни мазмуни агрессивии бозӣ бо рафтори агрессивии истифодабарандагони он робитаи мутақобилан вучуд надорад.

Ман ҳамчун таҳқиқотчии масъала ба ин андеша мувофиқ буда наметавонам. Таҷриба нишон медиҳад, ки донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, ки ба бозиҳои компютерӣ дилбастагӣ доранд, дар зери таъсири он дар онҳо дағалӣ, ширкатнаварзидан дар қорҳои ҷамъиятӣ, ҳавас надоштан ба ҷорабиниҳои муассиса ҳис карда мешаванд.

Робитаи байни бозиҳои компютерӣ ва ғазаболудии донишҷӯёно дар ду шакл шарҳ додан мумкин аст: рафтори дағалонаи донишҷӯро мазмуни агрессивӣ доштани бозии компютерӣ ба вучуд оварданд, ё баръакс ҷавонони рафтори агрессивидошта бозиҳои компютерии ҳарактери агрессивидоштаро маъқул медонанд.

Мантиқи монандро барои рӯйпӯш намудани таъсири бади бозиҳои компютерӣ дар рафтори ҷавонон ва давомоти онҳо дар муассиса истифода бурдан мумкин аст. Дар мувофиқа ба он бозингарони шаддиди бозиҳои компютерӣ вазифаҳои хонагӣ ва тайёр шудан ба дарсҳоро фаромӯш

мекунанд, ки дар натиҷа давомоти онҳо паст мегардад. Аммо дар ин ҷо вазъият муҳолиф аст: мушкилии аз бар намуда натавонистани мавод ҷавонро ба «гурехтан» ба дунёи бозихои компютерӣ водор менамояд. Маълум аст, ки дар ин ҷо ба саволи робитаҳои сабабӣ- натиҷавӣ танҳо таҳқиқотҳои озмоишӣ ё фалсафа ҷавоб дода метавонад.

Мо саволномаҳо тартиб дода оиди ин масъала бо 150 нафар донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз бахшҳои гуногун пурсиш гузаронидем, ки синни донишҷӯён аз 17 то 19 соларо ташкил менамуд. Саволи аввали мо дар бораи кӣҳо дар хона компютери шахсӣ доранд? Ҷавоб ошкор сохт, ки 86 % - и донишҷӯён дар хона компютер доранд. Кӣҳо дар хона компютер надоранд? Аз рӯи ҷавоб ба ин савол маълум гардид, ки 24% донишҷӯён дар хона компютер надоранд, ки дар бахшҳои гуногун таҳсил менамоянд.

Ба бозихои компютерӣ мароқ зоҳир кардани онҳо низ гуногун буд: духтарон бештар бозихои маърифатӣ, расмкашӣ, бозӣ - саёҳат ва писарон бошад бозии суръат, зӯроварӣ ва тирпарониро бештар меписандиданд.

Ҷадвали 4. Робитаи байни истифодаи бозихои компютериро вобаста ба мансубияти ҷинсии донишҷӯён

Умумӣ	Ҷинс		Миқдор ва фоизҳо	Фаолият	
	Мард	Зан			
300	170	130	Миқдор	бисёр кам	дараҷаи истифода
44.4%	33.3%	66.4%	фоизи хат		
2224	1121	1103	Миқдор	Кам	
223.0%	119.8%	228.6%	фоизи хат		
3360	2219	1141	Миқдор	қаноатбахш	
337.0%	335.8%	339.2%	фоизи хат		
2254	1179	775	Миқдор	Бисёр	
226.1%	229.2%	220.8%	фоизи хат		
991	773	118	Теъдод	ниҳоят кам	

99.4%	111.9%	55.0%	фоизи хат		
9972	6612	3360	Микдор	Ҳамагӣ	
1100.0%	1100.0%	1100.0%	Фоизи хат		

Ҷадвали 5. Дараҷаи моҳиятии саволнома

Дараҷаи моҳиятӣ	Дараҷаи озодӣ	микдор	-
.000	44	331.140 (a)	Одаткунӣ (кайэскори Пирсон)
		9972	Микдор

Дараҷаи моҳиятии саволномаҳои майлқунӣ байни дараҷаи истифодаи бозиҳои компютерӣ вобаста ба мансубияти ҷинсӣ дар доираи қариб 0/05 қарор мегирад, ки барои тасдиқ намудани фарзияи қор мавҷуд набудани робитаро рад намояд. Дар асоси маводҳои ҳосилнамуда тасдиқ намудан мумкин аст, ки байни дараҷаи истифодабарии бозиҳои компютерӣ ва дараҷаи ҷинсии бозингарон робитаи моҳиятӣ вуҷуд дорад. Аз рафти Таҳқиқот маълум гардид, ки писарон нисбати духтарон бештар ба бозиҳои компютерӣ банд мешаванд. Диаграммаи мутобиқати Ҷинсии истифодабарандагони бозиҳои компютерӣ дар байни писарону духтарон нишон медиҳад, ки назорати волидон ба ин раванд торафт суст гардидааст.

Донишҷӯёни бахши якумро нисбат ба донишҷӯёни бахши дуюм ва сеюм бештар зери назорат қарор медиҳанд. Донишҷӯёни бахши якум ва дуюм дар компютор камтар мешинанд ва вақтро риоя менамоянд. Аммо донишҷӯёни бахши сеюм ва хатмкунанда вақти бештари худро дар компютер ва бозиҳои компютерӣ мегузаронанд. Меҳроҳам қайд намоям, ки ҳатто рӯзҳои истироҳат, ки падару модар дар хонаанд ва метавонанд ғайрифаъолияти фарзандони донишҷӯёни худро зери назорат қарор диҳанд, баръакс бачаҳо бештари вақти хешро дар бозиҳои компютерӣ мегузаронанд.

Давомоти донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Тоҷикистонро таҳлил намуда, ба хулосае омадем: ки давомот инчунин ба

боло рафтани синну соли донишҷӯи паст мегардад. Агар дар баҳши якум 21% давомоти донишҷӯён паст гардад, дар баҳши сеюм ин нишондиҳанда 40%- ро ташкил медиҳад. Омили асосии ин раванд дар кучое сустӣ зоҳир намудани мақомоти идоракунандаи муассиса мебошад.

Дар тамоми давраи мавҷудияти таърихи инсоният, ақлҳои пешқадамтарини инсонӣ ба масъалаи таълими савод ва самаранок истифода бурдани вақт банд буданд ва ҳастанд. Аммо мутаассифона то ба имрӯз муяссар нагардидааст, ки муносибати инсонро ба роҳҳои самаранок истифода бурдан аз вақтро тағйир диҳем.

Масъалаи савод ва таълими қабати иҷтимоии ҷамъият ба сифати омили асосии таъминкунандаи инкишофи пешқадами ҷамъият ва самаранок идора намудани захираҳои моддӣ ва ахлоқии он мебошад.

Ин омил дар як вақт, бо инкишофи донишгоҳҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва тақсимои вазифаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар ҷамъият, тамоми вазифаҳои таълимӣ ва таҳсилотӣ, ба дасти муассисаҳои махсуси таълимӣ- таҳсилотӣ дода шудааст. Ҳамаи ин таркибҳо расман ўҳдадорихое буданд, ки тавассути он талаботҳои махсуси дидактикӣ ва барномаҳои таълимӣ қудрати ошкор намудани шахсиятҳои болаёқат ва ба онҳо додани дониши заруриро пайдо намуданд. Дар ҷаҳони муосир, ҳуқуқ ба таълим ва таҳсили табиӣ ва қисми ҷудонашавандаи ҳуқуқи иҷтимоии ҳар як шаҳрванд мебошад, аммо на ҳама ба қадри он мерасанд ва аз имкониятҳои мавҷуда самаранок истифода мебаранд.

Ҳар як донишҷӯи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ метавонад аз хизматрасониҳои иҷтимоии мавҷудаи таълими ҷамъиятӣ истифода бурда, маълумоти ҷавобгӯ ва дараҷаи маданияти баландро ноил гардад. Масъалаи таҳсилот ва тарбия бо оянда ва насибу қисмати инсон саҳт печидагиро дорад. Дар ҷаҳони муосир, захираҳои бузурги моддӣ ва инсонӣ мавҷуданд, ки барои баланд бардоштан ва беҳтар намудани хизматрасониҳои таҳсилоти ҷамъият истифода мегарданд. Дар бисёр мамлакатҳо ва ҷамъиятҳои ҷаҳони муосир маблағгузорӣ ба маориф ба сифати маблағгузори даразмуддат фаҳмида

мешавад. Аз ин рӯ дар ҳолати ғайри самаранок фаъолият намудани маориф ва набудани пешравӣ дар таълим ва тарбияи захираҳои инсонӣ ҳама маблағгузориҳо бесамар мебошанд. Чунин низоми маориф метавонад ба давлат ва ҷамъият зарари бузурги моддӣ ва ахлоқӣ расонад, ки ислоҳнашаванда мебошад.

Ба чунин хусусият таваҷҷуҳ зоҳир намуда, дар асоси андешаи солим, онро ба инобат гирифтани зарур аст, ки захираҳои инсонӣ ва моддӣ барои қонеъ гардонидани инкишофи маҷмӯӣ ва гулгулшукуфии низоми маориф мебошанд, ки истифодаи самаранок ва ратсионалиро талаб менамояд. Дар ҷараёни таълим дар ҷавонон ва наврасон дар муносибат нисбат ба худ ва олами атроф, муносибати нек ё бад ташаккул меёбад. Ҳалли ин масъала аз бисёр ҷиҳат аз бобарорӣ ё бебарории таълими хонандагон ё донишҷӯён дар ҷараёни таълим вобаста мебошад.

Дар солҳои мактабӣ кӯдакону наврасон, дар марҳилаи инкишофи ҷисмонӣ ва маърифатӣ қарор доранд ва ин солҳо барои онҳо солҳои беҳтарини ҳаёташон ба шумор мераванд. Дар ин давра бачаҳо кӯшиш менамоянд, ки эҳсосоти хешро дар муносибат бо омилҳои муҳими калидӣ ибраз намоянд, ақл, хирад, маҳорати хешро такмил ва намоиш диҳанд. Дар зери таъсири дастовардҳо ва нишондоди хуб дар ҷараёни таълим, донишҷӯ метавонад, ҳам ҷисман, ва ҳам рӯҳан ташаккул ёбад.

Дар фарқият аз ин, дар натиҷаи мавҷуд набудани пешравӣ дар таълим ва ғамгин будани аз натиҷаҳои таълимиаш дар хонанда ё донишҷӯ фишори психологӣ пайдо мегардад. Ин фишори психологӣ ҳолати ҷисмонӣ ва ахлоқии онҳоро дар зери хатар қарор медиҳад. Аз ҳамин рӯ, тамоми диққатро ба мавзӯи давомоти донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ равон намудан зарур аст, зеро ки ин масъала доимо бояд дар маркази диққати муассиса ва шахсиятҳои масъул қарор гирад.

Аз сабаби аниқ ва дуруст муайян кардани самтҳои мушкilotӣ ин мавзӯ, имконият медиҳад, ки методҳои самаранокӣ таълимро ошкор намуда,

тавассути истифодаи онҳо лаёқат ва тавоноии донишчӯёнро дар маҷмӯъ баланд бардорем.

Дар ҷодаи беҳдошти давомоти донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ далелҳо ва сабабҳои гуногун мавҷуданд, ки заминаҳои зарурии қафомонии таълимиро бартараф менамоянд. Дар баробари ин, дар ҳолатҳои чудагона, ин заминаҳо метавонанд сабаби қафомонии таълими донишчӯёни гурӯҳ гарданд. Дар маҷмӯъ, ҳисоб кардани сабаби мушаххас ва устувор номумкин аст, омили асосии муайянкунандаи муваффақият ва нобарории донишчӯ фаъолияти таълимӣ мебошад. [167, с. 370- 379]:

Таҳқиқотчиён ва ташхисгарони зиёд сабаб ва омилҳои асосии нобарории таълимиро дар ду категория мебинанд:

1. Омилҳои дохилӣ, ки ба низоми таълим дар муассиса мансубанд;
2. Омилҳои берунӣ, ки дар навбати худ, ба ду қисм тақсим мешаванд:
 - а) иҷтимоӣ ва оилавӣ;
 - б) сабабҳои фардиятӣ.

Қайд кардан ҷоиз мебошад, ки чунин табақабандӣ ҷорчӯбаи муайяни маҳдудкунанда надоранд. Тамоми сабаб ва омилҳои дар боло ишорагардида, ҳосияти таъсиррасонанда доранд. Ба монанди он, ки низоми таълим, наметавонад аз ҳаёти ҷамъиятӣ ҷудо бошад. Ғайр аз ин, он ҳамеша дар зери таъсири омилҳои иҷтимоӣ, ҷамъиятӣ қарор дорад. Омилҳои шахсиятӣ-инфироӣ бошад, берун аз шароитҳои иҷтимоӣ ва оилавӣ вучуд дошта наметавонанд.

Чунин табақабандӣ барои осон гардонидани раванди таҳқиқот ва боварибахш гардонидани он дар поёнтар пурра оварда мешавад. Муассисаи таълимӣ ба сифати нуқтаи ибтидо аз паси оила, дар кори таълиму тарбияи донишчӯён мавқеи арзандаро ишғол менамояд, ки он метавонад ғайриғайрифаъол бошад. Якумин, дастоварди таълимӣ ва нағзҳои иҷтимоӣ ҳосил намудани дониш дар раванди таълим мебошад, робита бо ҳамкурсон ва мушкилоте, ки дар давраи таҳсил ба миён меояд, ба таври канданашаванда бо давомот вобаста мебошад.

Мутахассисони самти педагогика, психология ва илмҳои башардӯстӣ боварии комил доранд, ки чунин саволҳо, ба монанди ташаккули назари шахсӣ дар муносибат ба хеш, нисбат ба муассиса, дараҷаи ҳисси ҳамдардӣ, ҳисси ҳатмӣ эҳтиром, эҳтироми фарқиятҳои фардӣ дар анъанаҳои одаткунӣ мавқеи намоёнро ишғол менамоянд. Ҳолати солимӣ ҷисмонӣ, дараҷаи муттамарказ гардонидани диққат, тавоноии маърифатӣ ва инфиродӣ аз дуруст ташкил додани фаъолият вобаста мебошад.

Мутобиқи талаботи башардӯстӣ, таълим бояд дар ҷое татбиқ гардад, ки дар он ҷо фазои ҳамдигарфаҳмӣ ва дӯстӣ ҳуқумрон бошад. Асосан таҷрибаи таълимӣ дар зерӣ таъсири талаботҳои назариявӣ ташаккул меёбад. Аз ин нуқтаи назар, таълим бояд шакли инфиродии хешро доро буда, дар вақти воқеӣ амалӣ карда шавад. Таълими ба башардӯстӣ майлдошта бевосита бо мавҷудияти инсоният робитаманд мебошад. Аммо дар зерӣ таъсири бозихҳои компютери хусусияти агрессивидошта ин хусусиятро гум карда, бештар хусусияти шубҳакунӣ ва аз одамон ҷудонишинӣ ва ба олами таҳаюлотӣ дохилшавиро оғоз менамояд.

Барои муайян кардани робитаи байни қаҳру ғазаб ва шаклҳои бозихҳои компютерӣ, ки бачаҳо интиҳоб менамоянд, тамоми озмудагон ба ду гурӯҳ тақсим карда шудаанд.

- бачаҳое, ки дар бозихҳои бераҳмона бозӣ мекунанд;
- онҳое, ки мутобиқи инсоф бозӣ мекунанд.

Пас аз он ҷавонро аз рӯи дараҷаи қаҳру ғазабнокӣ тақсим намудем, ки натиҷаи зерин ба даст омад:

Ҷадвали 6. Дараҷаи қаҳру ғазабнокии ҷавонон

Намудҳои бозӣ	Дараҷаи аҳру ғазабнокӣ		
	Баланд	Миёна	Паст
Дар бозихҳои саҳт бозӣ	85	46	19

мекунанд			
Дар бозиҳои саҳт бозӣ намекунанд	26,4	15,6	5,8

Аз ин маводҳо бармеояд, ки дар байни донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷавононе, ки хоҳиши дар бозиҳои компютери хусусияти зӯрварӣдошта бозӣ карданианд, нишондиҳанда ниҳоят баланд буда, 91%-ро ташкил медиҳад. Дар раванди сӯҳбат донишҷӯён бозиҳои машҳуртаринро, ки бо он сару кор доранд ин тавр номиданд: GTA, Doom, Counter-Strike, Mortal Kombat. мебошанд. Мушоҳида намудем, ки дар байни донишҷӯёне, ки тамошои бозиҳои компютери «ором ва осоиштаро» бештар меписанданд дараҷаи қаҳру ғазаб пасттар мебошад.

Ҳамин тавр, натиҷаи бадастомада фарзияи кори илмӣ моро дар бораи таъсири бозиҳои компютери хусусияти зӯрварӣдошта дар ахлоқ, рафтор ва давомоти донишҷӯён тасдиқ намуд. Дилбастагии донишҷӯён ба бозиҳои компютерӣ ва зиёд кардани вақт ва миқдори бозиҳои компютерӣ ба ояндаи донишҷӯ чунин таъсири бад ворид намуда метавонад: пеш аз ҳама давомоти академӣ паст гардида, донишҷӯён рафторҳои зидди ҳуқуқӣ содир намуда, аз риояи меъёрҳои ахлоқ дар рафтор бо атрофиён, қарахтшавӣ ё якбора аланга гирифтани қаҳру ғазаб мушоҳида гардида, эҳсосот, тағйироти тези эҳсосотӣ, боиси бад шудани вазъи солимӣ, бемории меъда, хатари пайдошавии қарахтшавии компютерӣ таҳдид менамояд.

Тамоми он чиро, ки донишҷӯён дар оинаи монитор мебинанд, онро ҳамчун намунаи бартарии хеш бар атрофиён қабул менамоянд. Аз маводҳои тамошонамуда фарқияти хешро аз атрофиён пайдо намуда, ба ҳаёти воқеӣ ворид менамоянд. Ҳамин тавр, зӯрварӣ, ки дар бисёр бозиҳои муосири компютерӣ мавҷуд аст, метавонад ба рафтори ҷавонон таъсир расонад ва онро ба ҳаёти воқеӣ ворид намоянд.

Донишҷӯён на якбору дубор мебинанд, ки қаҳрамони онҳо тавассути ҳаракатҳои зӯрварӣ кадом қуллаҳои баландро фатҳ намудааст. Онҳо

метавонанд аз он хулоса бароранд, ки чунин рафтор воситаест барои ба даст овардани мақсадҳои ҳаёти. Ҳамин ахборҳои нодурусти аз бозҳои компютерӣ ҳосилнамуда муносибати ҷавонро бо атрофиён дағал ва хусусияти зӯрварӣ мебахшад. Омили асосӣ дар ин ҷо такроркунии амалҳои дидашон: барои содир намудани агрессия ба сифати ҳалли вазъият мебошад. Дар чунин ҳолат эҳсосоти мӯътадил паст гардида, мочарочӯӣ, эҳсос барои хархаша, бадрафторию зӯрварӣ бештар мегардад. [4, с. 133].

Қисман гум кардани назорати вақти дар бозҳои компютерӣ ва видеоӣ сарф гардида, мушкилоти давомоти хонандагону донишҷӯёнро ба миён меорад. Дар бисёр ҳолат онҳо сари вақт аз хоб сер нагардида, ба дарс дер мемонанд, барои тайёр намудани вазифаю супоришҳо вақташон намерасад, ки ин омилҳо давомоти донишҷӯёнро ҳалалдор мегардонад. Вақти барои баланд бардоштани сифати таълим, ба бозӣ сарф карда мешавад ӯ умуман таълимро ба нақша намегирад, ки омили асосии давомот мебошад. Пурсишномаҳо собит намуданд, ки аксари пурсидашудагон бештар аз ду соат вақти хешро дар бозҳои компютерӣ мегузаронанд, ки ин ҳастагиро ба вучуд оварда майли худомӯзиро мекушад. Қисман мушоҳида мегардад, ки баъзеҳо ҳатто то панҷ соати вақти қимати хешро дар бозҳои компютерӣ мегузаронанд.

Ба саволи «Оё шумо метавонед аз бозӣ даст кашед» бисёриҳо «не» гуфта ҷавоб медиҳанд. Дар маҷмӯъ ҷавобҳои дигар нишон доданд, ки қисме аз донишҷӯён дар дараҷаи дуум ва сеюми тобеъшавии бозҳои компютерӣ қарор доранд. Ин тобеъшавӣ ифодакунандаи он мебошад, ки чунин донишҷӯён аз бозӣ берун шуда наметавонанд, ӯ ин ба онҳо бо мушкилӣ дода мешавад.

Бисёр волидон кӯшиш менамоянд, ки барои фарзандони хеш ҳар чӣ зудтар компютери шахсӣ харидорӣ намоянд. Мутобиқи андешаи онҳо гӯё компютер ёрдамчии асосии фарзандони онҳо дар таълим мебошад. Ҳатто Ҳукуматҳои аксари мамлакатҳои ҷаҳон дар бораи он ғамхорӣ менамоянд, ки ҳатто донишҷӯёну хонандагони оилаҳои камбизоат низ компютер ва

имконияти истифода бурдан аз Интернетро дошта бошанд. Аммо олимони тасдиқ менамоянд, ки дар хона мавҷуд будани компютер на чандон самаранг хуб мебахсад, балки ба давомоти хонандагон дар муассиса таъсири бад мерасонад.

Компютерро дар муассисаҳои таълимӣ, донишҷӯ метавонад ба оломи таълим табдил диҳад, зеро фаъолияти донишҷӯ дар зери назорат мебошад. Омӯзгори фанни таълимӣ аз доираи талаботи дарс онҳоро берун рафтани намегузорад. Дар ин қорӣ таҳқиқотӣ диққати бештар ба сифати таъсири бади бозиҳои компютерӣ дар танг гардидани майлу хоҳиши донишҷӯён, кӯшиши бунёд намудани олами хеш, баромадан аз воқеият ва бунёди олами таҳаюлотӣ оварда шудааст. Барои наврасону ҷавонон воситаи асосии инкишофи шахсиятӣ муошират ба ҳисоб меравад, ки онро компютер ба пуррагӣ мавҷ менамояд. Бисёри бозиҳо дар шакли мусобиқаи истифодабаранда бо компютер ё дигар бозингарон сохта шудаанд. Умуман дар бозиҳои компютерӣ бозигар, ки ҳамкориро муттамаказ гардонанд, ҳаракатро ба вуҷуд оранд, ҳисро инкишоф диҳанд, вуҷуд надоранд.

Ин гуфтаҳои дар боло баёнгардида на танҳо дар воситаҳои ахбори омма, балки дар маркази диққати таҳқиқотчиён қарор гирифта ва дар бораи таъсири бозиҳои компютерӣ ба давомоти таълимии донишҷӯён мақолаю гузоришҳои зиёде ба таъъ расидаанд. Худи ҳамин мушкилот таҳқиқоти мазкурро муҳим гардонид, ки ба ошкор намудани хусусиятҳои ҷавононе, ки вақти зиёди хешро дар бозиҳои компютерӣ мегузаронанд равона гардидааст.

Болотар мо як далелро аз ташвиши олимону қоршиносон оварда будем, ки онҳо ба доштани компютер дар хона муқобил баромада буданд. Сабаб дар он мебошад, ки на ҳама волидон аз педагогика ва талаботҳои педагогӣ дар муносибат бо фарзандон огоҳанд. Яккаю танҳо мондани ҷавонон бо компютер, оқибати хуснангезро ба бор оварда, давомони донишҷӯро зери ҳатар қарор дода, ҷавонро вориди ҷаҳони таҳаюлотӣ гардонид, андешаҳои онро дар бораи ҳаёт вайрон намуда, ба худкушӣ равона менамояд.

2.2. Бозихои компютериї хусусияти реаксиондошта ва таъсири онҳо дар робитаҳои байни оилавӣ

Давомоти ғайри қаноатбахши таълимӣ ва нобарории мунтазами таълимии донишҷӯён дар давраи давомнокии чараёни таълим аз ҷониби оила ниҳоят дарднок қабул карда мешавад. Ин дар бисёри ҳолат сабаби он мегардад, ки волидон ва дигар аъзоёни оила муносибат ва назари пешинаи хешро нисбат ба хонанда ё донишҷӯ тағйир дода, муносибатҳо торафт тезутунд мегарданд.

Дар натиҷаи ҳамаи ин дӯстӣ ва робитаи мутақобилаи оила бо донишҷӯи бебарор хусусияти оштинопазир пайдо менамояд. Бисёр оилаҳо, дар бораи нобарории фарзандонашон огоҳ гардида, ба муайян кардани сабаби ин бебарории фарзандашон оғоз менамоянд. Дар ин кор кӯшиш менамоянд, ки айбро ба гардани муассиса ё фарзанди нобарорашон бор кунанд. Ягон нафари онҳо намехоҳанд, ки дар ин кор худашонро айбдор ҳисобанд. Дар умум, чунин ҳолати номуайян ба муносибати боварибахши онҳо дар дохили оила ҳалал ворид менамояд.

Дар сояи ин ҳама нобарорихои фарзандонашон бисёр оилаҳои носолилтаҳсили ояндаи фарзандашонро дар муассиса номумкин шуморида, онҳоро барои кор кардан маҷбуран аз таҳсил мегиранд. Падару модарон дар ин раванд бояд кадом амалҳоро анҷом диҳанд:

- дар асоси боварии байни ҳамдигарӣ дили донишҷӯро кушода фаҳмиданд, ки сабаб ва роҳи ҳалли он дар чист;
- бо забони фаҳмо бояд мефаҳмониданд, ки асри XX1 асрест, ки бе маълумоту касб кас зиста наметавонад;
- барои бад нагардидани муносибатҳои оилавӣ ман ба шумо ду- се ҳафта вақт медиҳам, то дар таҳсилатон ислоҳ ворид намоед;
- мо аз ту умеди калон дорем ва боварӣ дорем, ки аз уҳдаи ин бо сарбаландӣ мебарой;

- ба назди куратор ва омӯзгорон рафта дар якчоягӣ роҳи ҳалли масъаларо пайдо менамуданд;

- бо суҳанони тарбиявӣ, ягона умеди ман шумоед, хоҳиш мекунам моро ноумед накумед. Ин гуфтаю муносибат дар вучуди фарзанд оташи нангу номусро бедор намуда, ба таҳсили босифат равона менамояд.

Фикр мекунам, ки агар волидон чунин муносибати педагогӣ мекард робита ва боварии байниҳамдигарии аъзоёни оила боз ҳам қавитар мегардид. Бисёр одамон дар зоҳир гардидани зӯроварӣ ва дағалӣ ягон чизи бадро намебинанд, баръакс, чунин ҳисоб мекунанд, ки ин намоиши зӯрӣ, ҷасорат ва нотарсӣ мебошад. Чунин одамон ҳиссиёти ғазабонӣ хеш, ва фаъолияти дағали дигаронро ҳақ мебароранд, ҳатто чунин амалҳоро дар шароити мавҷуда зарурӣ мешуморанд.

Дар асри технологияи баланд, интернет бештар дастрас мегардад, ҳар чи бештар проблемаи аз ин неъмат беруншаванда мубрамият пайдо менамояд. Дар байни он ҷои марказиро саволи пайдоиши тобешавии компюторӣ ишғол менамояд, ҳамчун натиҷаи зоҳиршавии зӯроварӣ ва фишор мебошад. Дар баробари ин, ба сифати объекти таҳқиқоти илмӣ мушкилоти мазкур на чандон барвақт ба вучуд омадааст ва дар он таҳқиқот то охир гузаронида нашудааст.

Дар педагогика ва психология бисёр муносибатҳои концептуалӣ мавҷуданд, ки табиати аломатҳои зӯроварию ифода менамоянд. Аломатҳои дағалӣ ва зӯроварӣ аз нуқтаи назари инстинкҳои душманӣ ва аз мавқеи ноил гардидани он ба ҷараёни ҳамкории иҷтимоӣ фаҳмонида мешаванд.

3. Фрейд ва дигар олимони дар ҷорҷӯбаи концепсияи таҳлили психикӣ зоҳиршавии дағалӣ ва қаҳру ғазабро ҳамчун натиҷаи кӯшиши паҳш намудани кӯшишҳои инстинктивии зинаи аввали кӯдакӣ шарҳ медиҳанд.

Лоренсдар равиши муносибати этологӣ қаҳру ғазабро ҳамчун натиҷаи мубориза барои мавҷудият мавриди назар қарор медиҳад. Олимон А. Бандур, Л. Берковец, Д. Доллард, Н. Мюллер рафтори дағалу зӯроварию бо

ҳамкорӣҳои иҷтимоӣ мепайванданд, ки бо андешаи мо чандон дуруст нест. [4, с. 69].

Д. Кэмпбелл ва М. Шериф, ки асосгузори интеракционизм мебошанд, чунин меҳисобанд, ки рафтори аггрессивӣ изи ба ҳам мувофиқ наомадани андешаи одамон мебошад, ки гуногунии манфиат, андеша, номувофиқии мақсадро дар гурӯҳҳои иҷтимоӣ ифода менамояд.

Ба гуфтаҳои боло така намуда, қисме аз муоинагарони муосир таъсири бозӣҳои компютери аломатҳои зӯроваридоштаро дар рафтори аггрессивии донишҷӯён рӯйпӯш менамоянд. Онҳо ба он ишора менамоянд, ки бозӣҳои хусусияти зӯроваридоштаро он ҷавононе интихоб ва тамошо менамоянд, ки ҳудашон майл ба зӯроварӣ доранд.

Ба ин андеша мо розӣ буда наметавонем, мувофиқи андешаи мо албатта қаҳру ғазаболудии кӯдак то як андоза меросӣ, генӣ мебошад, аммо дар ташаккули он омилҳои берунӣ таъсири бештар доранд.

Дар байни ин самтҳои пешниҳоднамуда бештар назарияи аггрессияи психологӣ паҳнгардидатарин мебошад, ки асосгузори он К. Мойер мебошад. Кори хешро бо дастовардҳои нейрофизиология асоснок намуда, ҳамчун муаллиф гуфтаниам, ки дар рафтор ва ягонагии донишҷӯён ва хонандагон омилҳои дохилӣ ва берунӣ таъсири зиёд доранд: меросиятӣ; ғайриғайри ва ҳолати муайяни қисми мағз, ташаккули таҷрибаи номатлуби ҳаётӣ ва ғайра. [3, с. 19-22].

Дар педагогика ва психологияи ватанӣ дар фаҳмидани табиати рафтори дағалонаи хонандагону донишҷӯён А. Нурув, Б. Раҳимов, Х. Раҳимов, Х. Авзалов, С. Сулаймонӣ ва дигарон ҳисаи хешро гузоштаанд. Онҳо дар ин раванд мафҳуми «иҷтимоишавиро дар зӯроварӣ», ки ба тағйир додани тарзи рафтор дар таълимоти олимони хориҷӣ пешниҳод намуда буданд, муҳолиф баромаданд. Мутобиқи андешаи олимони хориҷӣ гӯе истифода бурдан аз қувва дар байни ҷавонон ба меъёр ва воситаи афзалиятнок барои ба даст овардани муваффақият табдил дода шавад. [1, с. 10-12].

Дар фаҳмиши ҷавонону наврасон озодӣ дар худ бераҳмӣ ва зӯровариро ҳамчун ҳаёти воқеӣ ифода менамояд. Ғайр аз ин, рамзҳои асосии фарқияти иҷтимоӣ дониш дар соҳаи технологияи компютерӣ, майл кардан ба шабакаи интернет ва инчунин бозӣ дар олами таҳаюлотӣ мебошад. Дар чунин ҳолат нисбати ин рӯйдодҳо бетараф будан мумкин нест, даҳолат ва таъсири педагогӣ расонидан ниҳоят муҳим мебошад.

Махсусан дар шароити муосир зиёд гардидани бозихои компютерӣ ба санге табдил ёфтааст, ки волидонро аз фарзандон ҷудо менамояд. Бо сабаби норасоии вақт ва мушкилотҳои зиндагӣ волидон нисбат ба пайдо гардидани ҳаваси носолими одаткунии фарзандон ба бозихои таҳаюлотӣ бетарафӣ зоҳир менамоянд. Танҳо пас аз гузаштани вақти муайян мефаҳманд, ки худӣ онҳо сабаби чунин беаъногӣ мебошанд ва худӣ онҳо фарзандонро ба роҳи тобеъшавии компютерӣ оварда расониданд. Акнун кӯшиши зиёд менамоянд, хароҷотҳои зиёд менамоянд, то фарзандонро ба воқеият ва тарзи ҳаёти солим баргардонанд, аммо ин ба ҳама муяссар намегардад. Дар натиҷа аз ҷониби фарзандони хеш гапҳои зиёди тунду тез ва ноитоаткорӣ шунидаю дида, ҷисману рӯҳан азоб мекашанд.

Баъзан волидон на танҳо аз таъсиррасонии суҳанӣ, балки аз воситаҳои ҷисмонӣ истифода мебаранд, то ки фарзандони хешро аз бозӣ «канда» берун бароранд. Лекин баъзан миқдори зарурии зӯровариҳои ҷисмонии кардаашонро подошашро гирифта, дилашон қариб тамоман аз фарзанд хунук мегардад. Баъзе аз волидон, аз камтаҷрибагӣ дигар бо фарзандони ҷавон сару кор нагирифта, ӯро аз хона меронанд ва бо мушкилот танҳо мегуздоранд, ки ин барои ҳам худӣ волидон ва ҳам ҷамъият хатарнок аст. Дар натиҷа нисбати ҷавони мубтало истифода бурдани қувва ва зӯрӣ меъёри рафтори ахлоқии ӯ тағйир меёбад. Онҳо бештар дурӯғгӯ, фиребгар, фурӯшанда мегарданд, ки дар оянда барои ҷамъият ва ҳифзи арзишҳои миллӣ хатар эҷод менамоянд.

Дар олами муосир, воситаҳои ахбори омма пайваستا дар ин бора суҳан меронанд, ки бачагону ҷавонон волидони худро мекушанд, ё бо роҳи фиреб хонаю манзили онҳороли фурӯшанд. Ин бераҳмӣ аз сабаби аз тарафи

волидон манъ кардани бозиҳои таҳаюлотӣ мебошад. Баъзан ҳис карда мешавад, ки ҷавони мубталои бозиҳои таҳаюлотӣ чунин амали бераҳмонаро бо рафיקони ҳамсинну солашон то ба қатл расонидан амалӣ менамояд. Натиҷаи тобеъшавӣ аз бозиҳои компютерӣ на танҳо ифодаи қаҳру ғазаб, балки надоштани хоҳиш ба муошират, ба таҳсил, ба дарк кардани дигарон, сусти гардидани давомоти таълим ва надоштани майл ба иҷтимоишавӣ ифода меёбад. Лекин афсӯс, ки тақдири бозиҳои компютерӣ, истехсол ва фурӯши онҳо берун аз шуур ва майлу хоҳиши мо амалӣ мегардад.

Л.А. Волошин, ки шароити тарбияи оилавино таҳқиқ намудааст, қайд менамояд, ки зӯроварӣ бештар нисбати одамони атроф зоҳир карда мешавад. Л. А. Волошин инчунин ишора менамояд, ки дар оила, ки онро ҳавои бетавофути пур кардааст, дар он саҳтгирии ҷисмонӣ ҳукумрон аст ва нисбати ҳаёти ҷавон бетарафӣ зоҳир карда мешавад, ҷавон пеш аз ҳама ба «берун гаштан аз олами воқеъ» ба олами таҳаюлотӣ меравад.

Олимон К. Дилл, ва К. Андерсон андеша доранд, ки зоҳиршавии эҳсосоти ва зӯроварӣ, ки дар давраи бозиҳои компютерӣ рӯй медиҳад, оқибат ба ҳамкорӣ ва рафтор ҳидоят менамояд, ки метавонад асоси даст задан ба қонуншиканӣ гардад. Тавре ҳуди ҷавонону наврасон шарҳ медиҳанд, дар онҳо баъзан ҳиссиёти назорат наshawандаи қаҳру ғазаб рӯй медиҳад, ки онро ягон чиз ба вучуд наовардааст. [2, с. 43-47].

Ман ҳамчун таҳқиқотчи мавзӯи мазкур мехоҳам андешаи худро қайд намоям, ки дар ҳолати зӯран аз ҷониби калонсолон қатъ намудани фаъолияти бозии ҷавонон аз ҷониби онҳо зоҳир гардидани эҳсосоти баландтарини қаҳру ғазаб ҳис карда мешавад. Онҳо дар баробари ғазаби вербалӣ, ки ҳамеша вучуд дорад, дар бисёри бозингарон зуроварии ҷисмонӣ мушоҳида карда мешавад. Қаҳру ғазаб дар натиҷаи таъсир расонидан ба равони донишҷӯ рӯй медиҳад. Вақте дар олами воқеъи ҷавонону наврасон, қариб доимӣ бо бозиҳои компютерӣ банданд, ҳолати паҳшкунӣ, танҳой, хатар, онҳоро пайгирӣ менамояд. Қисман ба худ шуғле пайдо намудан мехоҳанд, ки ба

онҳо фараҳ бахшад, метавонанд ба ҷое раванд, ки барои онҳо ҷолиб аст, ин ҳам бошад олами таҳаюлотӣ мебошад.

Чун қоида, ҷавонону наврасон барои он бозихои компютерио касб менамоянд, ки хешро дар он ҷо, дар олами таҳаюлотӣ муҳим ва манфиатовар меҳисобанд. Дар оламе, ки тамоми мушкилотҳоро бо як ишора бартараф намудан мумкин аст, дар оламе, ки ҳама ба таври дастрас фаҳмо мебошад.

Лаҳзаи хархаша, баландии қаҳру ғазаб дар кушиши волидон барои «канда» гирифтани фарзандони хеш аз фазои бозӣ мушоҳида карда мешавад. Ба худ савол диҳед, ки чӣ ҳодисаҳо бо инсонҳо рӯй дода истодаанд, кай онҳо аз ин муҳити фараҳбахш озод мегарданд? Онҳо ба ҳолати баланди қарахтӣ, фишор ва ноумедӣ ворид мегарданд, дар олам ҳудашон бо мушкилоташон мемонанд. Ҷавон, донишҷӯе, ки ба ҳал кардани мушкилоти хеш бо методҳои зӯрварӣ дар олами таҳаюлотӣ одат кардааст, ин методҳоро ба воқеият оварда, тавассути он меҳаҳад мушкилотро самаранок ҳал намояд, ки хатари асосии он минбаъд ба одат табдилебӣ мебошад.

Махсусан дар ҳамин ҷо манфиатҳои ҷавонон бо волидон бармехӯранд, дар ҷавонон ноқаноатмандӣ аз муошират бо калонсолон дар асоси рафторҳои волидон барои канда гирифтани ӯ аз ҷанголи бозӣ ташаккул меёбад. Волидон меҳаҳанд ӯро таъбаат намуда, ба роҳи рост ҳидоят намоянд, аммо ӯ ба бозихои компютерӣ одат пайдо намудааст ва онро тарк кардан намеҳаҳад, ин ҳама дар оянда сабаби асосии мӯҷароҳои дохили оилавӣ мегардад. Ҷавонони зиёде, ки бо бозихои компютерӣ сару кор доранд, дар олами бозихои дӯстдошта зистан меҳаҳанд ва ҳеҷ гоҳ онро тарк карданӣ нестанд, барои шуурона тарк кардани бозихои беманфиати компютерӣ на ирода, на нангу номус, на устувории ирода имконият намедихад.

Дар асоси гуфтаҳои боло савол ба миён меояд: бо зухуротҳои зӯрварӣ, ки дар натиҷаи бозихои компютерӣ пайдо гардидаанд ва муносибатҳои байни оилавино халалдор менамоянд, чӣ тавр мубориза бурдан мумкин аст?

Таҳқиқотчиёни мусоид ба бозихои компютерӣ И.В. Бурмистров, А. Г. Шмелев, Ю.В. Фомичев дар раванди таҳқиқотҳояшон навиштандва гуфтанд,

ки аз ҳама муҳим кӯдак ҷе чавононро ба шабакаи компютерӣ воридшавӣ нагузored, мақоми бозиро барои бачагон ва калонсолон таҳлил намоед. Онҳо муҳимияти бебаҳои саривақти таъсиррасонии ислоҳкунии тобеияти бозихои компютериро дар кӯдакон ва чавонон қайд намуданд. Пешгирии нохушӣ аз нохушӣ дида арзонтар мебошад, рӯзе компютерро харидорӣ кардед, бояд манфиатнокии онро шуурона дарк намуда, ба паҳлуҳои зарароварӣ он омодагӣ бинед.

Дар ин самт С.А. Шапкин қайд менамояд, ки ошкорсозии саривақтӣ ва пешгирии рафторҳои дағали чавонон беҳтарин омилест, ки муносибатҳои оилавино устувор мегардонад. Дар аҷаи мавҷудаи ғазабнокиро бо роҳи истифодаи методҳои психологӣ- педагогӣ, паст гардонидан мумкин аст. Ин методҳо тавсия менамоянд, ки калонсолон бояд кушиш намоанд, ки вақти бозии компютериро зери назорат нигоҳ доранд ва ҳарчи вақтро кутоҳ кунанд. Ин омил метавонад хасташавиро бартараф намуда, авҷи қаҳру ғазабро муттадил нигоҳ дорад ва муносибатҳои оилавино солим гардонад. Дар ин ҷо ниҳоят муҳим аст, ки мавқеи волидонро дар дилбастагии фарзандон ба бозихои компютерӣ қайд намоем, ки дар ин масъала онҳо низ бе айб нестанд.

С.А. Шапкин қайд менамояд, ки яке аз шаклҳои асосии расонидани таъсири ислоҳкунӣ ба бачаҳо, дар оила муҳайё намудани муносибати муттадил ва ҳамдигарфаҳмӣ мебошад. Дар ин ҳолат зарур мешуморем, ки волидон ҳам аз истифода бурдани методҳои зӯроварӣ нисбати чавонон даст кашанд ва манфиатҳои онҳоро низ ба инобат гиранд. [165, с.53-57].

Ҳолати мавҷуда метавонад асоси корҳои таҳқиқотии мо дар зинаи таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон хизмат намоад. Зарурияти таҳқиқотро ба инобат гирифта, бештар аз 300 нафар донишҷӯёни бахшҳои мухталифи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии шаҳр ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳуриро ба озмоиш фаро гирифтем.

Бо мақсади баргузор намудани таҳлили иловагӣ оид ба муносибатҳои дохили оилавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва ошкор сохтани вақти дар бозихои компютерӣ сарф намудаи онҳо мо зарур

донистем, ки бо падару модарон вохӯрӣ ва тамоси телефонӣ барқарор намоем. Ин пурсишномаи баргузорнамудаи мо ошкор сохт, ки 97 % ҷавонону наврасон мунтазам бештар аз 5 соат бо компютер сару кор мегиранд, ки ин тамоман номумкин мебошад. Аз ин рӯ дар рафтори онҳо қаҳру ғазаб нисбати атрофиён ниҳоят баланд мушоҳида мегардад. Ҳатто дар ҷойҳои ҷамъиятӣ хархаша ва зоҳир гардидани қаҳру ғазаби наврасону ҷавонон мушоҳида карда мешавад.

Чунин ҷавононро, ҳатто дар тағи ҷароғак ё истгоҳ манъ гардидани нақлиёт ба шӯр меорад. Аз гуфтаи падару модарон ҳис карда мешавад, ки каме дертар оварда ба дастархон гузоштани хӯрок, кушодан ва пӯшидани дари хона онҳоро ба шӯр меорад. Ба саволҳои падару модар, эродҳои онҳо ҷавобҳои дағал, баланд кардани овоз, вучуд надоштани эҳтиром ва меҳру муҳаббат нисбати аъзоёни оила дар рафтори ҷавонон ҳис карда мешавад, ки ҳамаи он аз таъсири бозихи компютерии хусусияти зӯроваридошта мебошад.

Аз раванди омӯзиши сарчашмаҳо ба хулоса омадан мумкин аст, ки сабаби пайдо гардидани рафтори дағал дар ҷавонон- ин ҷараёни ниҳоят мураккаб мебошад, ки дар он омилҳои зиёд ширкат меварзанд. Ба рафтори дағали ҷавон ҳатто муносибатҳои дағалонаи оила таъсир мерасонад. Қисман ҷавонон дар зери таъсири ҳамсиннусолон, дар зери таъсири технологияи ахборотӣ-коммуникатсионӣ ва инчунин воситаҳои ахбори омма қарор доранд.

Онҳо рафтори дағалонаро бевосита дар ҳолати дар зери таъсири он қарор гирифтани, ё бо роҳи мушоҳидаи рафтори дағали аъзоёни ҷамъият нисбати ҳамдигар аз худ менамоянд. Волидон ҳамеша кӯшиш мекунанд, ки рафтори номатлуби фарзандонашонро нисбати ҳамдигар пешгирӣ намоянд, аммо баъзан ба хатоӣ роҳ медиҳанд. Онҳо баъзан метавонанд бемақсадона он рафторҳои фарзандонро таърифу тавсиф намоянд, ки фарзандонашонро бо чунин метод аз он рафторҳои ношоиста раҳо бахшанд. Волидоне, ки нисбати фарзандон ҷазои саҳту бераҳмонаро раво мебинанд ва машғулияти бачаҳоро

назорат намекунанд, метавонанд ошкор намоянд, ки фарзандони онҳо рӯз аз рӯз чоҳид ва гапношунав нисбаташон гашта истодаанд.

Қайд кардан бомаврид аст, ки як қатор омилҳои иҷтимоӣ, дар муҳити инсонӣ мушоҳида мегарданд, ки дар ташаккули рафтори агрессивии ҷавонон мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Дар таҳқиқоти мазкур қисме аз ин омилҳоро номбар намудан мумкин аст:

1). Дар масофаи калон аз сатҳи баҳр зистан ва нокифоягии маводҳои ғизоӣ. Ин таҳқиқотро олимони бештар дар байни қабилаҳои сурхпӯсти — Куло” дар —Мияле Андроперу” баргузор намуданд, ки аъзоёни ин ҷомеа одамони бадхашмтарин ба шумор мераванд. Ин шаҳодат аз он медиҳад, ки дар ин ҷо сабаби ба худ хос маҳфуз аст:

а) зиндагӣ дар баландии калон аз сатҳи баҳр, нокифоягии маводҳои ғизоӣ ва тартиби носолими хӯрок;

б) ҳоидани баргҳои кокӣ, ки дар таркиби онҳо кокоин мавҷуд аст, сабаби ангезандаи қаҳру ғазаб мебошад;

в) дар натиҷаи истеъмол кардани баргҳои кокоин, инсон ҳолати муваққатии сабукиро ҳис менамояд. Аммо дар нақшаи дарозмуддат, ҳоидани баргҳои кокоин таъсири бад ба ҷараёни мубодилаи ашёҳо ворид намуда, инсонро ба ҳолати қаҳру ғазаб мерасонад;

д) мумкин, дар кучое дар ҷамъият, мафҳуми зӯроварӣ, ҳамчун —рафтори муқарарии одии иҷтимоӣ” фаҳмида мешавад.

2) Дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии зӯроварӣ бо мақсади расонидани зарарӣ ҷамъияти- маданӣ. Баъзан дар ҳолатҳои ҷудогона, масалан дар вақти ҷанг ё дигар ҳолатҳои таъҷилӣ, мумкин барои зоҳир намудани ҳиссиёти зӯроварӣ дар рафтор инсон дар ҷамъият ҳавасманд гардонида шавад. Албатта дар чунин ҳолатҳо, дар андеша, амал ва рафтори аъзоёни ҷамъият далелҳои бор мешаванд, ки рафтори реаксиониро тарафдорӣ менамоянд. Худи ҷамъият дар чунин лаҳзаҳо қуввае дорад, ки ташаккул додани эҳсоси қаҳру ғазабро дар маҷмӯъ дар одамон бедор менамояд.

3) Мушоҳидаи ҳолатҳои гуногуни иҷтимоӣ ва зӯхуротҳое, ки одамонро ба зоҳир намудани қаҳру ғазаб водор менамоянд. Ба онҳо чунин муҳолифатҳои иҷтимоӣ, ба монанди маҳдудкуниҳо, монеаҳо, поймолкунии нормаҳои ҳуқуқ ва беқонунӣ мисол шуда метавонад. Ҳамаи ин дар маҷмӯъ заминаро барои ташаккул ёфтани амсилаи зӯроварӣ дар ҷамъият муҳайё месозад.

4) Мавқеи воситаҳои ахбори омма. Ба сифати дигар омили иҷтимоӣ-маъданӣ, ки дар пайдоиш ва пурқувват гардидани қаҳру ғазаб мавқеи асосиро ишғол менамояд, воситаҳои ахбори омма, аз ҷумла телевизионро ном бурдан ҷои мебошад.

Таъсири намошҳои барномаҳои телевизионӣ дар дараҷаи афзоиши қаҳру ғазаби одамон, дар навбати худ дар тобешавӣ ба шароитҳои муайяни иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо дигар омилҳо робитаманд мебошад. Савол, оид ба таъсири филмҳои хусусияти зӯроваридошта ба рафтори иҷтимоии одамон тасдиқи хешро дар таҳқиқотҳои илмӣ як қатор олимони ҷаҳон ёфтааст. Ин волидонро хушёр менамояд, ки фарзандонро аз тамошои чунин филмҳо дар қанор гиранд, ё пас аз намоиш онро аз ҷиҳати педагогӣ таҳлил намуда, нафрати фарзандонро нисбат ба зӯроварӣ, куштор ва фишороварӣ бедор намоянд. Агар чунин кунанд, баҷагон дуруст ба воя мерасанд ва муносибати оилавӣ осеб намеёбад. Тавассути чунин муносибат фарзандон некро аз бад ҳис намуда, ба бозии компютерӣ камтар шуғл меварзанд.

5) Мавқеи бозии компютерӣ дар ташаккули зӯроварӣ, бархилофи тамоми гуфтаҳои дар боло ишорагардида, бояд қайд кард, ки дағалӣ на ҳамеша зӯхуроти номатлуб ва бади иҷтимоӣ мебошад. Баръакс, зоҳир намудани ғазаб бо мақсади бартараф намудани монеаҳои иҷтимоӣ, ки дар ҳолатҳои гуногуни ҳаётӣ вомехӯранд, на танҳо манфиатовар мебошанд, балки баъзан омили зарурӣ мебошанд. Маълум аст, ки дар байни рафтори хуб ва бад сарҳад гузоштан мушкул аст. Лекин дар натиҷаи тарбияи оилавӣ ва мактабӣ баҷагон бояд малакае ҳосил намоянд, ки хубро аз бад ҷудо карда тавонанд. Дар ин раванд назари танқидии ҷавононро ташаккул додан зарур

аст. Дар он ҳолат донишчӯ метавонад дилбастагии хешро ба бозихои компютерӣ, оқибати бад доштани онро дар ояндаи хеш дарк намуда, нисбати муносибаташ бо аъзоёни оила ва волидон ҳулосаи зарурӣ барорад. Баъзан ҷавонону наврасон дар назди калонсолон якравӣ ва итоатнакунӣ зоҳир менамоянд, ки чунинҳоро илми педагогика ва психология мочарочӯ ва зӯровар меҳисобанд. Волидон бояд ҳамеша кӯшиш ба харҷ диҳанд, ки фарзандонро эрка тарбия нанамоянд. Худ итоаткори фарзандон не, балки фарзандонро дар итоати хеш нигоҳ доранд. Аммо якравӣ ва саркашии ҷавон дар инкишофи шахсиятии онҳо ва ташаккули мустақилиятиашон ниҳоят хуб ва зарурӣ мебошад.

Мутобиқи андешаи З.Фрейд, мавҷуд набудани имконияти зоҳир намудани қаҳру ғазаб ба берун, онро дар дохили ҷисм ҷамъ гардониди, зӯровари дохилиро ба вучуд меорад, ки дар охир аз худ нишонае боқӣ мегузорад. Дар ин ҳолат зоҳиршавии қаҳру ғазаб ду баробар меафзояд ё дар ҳолати онро зоҳир карда натавонистан ин захира инсонро ба беморӣ психологӣ мерасонад.

Мутобиқи андешаи З.Фрейд, се методи асосии амалӣ намудани сабуқшавии психологӣ ё озод шудан аз қаҳру ғазаб мавҷуд аст. Ин методҳоро бо чунин тартиб пешниҳод менамоем:

а) бо зиёд кардани шаклҳои гуногуни фаъолияти ҷисмонӣ, бозихои варзишӣ, аз он ҷумла тавассути бокс, давидан, паридан;

б) бо ба худ тасаввур намудани ҳолатҳои ғайривоқеии қаҳру ғазаб, ҳиссиёти агрессивии хусусияти недеструктивӣ дошта;

в) амалҳои рӯирости ҳашмӣ ғазабӣ ба муқобили субъекти офаридашуда бо мақсади расонидани зарари ҷисмонӣ.

Дар ин ҷо саволе ба миён меояд, ки субъекти дорои рафтори дағал, ҳашму ғазаб назоратшаванда мебошад?

Бисёр таҳқиқотчиён ба он боварӣ доранд, ки дар асоси нигоҳдорӣ ва азхудкунии бисёр фаъолиятҳои зӯровари одамон он ба омили хусусияти

ичтимоӣ қарор мегирад, ки хоҳ нохоҳ дар ин ҷо он шакл зоҳир мегардад ва зиёни хешро мерасонад. [177, с.24- 27].

Аз рӯи андешаи онҳо, муҳайё намудани шароити зарурии иҷтимоӣ ва мӯътадил гардонидани шароити иҷтимоӣ- иқтисодии ҳаёт ба тарафи беҳбудӣ, асоси самараноки бартараф намудани рафтори дағал ва кӯшишҳои зоҳир намудани зӯроварӣ дар ҷавонон шуда хизмат менамояд. Ба ин андеша розӣ набудан ҳеҷ мумкин нест, зеро тамоми бадбахтиҳои инсоният, дағалӣ, дуруштӣ аз шароити иҷтимоӣ- иқтисодӣ сарчашма мегирад.

Зоҳир намудани эҳтироми волидон, агар рисолати фарзанд бошад, эҳтироми шахсияти фарзанд ҳам яке аз талаботҳои ҷиддӣ аз ҷониби волидон мебошад. Волидон бояд шахсияти кӯдакро ба кучаку калон будани ӯ нигоҳ накарда ҳурмат кунанд, аз тарзу усулҳои поймол кардани ҳуқуқи онҳо худдорӣ намоянд, ҷавобгарии муайянро барои хашмнокии фарзандон ба дӯш гиранд, муносибати дӯстона ва боварибахшроҳам бо бачагони боахлоқ ва беахлоқ барқарор намоянд. Волидон ба фарзандон дар ҳалли проблемаҳои гуногуни иҷтимоӣ ҳамкорӣ намоянд, ҷавонони майл ба рафтори дағал ва зӯроваридоштаро низ ҳавасманд гардонанд.

Волидон ширкати фарзандонро дар корҳои якҷоя ва гурӯҳӣ дар чорабиниҳо таъмин намоянд ва аз он натиҷагирӣ намуда, аз ибрази суҳанони тарбиявӣ худдорӣ намоянд. Ҳамаи ин тадбирҳо ба он оварда мерасонанд, ки ғазоболудии баланди ҷавон аз байн рафта, ба ҳаёти мӯътадил бармегардад. Аз ҷониби дигар тамоми ин мураккабҳои умумӣ, дар муносибатҳои байни оилавӣ самаранок ошкор намудани сабабҳои асосии ба ғазобоварандагон ва ташаккули тамоили эҳсосотӣ ва хурушандаи онро дар кӯдакон ва ҷавонон ошкор намудан мебошад.

Мавриди муҳокима қарор додани худӣ мафҳуми хашму ғазаб ҳамчун амсилаи рафтори иҷтимоӣ, пеш аз ҳама аз дараҷаи маълумотнокии умумӣ, меъёри маданӣ, арзишӣ вобаста мебошад, ки дар ин ҷо он шакл дар ҷамъият мавҷуд аст. Чунин масъалагузорию ба инобат гирифтани зарур аст, ки имрӯз дар ғарб тамоми амсилаҳои ахлоқӣ дар шакли рафтори дағал ва зӯроварӣ

зоҳир мегарданд. Ин маънои онро дорад, ки дар муносибат бо тамоми зухуротҳои шакли дағал эҳсоси инсон афзоиш меёбад, ки мақсади асосии он расонидани зарари ҷисмонӣ ё маънавӣ ба одамони дигар мебошад. [171, 94-102]

Гарчанде, ин мафҳуми ишорагардида дар гузаштаи наздик, дар ғарб ба ҳучуми рост ё бевосита шарҳ дода мешуд, мақсади асосии он расонидани зарар ба дигар фардҳо ё мавҷудот буд. Имрӯз дар мамлакатҳои қитъаи Осиё қариб мафҳуми зӯровариро ҳамин тавр мефаҳманд.

Дар китоби “Ғулистон” ва “Бӯстон”-и Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ, “Баҳористон”-и Абдурахмони Ҷомӣ ва “Ҷобуснома”-и Кайковус дар бораи робитаҳои байниоилавии башарият андешаҳои ниҳоят ҷолибе мавҷуданд, ки дар таълиму тарбияи насли наврас аз манфиат ҳолӣ нестанд.

Дар ин ҷо аз ҳама муҳим ошкор сохтани сабаби дағалрафтории ҷавонон дар муносибат бо волидон ва ошкор сохтани ҳатогии волидон дар таълим ва тарбияи фарзандон дар оила мебошад. Агар дигарҳелтар карда гӯем, одамон, новобаста аз фарқиятҳои иҷтимоӣ, аз ҳолатҳои зоҳир намудани қаҳру ғазаб дар раванди ҳаёт дар қанор намебошанд. Қайд кардан бамавридод аст, ки ҳамаи ин дар решаи муайяни меъёрҳои иҷтимоӣ- маданӣ, ки инсон дар он зиндагӣ ва кор мекунад рӯй медиҳад.

Ҳолати дигари моҳиятӣ, дар матни мафҳуми қаҳлу ғазаб ва маданият дар он зоҳир мегардад, ки тамоми меъёрҳои умумии қабулнамудаи инсоният дар бораи қоидаи истифодабарӣ аз ҳашм ва фаъолияти ғазабӣ барои давоми ҳаёт дар рӯи замин ҳақ бароварда мешавад. Дар баробари он андешаи қабулгардидаи умумие мавҷуд аст, ки дар ҳолати мавҷуд набудани механизми назоратӣ, зӯроварӣ ҳамчун рафтори иҷтимоӣ ба ҷамъият хатари азимро пешниҳод менамояд. Агар механизми назорат дар оила, муассисаи таълимӣ, ҷамъият набошад, амалиётҳои куштор, поймол кардани ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ афзоиш меёбанд, ки ҳоло ҳам кам нестанд.

Аз ин рӯ, дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон, бояд фаҳманд ва тадбиреро андешанд, ки одамон дар решаи тамоми рафторҳои иҷтимоии агрессивӣ даст

ба зӯроварӣ, рафторҳои номатлуб ва куштор назананд. Ба ҳамдигар зарари ҷисмонӣ ва маънавӣ нарасонанд, дар он ҳолат робитаҳои дохилиоилавӣ солим мемонанд. Имрӯз дар зери таъсири бозиҳои компютерӣ ва дигар омилҳо, робитаҳои дохилиоилавӣ ниҳоят суст гардидаанд. Ин муносибатҳои дохилиоилавӣ ба он оварда мерасонанд, ки рӯз то рӯз ҷудошавии оилаҳо афзоиш ёфта, ятим мондани кӯдакон ҳис карда мешавад, ки барои ҷамъият ниҳоят ҳифзи оила муҳим мебошад.

Дар маҷмӯъ имрӯз мушоҳида мегардад, ки фарзандони оилаҳои камбизоат ва миёнаҳол муносибаташон байни ҳамдигар муттадилтар гардидааст ва дар байни онҳо эҳтирому муҳаббати байни ҳамдигарӣ зиёдтар мушоҳида карда мешавад. Онҳо дар маҷмӯъ бештару бештар рафторҳои дағалонаи фарзандонро зери назорат қарор медиҳанд, ки талаботи асосии қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзандон” мебошад.

Муносибатро бо фарзандон тавре ба роҳ мондан зарур аст, ки ягон амали мо ба иззати нафси онҳо нарасад. Ин рафтор метавонад боварию ба вучуд оварда, ҷавонро дамдузд ва асрорашонро пинҳон медоштагӣ нагардонад.

Озмоишҳои педагогӣ ва таҳқиқотӣ, ки мо баргузор намудем собит менамояд, ки таъсири бозиҳои компютерӣ ба ҳама донишҷӯён якхел нестанд. Донишҷӯёне, ки аз водии Хучанд ва ғ. Бохтару ноҳияҳои он ҳастанд дар рафтори онҳо дағалию зуроварӣ ва зоҳир гардидани эҳсосот камтар мушоҳида карда мешавад. Аммо дар рафтори донишҷӯёне, ки аз ноҳияҳои кӯҳистонанд ин зухурот бештар мушоҳида мегардад.

Тобешавии мавҷудаи психологӣ ҷавонон аз бозиҳои компютерӣ дар мутахассисони соҳаи педагогика, психология ва кормандони муассисаҳои иҷтимоӣ аз барвақт дудилагиро ба вучуд намеорад. Теъдоди одамони ба бозиҳои таҳаюлотӣ сару кор дошта торафт афзуда, эҳтиёткорона муносибат намуданро талаб менамояд. Ҳоло ба таври назариявӣ исбот гардида, дар озмоишҳои педагогӣ тасдиқ гардидааст, ки бозиҳои компютери хусусияти

бераҳмӣ ва зӯроваридошта ба равони ҷавонон ва кӯдакон чӣ тавр таъсири бад ворид менамоянд.

Тобешавии компютерӣ яке аз бадбахтиҳои асри XXI ба шумор рафта, дар шароити муосир қайд кардан мумкин аст, ки тобешавии компютерӣ бо мубталои маводҳои муҳаддир ва нӯшокиҳои спиртӣ аз рӯи хатарнокӣ дар як қатор меистад. Ба тобешавии бозии компютерӣ ва муошират дар олами таҳаюлотӣ афтида, ҷавонон ва одамони баркамол завқу ҳавасро ба зиндагии воқеӣ аз даст медиҳанд ва он ғаҳ муносибатҳои дохили оилавӣ ҳалалдор мегарданд.

Онҳо метавонанд якчанд соати вақти худро дар бозии компютерӣ гузаронида, ба ҳодисаҳои дар атроф рӯйдиҳанда диққат надиҳанд. Дар чунин ҳолат мутобиқи нишондоди илми педагогика дар ҳисм беқувватӣ ба вучуд омада, вазифаҳои узвҳои бадан дар маҷмӯъ вайрон мешаванд, ки ҳоҳ ноҳоҳ оқибати бад дорад.

Воситаҳои ахбори омма моро огоҳ менамоянд, ки тобешавии бозии компютерӣ ба ҳаёти тамоми одамони рӯи замин таҳдид менамояд ва хатар дорад. Дар соли 2005 волидон мурдаи духтари хитойиро пайдо намуданд, ки якчанд шабу рӯз аз бозии компютерӣ набаромада буд. Дар соли 2007 ҷавони британи аз сабаби волидон ба ӯ манъ кардани бозии компютери Halo 3, волидонро паронида ба марг расонид.

Ба наздики дар ш.Уфаи Россия дар назди монитори компютер ҷавон ҷон дод, ки бозии охири худро дар Dota мегузаронид ва аз сабаби дурру дароз беҳаракат дар паси монитор қарор гирифта, узвҳо канда гардиданд (тромб) ва ба марг расид. Ин ҳолатро директори Донишқадаи солимии наркологии миллат Олег Зыков чунин шарҳ дод: «Ҳамаи он чизҳое, ки тобегиҳо ба вучуд меоранд, инсонро ташаккул дода, ба монанди маводҳои муҳаддир ба ӯ таъсир мекунанд. Инсон дар давраи бозӣ кушиш менамояд, ки ҳарчи бештар фараҳ гирад. Ин чараён ҳамин қадар бештар ангиштиҳои биохимиявиро даъват менамояд: дар чунин ҳолат инсон гармонҳои зиёди хурсандиро хориҷ

менамояд. Бозингар ҳамин тавр тавассути бозӣ аз проблема озод гардад, лекин дар ҷамъбаст ҷисмаш вайрон мешавад».

Проблемаи дилбастагии кӯдакон ва ҷавонон ба бозихои компютерӣ ба яке аз мушкилоти асосии оила, муассисаи таълимӣ ва ҷамъият дар шароити муосир табдил ёфтааст. Тобеъшавии ҷавонон аз инкишофи компютер ва интернет вобастагии канданашаванда дорад. Табиатан, агар решаи ин бадбахтиро кобем, маълум мешавад, ки сабаби асосии он волидон мебошанд. Онҳо шароит муҳайё намуданд, фарзанди хешро дар сари мизи компютер шинониданд, ки ба касе ҳалал нарасонад. Дар баробари ин, ба ҷои бо ӯ гап задан, намоиш додани муҳаббати хеш, ӯро якаю танҳо дар муошират бо компютер гузоштанд [4, 8].

Бари инсони ба тобеъияти бозихои компютерӣ расида аз ҳама кори муҳимтарин дар ҳаёти ӯ бозихои компютерӣ мебошад. Ба ҳолати бозӣ ворид гардида, инсон ба воқеияти дигар ворид гардида, аз он рангҳои гуногуни ҳаётро дарк намуда ҳаловат мебарад. Дар ҳаёти ҳаррӯза ин, чун одат, ягон чизи ҷудонашаванда, зоҳиркунандаи хеш набуда, инсонро ба инсони ба ҳудаш хос табдил медиҳад. Воқеияти таҳаюлотӣ ба онҳо имконият медиҳад, ки хешро моҳиятнок дарк намуда, аз ин нақши таҳаюлотии хеш болаңд ва хурсандӣ намоянд.

Ба таърихи мубталошавӣ ва инкишофи бозихои мафтункунанда мурочиат карда, бо бисёр гуфтаҳои халқҳои Ҳиндустон, Филиппин, Хитой, Япония ошно гардидан мумкин аст. Дар онҳо нақл карда мешавад, ки мардҳо ба сифати гарав дар чунин бозихо зан, духтар, хоҳар, модар ё қисми узви баданашонро бохтаанд.

Олими соҳаи психология К. В. Зорин дар он бора андешаронӣ менамояд, ки дар мамлакати мо бозихои зиёди диққатҷалбкунандаи «зӯроварӣ ва таърихи фочиавӣ» мавҷуданд. «Дар Россияи православӣ диндорон ва ҳокимият,- хатари бозихои дилхуширо дарк намуда,- ба сарлашқарон (воеводҳо) супориш доданд, ки аз болои одамони дар бозихои сархушкунанда ширкатварзанда ҷиддӣ назорат баранд». [3, 86].

Дар замони ҳукумронии Петри I дар Россия райият ҳуқуқ надошт, ки бо пул картабозӣ кунад, агар ошкор карда мешуд ба ҷазои саҳт гирифта мекарданд. Пас аз инқилоби Октябри соли 1917 тамоми казино ва хонаҳои бозӣ нест карда шуданд, нисбати онҳо ҷазои ҷиноӣ дида мешуд. Сабаби асосии он аз хатар ҳифз намудани оила, ҷамъият ва бехатарии давлат буд.

Имрӯз дар мамлакати мо муҳимияти ин масъаларо дарк намуда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» қабул намуд, ки яке аз мақсадҳои марказии он ба танзим даровардани масъулияти рисолати волидон дар тарбияи фарзанд ва беназорат нагузоштани фарзандон да ҷабзҳои дилхушӣ мебошад.

Ҳатто волидон аз рафти ба хона баргаштани фарзандон дар вақт ва соати муайян масъуланд ва дар назди қонун ҷавобгаранд. Ин як омилест, ки робитаҳои байниоилавино устувор мегардонад ва ҳар аъзои оиларо масъулиятшинос менамояд.

Дар достони Достоевский «Бозингар» оварда шудааст, ки ҷавони дар зерӣ таъсири бозҳои дилхушӣ монда, ҳудашро дигар идора карда наметавонад ва то он даме дар бозӣ ширкат меварзад, ки охири тангаашро бой надодааст. Дар ин таҳқиқот мебинем, ки ҳатто шахси боақл ва дорони таҷрибаи калони ҳаётӣ наметавонад бо дилхушӣ муқобил истанд, аз ин рӯ ба худ тасаввур кунед, ки бо ҷисму ҷони кӯдаку ҷавон дар ҳолати майл пайдо намудан бо бозҳои компютерӣ чӣ таҳдид менамояд.

Илман исбот карда шудааст, ки бозҳои дилхушӣ дар ҷисми инсон реаксияҳои химиявино ба вучуд меоранд. Бозингар ҳамеша тавақал намуда, дар зерӣ таъсири эҳсос ва эҳтиёткорӣ қарор мегирад. Дар ҳолати бӯрд ё бӯхти наҷандон хӯрд ё калон дар хуни онҳо адреналин партофта мешавад, ки ҷисм ба он одат пайдо менамояд.

Майлу хоҳиши баланд ба бозҳои компютерӣ тобеъгиро ба вучуд оварда, таркиби кортизолро баланд бардошта (гормони зерӣ гурдаҳо), ба табадулоти моддаҳо таъсир ворид менамояд. Ҷошидани кортизол дар зерӣ

таъсири дофамин –ашеи тавлидкунандаи фараҳмандӣ рӯй медиҳад. Дофамин инчунин дар ташаккул ёфтани тобешавии нӯшокиҳои спиртӣ ва маводҳои муҳаддир ширкат меварзад ва аз ин рӯ бозииҳои компютери бо маводҳои муҳаддир ва нӯшокиҳои мадхушкунандаи спиртӣ дар як қатор меистад.

Тобешавии бозииҳои компютери ро шартан ба ду намуд ҷудо кардан мумкин аст: а) тобешавии интернетӣ, б) тобешавии бозииҳои компютерӣ. Лекин дар синну соли ҷавонӣ бачаҳо бештар ба тобешавии бозииҳои компютерӣ гирифта мегарданд, лекин дар давраи камолот бештар онҳоро тобешавии интернетӣ таҳдид менамояд. Бачагон ва ҷавонон ба ин ҳолат аз беназоратӣ ва бетафовутии падарону модарон гирифта мегарданд.

Барои волидон аломатҳои асосии тобешавии компютери бачагон ва ҷавононро номбар менамоем:

- бача майлу хоҳишро ба дигар машғулиятҳо гум мекунад;
- ҳамеша интизори ворид гардидан ба шабака мебошад;
- аз ҳуди пагоҳӣ меҷаҳад интернетро кушояд;
- аз ҳӯрок, гигиенаи шахсӣ даст кашада, кӯшиш менамояд, ки тамоми вақти дар ихтиёраш доштара дар компютер сарф наояд;
- назорати вақти дар экран мегузаронидагиашро аз даст медиҳад;
- беақсад роҳгум задан дар шабака ва ҷустуҷӯи ҳатто ахбори тамоми нодаркор;
- оҳиста - оҳиста робита бо волидон суст гашта (инро «бегонашавии эҳсосотӣ» меноманд), маълумоти муошират бо онҳо ба минимум паст мегардад;
- реаксияи ғазабноки дар бача баланд гардида (зӯроварӣ, хашмгинӣ, дағалӣ, гиря, воҳима) дар тамоми шакли манъкунии кор бо планшет, компютер, телефон дарк карда мешавад;
- дар ҳолати дар компютер банд будани онҳо баръакс таъби болида дарк карда мешавад.

Падару модар бояд мушоҳидакор бошанд ва ба худ савол гузоранд, ки чаро писарашонро аз телевизор ба осонӣ ҷудо кардан мумкину аз компютер

не? Сабаб дар чист, ки писарашон ба осонӣ аз тамошои кино даст кашида, барои иҷрои супориши онҳо рафт, аммо ўро аз назди монитор чудо кардан номумкин нест? Ба ҳамагон маълум аст, ки тамоми кинои хубтарин ибтидо ва интиҳо дорад, аммо бозиҳои компютерӣ хотима надоранд, онҳо адонашаванда, мафтункунанда ва ба худ ғуломкунанда мебошанд, ки дар ҳолати дилбохтагӣ инсон иродаашро аз даст медиҳад.

Падарону модарон, роҳбарони синфу кураторон бояд дуруст дарк намоянд, ки чаро пешвоёни инқилоби-ТИ (технологияи иттилоотӣ) фарзандони худро намегузоранд, ки вақти зиёди хешро дар бозиҳои компютерӣ гузаронанд. Масалан, Стив Джобс – ихтирокори айфон мебошад, аммо ба фарзандонаш танҳо машғул шудан бо компютерро танҳо дар рӯзҳои истироҳат ва бегоҳӣ пас аз чамъ шудани аъзоёни оила дар сари хӯроки шом иҷозат медиҳад.

Фарзандони асосгузори Твиттер - Эвана Уильямс аз он норозӣ буданд, ки падарашон барои онҳо дар як шабонарӯз як соатро барои бозӣ дар компютер муқаррар намуда буд. Вақте фарзандон норозигӣ баён намуданд Эван Уильямс ба онҳо гуфт: «Дар хона садҳо китобҳои коғазӣ мавҷуданд, агар машғул шудан хоҳед - хонед чӣ қадаре меғунҷад!». [5, 12].

Падару модар бояд фаҳманд, ки аз хондани китоб ягон беморию одаткунӣ, тобешшавию ғуломӣ ба вучуд намеояд. Китоб маърифати инсонро баланд бардошта, ҷаҳонбинияшро ташаккул дода, андешаро солим ва фонди луғавиро бой мегардонад. Муҳаббат, худшиносӣ, ҳуввияти миллиро бедор намуда, ҷойгоҳи волидонро барои фарзандон муайян менамояд.

Психологон бо овози баланд дар бораи таъсири манфӣ ва вайронкунандаи бозиҳои компютерӣ ба равони кӯдакону ҷавонончунин меғӯянд: «бачагоне, ки бо бозиҳои компютериӣ саҳту бераҳмона сару кор доранд, бештар зӯровар, мочарочӯ, баҳсчӣ, иғвоандоз мегарданд, дар ҳақиқат, душманро дар экран зери тирборон қарор дода, худро фараҳманд ва беҳатар ҳис намуда,- раҳму шавқатро фаромӯш менамоянд».

Мутобиқи андешаи К. В. Зорин, ин рафтору амал дар донишҷӯ-андӯхмандӣ ва дарки дарди дигаронро ба вучуд оварда наметавонад, баръакс, онҳо моҳияти хешро дарк намуда, хешро одами олий меҳисобанд, ки рафта-рафта ба одат табдил ёфта, ҳаёти осудаи оила ва ҷамъиятро зери хатар мегузоранд» [3, 38].

Қайд кардан бомаврид аст, ки тобешавии компютерӣ ё интернетӣ ба одамони калонсол низ мансуб мебошад. Волидон набояд хотирҷам бошанд, ки фарзанди онҳо дар синфи ибтидоӣ меҳонад, ё онро хатм карда, холо дар синфҳои болоӣ таҳсил менамояд. Ё фарзанди онҳо донишҷӯи муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ё олии касбӣ мебошад ва аз ин хатар эмин аст.

Майлу хоҳиш пайдо намудани ҷавонон ба интернет рӯйпӯши муайяни психологӣ дорад: чун қоида, одамоне ба он майл пайдо менамоянд, ки психикаи ноустувор доранд ва аз худ қаноатманд нестанд. Чунин одамон худбаҳодиҳӣ паст дошта, бо онҳо муносибати муттадил барқарор намудан номумкин аст. Аз ин рӯ бо бозӣҳои интернет ва компютер зуд дилбохтагӣ пайдо намуда, тобей он мегарданд. Тавассути бозӣҳои компютерӣ кӯшиш менамоянд, ки моҳияти хеш, худбаҳодиҳии арзишҳои хешро дар ҷашми одамон бинад, худро дар ҷашми одамон машҳур гардонад, ки он рафта- рафта ўро ба «асири» бозӣ табдил медиҳад. Ҳамин тавр, гуфтан мумкин аст, ки тамоми тобешавии компютерӣ ва бозӣ - ин натиҷаи байнишахсиятӣ, дохилишахсиятӣ ва мушкилоти маънавӣ мебошад.

Ҳамин мушкилот ба муносибати байни ҳамдигарии аъзоёни оила таъсир расонида, муносибати волидон ва фарзандонро нисбати ҳамдигар тезутунд мегардонад. Ин омил ба анъанаҳои ташаккулёфтаи оила таъсир расонида, муносибатҳои дохилиоилавиро валангор мегардонад. Рафтани фарзанд ба фазои олами таҳаюлотӣ ё тобешавии бозӣҳои компютерӣ ба муносибатҳои оилавӣ зарбаи ҳалокатовар расонида, барои одамони тобеш шиносони нави онлайндор таъмин менамояд. Дар зери таъсири шиносони нави онлайндор фарзандон иқтидори идора намудани рафтору ахлоқи хешро дар оила аз даст медиҳанд. Онҳо ҳар чӣ бештар кӯшиш мекунанд, ки бо шиносони нав дар

робитаву, муошират бошанд, ҳамин тавр онҳо дигар бе онҳо вучуд дошта наметавонанд ва аз ҳаёти оилавӣ дур мегарданд.

Ба тамоми гуфтаҳои боло илова карданием, ки тобешавии компютерӣ ва интернетӣ ба инкишофи муттадили шахсиятӣ ҳалал расонида, вайро аз эҷод берун намуда, муоширати воқеӣ бо одамонро ҳалалдор намуда, аз фаҳмидани асрори олам дар маҷмӯъ маҳрум мегардонад. Аз раванди таҳқиқот бар меояд, ки ягон тадбири пешгирикунанда пеши роҳи фарзандони моро аз бозихҳои шавқовар гирифта наметавонад, агар оила, мактаб ва аҳли ҷамоаҷигӣ дар якҷоягӣ кор набаранд. Вазифаи волидон ва омӯзгорон ғамхорӣ дар ҳаққӣ тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас мебошад.

Ин дар ҳақиқат чунин аст: сабаби ба шиносоии таҳаюлотӣ рафтани ҷавонон фикр мекунам, дар он мебошад, ки байни ҷавон ва одамони наздик дар оила муҳолифат ба вучуд омадааст. Дар оила мавҷуд набудани фазои солим, надоштани дӯсту рафиқони хубу боваринок, муносибати мураккаби байни ҳамдигарии аъзоёни оила, худро зоҳир карда натавонишани ҷавонон дар ҷамъият ўро ба бозихҳои компютерӣ мебарад.

2.3. Озмоиш ва мушоҳидаҳои педагогӣ оид ба кор бо донишҷӯёни мубталои бозихҳои компютерӣ

Мубталоии – Интернетӣ ин вобастагӣ аз Интернет ҳамчун воситаи глобалии муошират, машғулшавӣ, ҷаҳди гирифтани ахбор ва ғайра фаҳмида мешавад. Тавре, М. Гриффитс қайд менамояд, «фард метавонад ба он дараҷаи баланде мубталои воситаҳои онлайнӣ гардад, ки аз он дигар тарафҳои ҳаёти ӯ қурбон гарданд».

Якумин табақабандии шаклҳои тобешавии интернетӣ, ки К. Янг дар соли 1998 ташкил дода буд аз панҷ шакл иборат мебошад:

- тобешавии компютерӣ, ки шавқоварии он бозингарро ба худ мекашад;
- навғониҳои ком-пулсивии шабака;
- сербории ахбор;

- тобеъшавии кибер-муоширатӣ ва тобеъшавии кибер-шаҳвонӣ.

М. Гриффитс ду намуди тобегиро ишора менамояд:

- тобеъшавии ғайрифаъол, ки ба он тамошои барномаҳои телевизион мисол шуда метавонад;

- тобеъшавии фаъол, ки ба он бозиҳои компютерӣ ворид мегарданд.

Маълумотҳоро дар бораи тобеъшавии компютерӣ аниқ ва бехато баровардан дар байни донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар муқоиса бо дигар мамлакатҳои ҷаҳон қариб номумкин аст. Ин ба фикри мо ҳамчун таҳқиқотчиёи проблема аз он вобаста мебошад, ки методика ва дараҷаи баҳодихии ин тобеъшавӣ як хел буда наметавонад. Масалан, дар мамлакатҳои пешрафтаи технологияи компютерӣ, ба монанди Гонконг, аз рӯи маълумоти А. Е. Войскунский дар соли 2004, 37% ҷавонони тобеи бозиҳои компютерӣ ошкор карда шуд, дар байни хонандагони Кореяи Ҷанубӣ шуморат тобеиён ҳамроҳи гурӯҳи хатарнок 40%-ро ташкил меод.

Асоси гурӯҳи хатарнокро аз тобеъшавии интернетӣ мувофиқи андешаи мо бештар метавонад одамони синнусоли хурд ташкил диҳанд. Ба ҳамагон маълум аст, ки навраст ва ҷавонӣ- давраест, ки дар он инсон метавонад тобеи маводҳои психологӣ гардад, зеро онҳо ҳама чизро доништан мехоҳанд ва омодаанд, ки ба касе ё чизе тақлид намоянд.

Дар таҳқиқоти махсуси баргузорнамудаи В. А. Лоскутова, ки аз рӯи интиҳоб дар Россия гузаронида шудааст, синну соли мубталоёни интернет ва бозиҳои компютерӣ аз 21 - солагӣ муайян гардидааст, ки ба синни донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ рост меояд. Фикр мекунам, ки дар ин синну сол ҷавонон наметавонанд вақти худро чӣ тавр гузаронанд, аз ҷониби дигар дар онҳо механизми худзоҳиркунӣ чандон ташаккул наёфтааст, аз ҷониби дигар нисбати одамони калонсол дастрасии компютер ба онҳо бештар даст медиҳад.

Истифодабарандагони Интернет рӯз аз рӯз ҷавонтар шуда истодаанд ва аз ин рӯ мо зарур донистем, ки дар ин самт таҳқиқот гузаронида, натиҷаи таҳқиқотҳои баргузоргардидаро ҷамъбаст намоем.

Тавре, ки маълум аст, яке аз шаклҳои паҳнгардидаи тобеъшавии интернетӣ ин тобеъшавӣ аз бозихои компютерӣ мебошад. Дар ин раванд С. К. Бондарев қайд менамояд, ки «ба бозихои компютерӣ машғул шуда, фард тамоми имкониятҳои олами таҳаюлотиро аз худ менамояд: вақт ёфта, фазои дар он ҷойдоштаи ашӯхоро пайдо намуда, метавонад бо онҳо тамоми кореро кунад, ки дилаш меҳаҳад. Аммо, дар фарқият аз ҳаракат дар интернет, ки худ аз худ диққатҷалбкунанда мебошад, бозихои компютерӣ ба ӯ боз чизҳои бештарро медиҳанд, ки ба олами ҷисмонӣ дастрас намебошанд. Зарари асосии бозихои компютерӣ дар ҳамин мебошад, ки ҷисм дар ҳолати беҳаракатӣ ва оромӣ мавқеъ мегирад».

Ба ҳамагон маълум аст, ки агар ҳаракат мутлақ, доимӣ ва сарчашмаи инкишоф бошад, оромӣ мафҳуми нисбӣ буда, кӯтоҳмуддат ва даргузар мебошад. Таҷриба ва озмоишҳои мо собит менамоянд, ки дар байни донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистондар 29,8% нишонаҳои тобеъшавӣ доштан ба интернет, дар 19,3% аломати фаромӯшхотирӣ, дар 11,9% ваҳму, тарсу воҳима, дар 12,3% хусусияти дағалӣ ва зӯроварӣ ҳис карда мешавад.

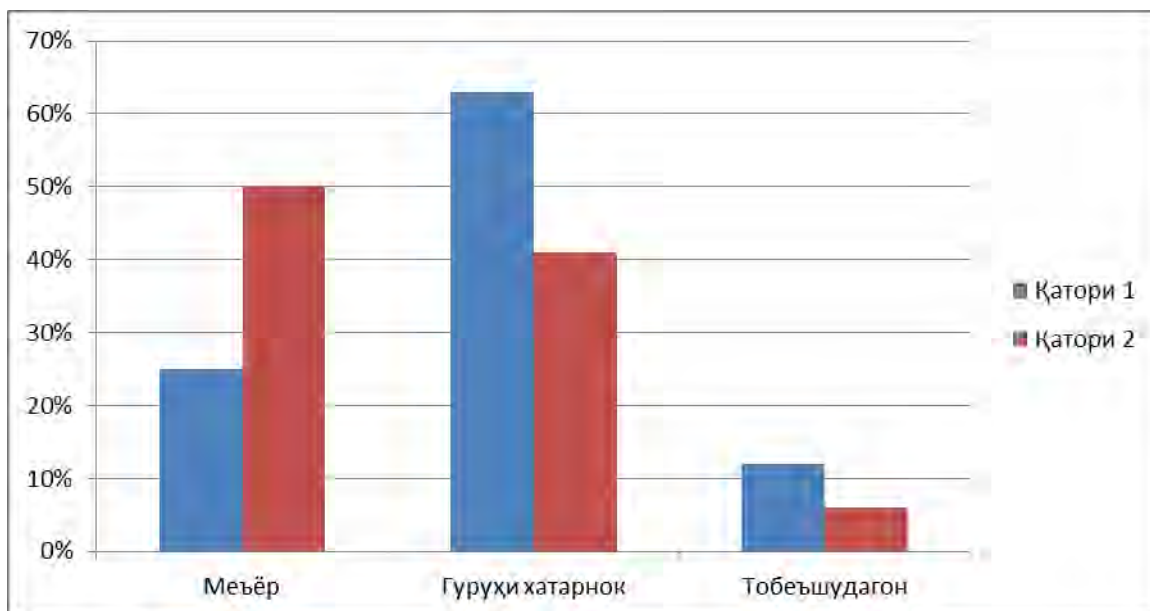
Дар раванди озмоиш ҳар чӣ бештар диққат ба ноустувори психикии донишҷӯён дода шуд, ки чунин донишҷӯён 7% ва шиддати асабонияти онҳо 5,3 %-ро ташкил дод, ки ин чандон хатарнок нест.

Таҳлилу муқобилгузори хусусияти шахсиятии тобеъшавии компютерӣ ва интернетӣ донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ ошкор намуд, ки дар онҳо ташвиш, эҳсосоти ноустуворӣ, худназорат паст, тобеъшавии баланд, дараҷаи баланди ноумедӣ дарк карда мешавад. Дар вучуди чунин донишҷӯён бештар стратегияи «гурехтан» аз «қабули масъулият» мушоҳида карда мешавад.

Мақсади асосии таҳқиқоти мо, ки дар солҳои 2019, 2020 дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии ш. Душанбе ва ноҳияҳои атрофи он баргузор карда шуд, ошкор намуд, ки робитаи хусусиятҳои рафтории донишҷӯён ва дараҷаи зоҳир намудани майлу хоҳиш ва тобеъшавии онҳо аз бозихои компютерӣ мебошад.

Таҳлили мақоми рӯй овардани донишҷӯён ба бозихои компютерӣ имкон медиҳад, ки манзараи зеринро пешниҳод намоем: 58% донишҷӯён барои он вақтро дар бозӣ мегузaronанд, ки аз проблемаҳо озод гарданд, 18% барои хешро ғолиб ҳис кардан, 16% барои хориҷ гардидан аз воқеият ва ворид гардидан ба олами хеш, 8% вобаста ба ҳолатҳои оила.

Дар таҳқиқот бештар аз 300 нафар донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷалб карда шуданд, ки 230 нафарашро писарон ва 70 нафарро духтарон ташкил медиҳанд, ки синну соли онҳо 19-21 сола мебошад. Таҳқиқи донишҷӯён бо мақсади ошкор намудани тобеъшавии онҳо аз бозихои компютерӣ собит намуд, ки дар 12% донишҷӯён одати ташаккулёфта ба бозихои компютерӣ мавҷуд аст, 51% - и донишҷӯён ба гурӯҳи хатарнок мансубанд, дар 37% ягон нишонаи тобеъшавӣ мушоҳида карда намешавад. Агар маърифати оила, роҳбарони синф ё кураторон баланд бошад, дар натиҷаи пурзӯр намудани корҳои фаҳмонидадиҳӣ ҷавонро аз ин рафтори номатлуб гардонидан мумкин аст.

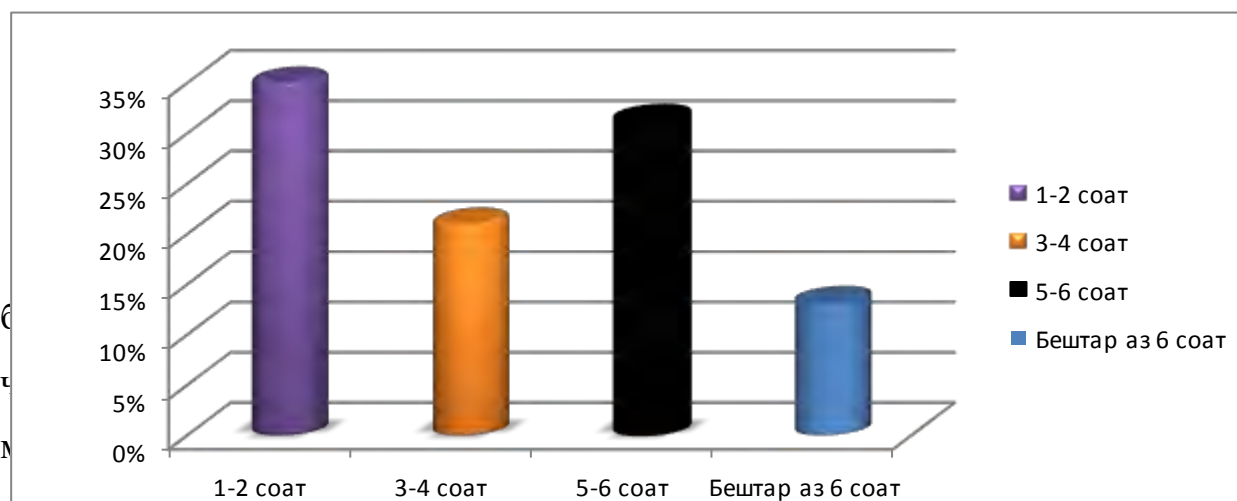
Расми 1. Нишондиҳандаи аломатҳои зоҳиргардидаи тобеъшавии ҷавонон ба бозихои компютерӣ

Маводҳои дар натиҷаи озмоиш ба даст омада аз он шаҳодат медиҳанд, ки бисёрии ҷавонон, тахминан 35% онҳо дар як рӯз 1-2 соат вақти хешро дар

бозиҳои компютерӣ мегузаронанд. Дар байни бачаҳои ба озмоиш фарогирифта 31% дар як рӯз 5-6 соати вақти хешро дар бозии компютерӣ мегузаронанд, 21% донишҷӯёни ҷавон 3-4 соат, бештар аз 6 соат, 13% ҷавонон бо бозӣ машғул мешаванд. Озмоиш собит менамояд, ки дилбастагии

сахт пайдо намудан ва вақти зиёдро беҳаракат дар пушти компютор сарф кардан ба солимии ҷисмонӣ ва маънавии донишҷӯён зарар ворид менамояд.

тобеъшавӣ ворид менамояд, ки ояндаи ҳузнангез дорад. Чунин бозиҳо таъсири психологӣ дошта, донишҷӯро барои анҷом додани бозӣ бештару бештар домангирӣ менамоянд, ки дар натиҷаи он дар донишҷӯ тобеъшавӣ ба бозӣ ба вучуд меояд.

Аз он каме камтар, яъне 32%-и бачаҳо бозиҳои компютериҳои жанри «action»-ро маъқул медонанд. Ин жанр бо он тавсиф карда мешавад, ки қисми зиёди ин бозиҳо барои калонсолон истехсол карда шудаанд. Бозиҳои

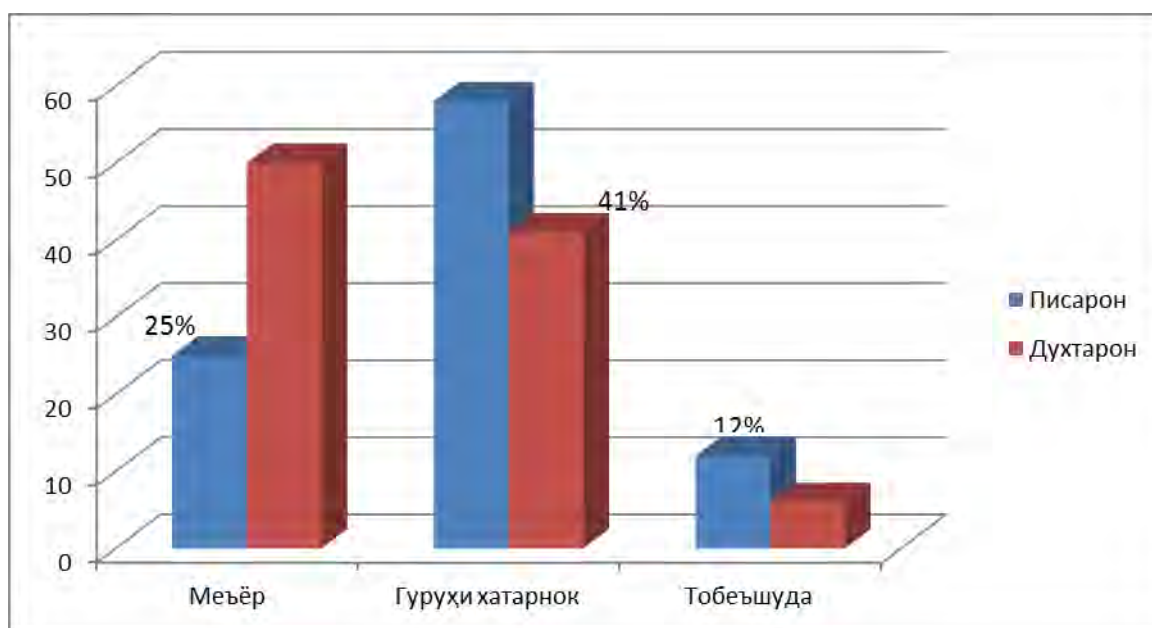
видеоии жанри action метавонанд мазмуни зӯроварӣ, гуфтори қабех дошта бошанд, ки ба ҷавонон таъсири манфӣ расонад. Қариб 15% ҷавонони мавриди озмоиш қароргирифта, бозиҳои- стимуляториро дӯст медоранд, ки идоракунии ким кадом чараён, дастгоҳ, таҷҳизот, воситаҳои нақлиётро дар назар доранд. Танҳо 7%-и ҷавонон бозиҳои инкишофдиҳандаро меписанданд, ки бештари онҳо духтаронанд.

Расми 3. Тақсими донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз рӯи майлашон ба шаклҳои гуногуни бозиҳои компютерӣ

Дар ибтидои таҳқиқот ва корҳои озмоишӣ мо тахмин намудем, ки бачагон нисбат ба духтарон бештар ба бозиҳои компютерӣ майл доранд ва тобешавӣ дар байни ҷавонон нисбат ба духтарон бештар мушоҳида карда мешавад. Дар 25% писарон ва 53% духтарон аломату нишонаи тобешавии компютерӣ ошкор карда нашуд.

Ба гурӯҳи хатарнок (риск) бештар аз 58% писарон ва 41% духтарон мансубият доранд. Дар 12% писарон ва 6% духтарон тобешавии ташаккулёфтаи бозиҳои компютерӣ мушоҳида гардид. Таҳқиқоти мо тасдиқ намуд, ки дар бачагон майл ба тобешавии бозиҳои компютерӣ бештар мушоҳида карда мешавад.

Расми 4. Нишондиҳандаҳои тобеъшавии донишҷӯёни муассисаҳои таъсилоти миёнаи касбӣ ба бозиҳои компютерӣ

Дар раванди озмоиш ошкор гардид, ки миқдори минималии вақт, яъне 1-2 соатро дар як рӯз дар бозӣ 25% писарон ва 50% духтарон мегузаронанд, Аммо 40% писарон ва 35% духтарон бештар аз 3-4 соати вақти худро дар бозӣ мегузаронанд. Қариб 30% писарон ва 30% духтарон бештар аз 5-6 соат ба бозӣ машғул мешаванд. Дар баробари ин писарон ва духтаронро низ пайдо намудан мумкин аст, ки аз 6 соат бештари вақти хешро дар бозиҳои компютерӣ мегузаронанд. Гуфтан мумкин аст, ки писарон бештар ба бозиҳои оммавии бисёрнафараи онлайн (ММО) ва action- машғул мешаванд, ки ин 17% писарон ва 15% духтаронро ташкил медиҳад. Духтарон бошанд бештар ба бозиҳои инкишофдиҳанда мароқ зоҳир менамоянд, ки ин 4-8%-ро ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, муқобилгузориҳои моилии донишҷӯён ба бозиҳои компютерӣ аз рӯи нишонаҳои ҷинсӣ нишон дод, ки писарон бештар ба бозиҳои оммавӣ (ММО), ки тобегиро тавлид менамояд майл доранд, аммо духтарон бештар бозиҳои маърифатиро меписанданд, ки дар онҳо хатари тобеъшавӣ камтар мушоҳида карда мешавад.

Тестҳо ҷавобномаҳои гузаронидашуда оид ба тобеъшавии интернетӣ

нишон доданд, ки аз нисф зиёди духтарон аз рӯи интихобашон ба гурӯҳи ягон нишонаи тобеъшавӣ надошта мансубанд. Дар навбати худ қисми зиёди бачагон ба гурӯҳи хатарнок мансубанд ё тобеъшавии ташаккулефта аз бозиҳои компютерӣ доранд.

Ҳамин тавр, аз рӯи натиҷаи таҳқиқоти баргузорнамуда ду намуди муҳолифати ҳамдигарии шахсиятро чудо намудан мумкин аст, ки метавонанд гурӯҳи хатарноки ташаккули тобеъияти бозиҳои компютерӣ бошанд. Шакли яқин пеш аз ҳама бо он робитаманд мебошад, ки аломатҳои рафторӣ ҳамеша бо баланд гардидани қаҳрӯ ғазаб мутобиқи фаъолият, фаъолияти тез, таркиш, суст гардидани назорат нисбати афзоиши барангезаҳо мушоҳида мегардад.

Намуди дуюм, дар он майл ба тарс, баланд гардидани ҳиссиёти ғуломӣ, тарсончакӣ, дараҷаи баланди ташвиш, чуқурии эҳсос, андӯҳмандӣ ҳис карда мешавад. Агар дар гурӯҳи аввал майлу хоҳиши дар муошират ғаъол будан ҳис карда шавад, дар гурӯҳи дуюм бештар дараҷаи тарсу ҳарос, эҳтиёткорӣ мушоҳида карда мешавад, ки онро танҳо пайваस्त шудани ӯ бо компютер паст менамояд. Танҳо бозиҳои компютерӣ метавонанд тарсу ваҳмро аз қисми ӯ берун намуда, худбаҳодиҳиашро аз ҳисоби таркиби дигар амалиётҳо баланд бардошта, ҳимояро таъмин намояд. Таҳқиқоти донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар матни мушкилоти тобеъшавии бозиҳои компютерӣ имконият дод, ки ба хулосаи зерин оем:

1. Майли қавонон ба тобеъшавии бозиҳои компютерӣ анъанаи хатарнокро ошкор намуд, ки қисми зиёди донишҷӯёни мавриди озмоиш қарор гирифта, тахминан 51% ба гурӯҳи хатарнок дохил мешаванд ва дар 12% тобеъшавӣ акнун ташаккул ёфта истодааст;

2. Мақоми асосии рӯ овардани донишҷӯён ба бозиҳои компютерӣ, ин хоҳиши озодшавӣ аз ташвиш, худро ғолиб ҳис кардан, дар як дараҷаи муайян берун шудан аз воқеият мебошад;

3. Ошкор намудани жанри маъқули бозиҳои компютерӣ, ин бозиҳои компютери оммавии бисёрестифодашавандаи нақшии онлайн ва бозии

намуди ction мебошад, ки хатари тобегириро афзун мегардонад; Дар ин раванд ошкор гардид, ки ҷавононро бозихои инкишофдиҳанда дар дараҷаи паст ба худ ҷалб менамоянд;

4. Муқоисаи хусусиятҳои ташаккулёбии тобеъшавӣ ба бозихои компютерӣ аз рӯи мансубияти ҷинсӣ ошкор намуд, ки тобеъшавӣ дар писарон нисбат ба духтарон бештар мушоҳида карда мешавад. Инчунин дар раванди корҳои озмоишӣ ошкор гардид, ки писарону духтарон ба шаклҳои гуногуни бозӣ мароқ зоҳир менамоянд: агар бачагон ба бозихои оммавии нақшии бисёр истифода шавандаи онлайн майл дошта бошанд, духтарон бештар ба бозихои инкишофдиҳанда майлу хоҳишашон бештар мебошад;

5. Натиҷаи таҳлили ислоҳкунӣ имкон медиҳад пешгӯӣ намоем, ки майл ба тобеъшавӣ ба бозихои компютерӣ дар донишҷӯёне мушоҳида карда мешавад, ки чунин омил дар хусусияти онҳо мавҷуд аст: ба монанди бадқаҳрӣ, эҳсосотӣ, ташвишнокӣ, аласӣ, алангагирии бомавриду бемавриди қаҳру ғазабӣ.

Бисёр олимони соҳаи педагогика, психология, фалсафа ватиб он нуқтаи назарро пайравӣ менамоянд, ки вобаста ба стресс мебошад. Стресс аз рӯзи ба олам омадани кӯдак ба вучуд меояд. Онҳ пешниҳод менамояд, ки худи ҷараёни таваллудшавӣ барои кӯдак худ аз худ шиддатнокии (стресс) саҳттарин мебошад. Кӯдак дар натиҷаи таваллудшавӣ аз як ҳолат ба ҳолати дигар мегузарад, ки онро шиддат пайравӣ менамояд. Агар шиддатнокӣ (стресс)-ро аз забони англисӣ тарҷума намоем, маънои «фишор, паҳшкунӣ, шиддат»-ро ифода менамояд, ки чандон бузург набудани он барои инсон безарар аст, аммо саҳташ метавонад инсонро ба ҳалокат расонад. Шиддати ниҳоят баланд метавонад барои шахсияти инсон, барои солимии ҷисмонии ӯ ва дигар ташкилиҳо ҳалал ворид намояд. [166, с. 70-72]:

Асри мо натавонӣ асри фишор, балки асри бо суръати тез татбиқ гардидани технологияи компютерӣ ва рақамӣ дар ҳаёти одамони оддӣ мебошад. Аз як тараф, ин технологияҳои гуногун ҳаёти моро сабук сохта, касбу ҳунароҳои зиёде ба вучуд омаданд, ки одамони дорои ақлу хиради

математикӣ, химиявӣ, техникӣ метавонанд хешро пурра зохир намоянд, аз ҷониби дигар бо онҳо низ ҳодисаҳои гуногун рӯй медиҳанд.

Ҳамин тавр, мафҳуми «фишор» (стресс)-ро бори аввал олими намоён Гансом Селъе дар илм ворид намуд, ки чунин маъно дорад: «Фишор-ин ҳолати махсуси ҷисм, дар ҷавоб ба тамоми ангезаҳо, ки ба ҷисм хатарнок менамоянд, мебошад». [167, с. 96.].

Бунёдгари назарияи фишор тасдиқ менамояд: «Фишор - ин ҳаёт аст». Ҳаётро ҳеҷ гоҳ бе азобу машақат, бе хурсандию ғам тасаввур кардан мумкин нест. Чунин ҳолатро ҳамаи мо дар давоми ҳаётамон аз сар гузаронидаем, аз ин рӯ ҷисми мовоситаи ҳимояро аз фишор коркард менамояд. [93, с. 145].

Дар илми тиб, педагогика, психология на чандон барвақт мафҳуми «аломатҳои фишори компютерӣ» пайдо гардидааст, ки истифодабарандагони доимии компютерӣ шахсӣ, дӯстдорони бозӣҳои компютерӣ ба ин беморӣ гирифта мегарданд. Дар онҳо маркази системаи асаб вайрон гардида, рағҳои хунгарди дил касалманд мегарданд.

Қавонон ба бозӣ барои он меоянд, ки фишорро бартараф намоянд, аммо дар раванди бозӣ ду баробар ба фишор гирифта мегарданд. Чӣ қадаре онҳо бештар бозӣ намоянд, ҳамон қадар аз воқеият дур мегарданд ва ба олами таҳаюлотӣ ворид мегарданд. Дар натиҷаи он ҳамон қадар шармгин, тамбал ва дамдузд мегарданд. Даъвати тамоми бозӣҳо чунин мебошад: «Чизеро меҳаҷӣ кун, бо касе хоҳӣ кун ва тарзе меҳаҷӣ ҳамон тавр кун». [31, с. 295].

Албатта, агар омӯзгор дар давоми рӯз тавонист табиӣ донишҷӯро хира намояд, донишҷӯ метавонад ин шиддатро бо интиҳоби бозӣҳои зӯрварӣ ва куштор аз ҷисмаш берун созад. Ҳамин тавр, шиддатро аз вучуд дур намуда, ҳиссиёти бади хешро ба муқобили қаҳрамонони бозӣҳои компютерӣ равона намуда, ҷавон озодшавӣ аз фишорро ҳис менамояд. Ин озодшавии маънавӣ буда метавонад, аммо сабукии ҷисмонӣ шуда наметавонад.

Донишҷӯёне, ки тобеъшавии компютериро ҳис менамоянд, омӯзгор бо роҳи мушоҳида дарк менамояд, ки дар онҳо ҳастагӣ ва майлу хоҳиш надоштан ба таълим ҳис карда мешавад. Дар онҳо парешонҳои, сустии

хотира, пинак рафтан дар раванди дарс мушоҳида карда мешавад. Тобешавии бозиҳои компютерио омӯзгорон метавонанд аз рӯи майли худзохиркунӣ дар дониш, маҳорат ва малакаи донишҷӯён зуд дарк намоянд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар раванди бозӣ бозингар метавонад ба рақибон чизеро, ки раво бинад кунад, ки ин хоҳ нохоҳ ҷавонро ба майдони бераҳмию бешавқатӣ ворид менамояд. Омӯзгорон, падару модарон ва шахсони таҷрибадор бояд аз методҳои истифода баранд, ки замири ҷавонро инсонпарвар гардонанд. Онҳо тавонанд нисбати рақибӣ хеш низ эҳтиром зоҳир намоянд, ки ин яке аз нишонаҳои маданиятнокии мебошад.

Хуб мебуд, ки ҷавон ё донишҷӯён тамоми амалиётҳои бозиро дар бозӣ монда аз он хориҷ шаванд, агар бозингар он лаҳзаҳои дидаашро дар воқеият амалӣ кардани шавад чӣ? Албата, агар чунин бошад, ин бадбахтии ҷомеаи инсонӣ мегардад. Баъзан чунин мешавад, ки донишҷӯёни равони суздӯшта, ғайрифаъолияти таҳияи ҳешро бо пуррагӣ ба олами воқеӣ меоранд ва барои татбиқи он талош меварзанд.

Олимон исбот менамоянд, ки дар инсон, доимо зоҳир намудани қаҳру ғазаб ва дигар ҳиссиётҳои манфӣ мушоҳида карда мешавад, дар онҳо инкишофи бемориҳои рӯҳӣ ҳис карда мешавад. Инчунин олимон исбот намудаанд, ки дар лаҳзаи қаҳру ғазаб таркиби кислота дар меъда баланд гардида, қаҳру ғазаб дар пайдоиши фишори хун, бемории меъда, мигрена, гипертония мавқеи асосиро ишғол менамояд.

Дар шароити муосир тадбире андешидан зарур аст, ки бозиро ба нафъи таълим тарбия истифода гардад. Бо донишҷӯён, ки оянда корманди ин ё он корхонаю муассиса мегарданд, бояд бозиҳоеро ёд дод, ки ҷавон ба он дар ҳаёти воқеӣ сару кор гиранд. Моҳияти ин бозиҳо дар он мебошад, ки дар экран симои сардорро бароварда, дар ихтиёри бозингарон - ходимон таҷҳизоти гуногуни мавҷуда гузошта шавад, то ки тағйироти дилхоҳи ҳешро ворид намоянд. [31, с. 308- 310].

Дар донишҷӯёне, ки моилӣ ё тобешавии бозиҳои компютерӣ доранд омилҳои қасосгирӣ бештар мушоҳида мегардад, онҳо баъзан нигоҳи қасро

тарафашон дигар хел қабул менамоянд. Дар андешаи онҳо гӯе тамоми амалҳои дилхоҳро анҷом додан ба онҳо мумкин аст, гӯе касе наметоднад ва ҷисми онҳо аз он фараҳманд мегардад.

Рафти озмоиш ва мушоҳидаҳои педагогӣ ошкор намуданд, ки дар ҷавонони мубталои бозӣҳои компютерӣ фишор, беҳобӣ ва дигар нишонаҳои бад гардидани саломатӣ бештар ҳис карда мешавад. Аз рӯи қувваи эҳсосотӣ ҷисм ғайраравон гардида, рангу рӯи ҷавон сафед ва ларзиш дар дасту пойҳо ба вучуд омада, тапиши дил ва нафаскашӣ тез мегардад.

Компютер дар ҳаёти ҳаррӯзаи мо васеъ ворид мегардад, ки аз рӯи мубрамиёт онро касе инкор карда наметавонад, зеро ки он аломати асосии инкишофи инсоният мебошад. Компютер - ин саноат, мудрофия, кайҳон, баҳрнавардӣ, тиб, ахбор ва умуман ҳаёт мебошад, ки бе он инкишофи ягон соҳаро тасаввур кардан мумкин нест. Аммо он паҳлӯҳои зараровари хешро ба раво, ахлоқ ва солимии инсон низ ноил мебошад.

Дар ҳолати аз ҷониби донишҷӯён дуруст истифода бурдани компютер, он метавонад шиддати дар давоми таълим гирифтаи донишҷӯён ба коргаронро бартараф намояд. Аммо, мутаассифона, ин восита ба машғулияти доимии инсон табдил ёфта, одаткунӣ ва тобешавиро ба таври наҷавон назаррас ба бор меорад. [172, с. 147].

Аз ҳама варианти оддӣ ва паҳнгардидаи бозӣҳои компютерӣ ҳангоми ба ҳона баргаштани бозингар инҳо мебошанд: ҳастагии ҷисмонӣ, гуруснагӣ, ранҷидахотирӣ ва ҳашмнокӣ, ки дар оила ногуворӣ низоъ ва ҳархашаро ба вучуд меорад.

Бозӣҳои компютерӣ - ин як омил мубталокунанда мебошанд, ки бозингарро ба худ ғарб бурда, аз худ раҳо наметавонанд. Бозӣҳои нақшӣ-ҷунин бозӣҳое мебошанд, ки шумо қарамонро аз номи шахси сеюм ба якум идора менамояд. Заҳмҳои ӯ- заҳмҳои шумо, бӯхти ӯ- ин бӯхти шумо мебошад, аллакай ғалабаҳои ӯ- дар бораи ҷӣ ғай мезананд. [172, с.156].

Дар равади корҳои озмоишӣ муайян намудем, ки бисёри ҷавонон аз рӯи методи зерин амал менамоянд: дар вақти муайян ба олами компютер шугл

меварзанд, то ки истироҳат кунанд, фишорро аз ҷисм дур созанд ва аз проблемаҳои зиндагӣ муваққатан амон бошанд.

Мушоҳидаҳо собит намуданд, ки аксари донишҷӯён ба бозихои нақшӣ, ки дар байни ҷавонон машҳуранд шуғл меварзанд. Бозихои нақшӣ аз ҳама бештар диққати ҷавононро ба худ ҷалб менамоянд, барои он ки ҷавонон танҳо дар ин шакли бозӣ пурра ба олами бозихои компютерӣ бо ҳиссиёт ва андӯхмандӣ ворид мегарданд. Дар вақти бозӣ онҳоро ҳиссиёте фаро мегирад, ки гӯё дар дохили онанд ва ҳодисаҳо бо онҳо ба таври воқеӣ рӯй медиҳанд.

Биед, дар охир ба таври озмоиш андеша намоем, чӣ беҳтар аст: дар компютер бозӣ карда сабук шудан, ё интихоби методи дигари оромона сабукшавӣ аз фишор? Фароғати ҳаррӯза ва ҳар бегоҳирӯзӣ ба чӣ оварда мерасонад? Аз рафти саволномагузаронӣ бо донишҷӯёни бо бозихои нақшӣ сарукор дошта маълум мегардад, ки пас аз оғози бозӣ дар онҳо нишонаҳои дарди саҳти сар, дарди шаддид дар мушакҳои рӯй ва гардан, дарди ҳаромағз, дарди чашм, оби чашмравӣ, дақиқ надидан, дард дар давраи ҳаракати дасту пой ҳис карда мешавад.

Ҷавононе, ки ба бозихои рондани мошин, билярд, футбол, волейбол ва ғайра машғул буданд, то гузаштани нисфи шаб дар хобашон худро ба ин бозихо машғул мебинанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки мағзи сар, аниқтар ядроии мағзи сар то кадом андоза бордор гардидааст, ки барои қабули ахбори нав шароит надорад ва монеъ мегардад. Мағз нотавон гардида, чизҳои зиёдатӣ ва ахборҳои нодаркорро аз ҳаёл дур месозад, лекин дуру дароз дар худ нигоҳ медорад. Агар зиёдшавии ахбор ҳаррӯза давом ёбад, метавонад ба вайроншавии психикӣ то фаромӯшхотирӣ бурда расонад.

Ба сифати мисол метавонем аз далелҳои корҳои озмоишӣ раванди таҳқиқот дар шуъбаи психиатрии табобатхонаи шаҳри Душанбе истифода намоем. Дар бемористон ҷавоне ҳодисаеро дар бораи дар лаҳзаҳои қардани масъалаи математикӣ нақл кард. Масъаларо хостам ҳал намоям, лекин якбора ҷунон ҳолам бад гардид, ки агар компютер намебуду бо он машғул намешудам, мумкин мемурдам.

Донишчӯ нақл намуд, ки дар давраи ҳал кардани масъалаҳои мавзӯи фанни таърихи халқи тоҷик аҳволам ба дараҷае бад гардид, ки ба фикрам агар ба бозии компютерӣ машғул намешудам, мурданам мумкин буд. Намедонам, сабаб чист, ки қариб бештар аз ду ҳафта хоби бароҳат ва таъби хӯрок надорам, аммо ачибаш он аст, ки ба дарс меравам. Ҳамкурсонам дар назари ман ҳамчун душманон менамоянд, ҳамин ҳаёлотҳо буд, ки як рӯз ба ҳамкурсам ҳучум кардам.

Натиҷаи кор ба он анҷом ёфт, ки бо корд ӯро захмӣ кардам, ӯ дар табобатхона бистарӣ гардид ва маро ба табобатхонаи беморони руҳӣ бурданд. Бадбахтӣ дар он мебошад, ки ӯ то ҳол нафаҳмидааст, ки барои чӣ ӯро ба чунин қазо сазовор донистанд. Ё сахван чунин меҳисобад, ки табибон мақсади неки ӯро фаҳмида натавонистанд, охир ӯ танҳо меҳост, ки ҷамъият ё ҷаҳонро аз ҷодугарон наҷот бахшад. [34, с. 176- 180]:

Дар натиҷаи таҳқиқот ошкор сохтем, ки сабаби дароз дар паси компютер нишаста бозӣ кардани ҷавонон ин берун шудан аз воқеият мебошад. Қайд кардан мехоҳам, ки мо беҳуда дар бораи вақти бозӣ гап намезанем. Зеро ягон чиз бадтар аз он нест, ки инсон дар паси компютер нишаста соатҳои дароз ба бозӣ машғул гардад. Инсон бояд ба дигар корҳо банд гашта аз ташвиши зиндагӣ ва манфитҷӯии шахсии доштааш озод гардад.

Ман, бовар карда наметавонам, ки барои ҷавонон ғайр аз банд шудан ба бозиҳои компютерӣ дигар бозиҳои манфиатовар вучуд надошта бошанд. Бозиҳои компютерӣ аз нуқтаи назари педагогика ва психология бар зарари инкишофи ҷисмонӣ, маърифатӣ, солимӣ, ҳаёти шахсӣ ва ҷамъиятӣ бо баҳонаи бартараф намудани фишор бошанд ва инсон аз он манфиате надошта бошад, ба чунин бозиҳо мо ҳамчун таҳқиқотчиёни масъала муқобилем.

Ба таърихи инкишофи бозиҳо назар андозем, мебинед, ки инсон аз ибтидои ба бозӣ машғул шудан, мақсадаш фараҳ гирифтани, берун шудан аз проблема ва дар натиҷаи он ҷисмон ва рӯҳан инкишоф ёфтани буд. Фикр мекунем, ки механизми асосии аз воқеият берун рафтани донишҷӯён «бартараф намудани» зиндагии дилгир ва якрангу серташвиш мебошад.

Махсусан дар шароити муосир, ки торафт технологияи информатсионӣ коммуникатсионӣ дар ҳаёту рӯзгори мо, дар тамоми соҳаи ҳаёти ҷамъият реша давонидааст аз методи мушоҳида васеъ истифода бурдан зарур аст.

Мушоҳидаи педагогӣ метавонад ошкор созад, ки кадом донишҷӯён акнун хоҳиши ба бозиҳои компютерӣ ворид шудан доранд, киҳо таҷрибаи бозӣ ҳосил намудаанд ва киҳо мубталои бозӣ ва тобеъият пайдо намудаанд. Дар асоси ин нишонаю аломатҳо омӯзгорон, кураторон, падару модарон метавонанд корҳои фаҳмонидадиҳӣ баранд.

Баромадан ва ҷудо гардидан аз ҷомеа ва одамони туро ихотанамуда мушкилиҳои зиёдеро ба миён меорад, ки барои ба он роҳ надодан методҳои зиёде мавҷуданд. Яке аз чунин методҳои самаранок- ин дар самти дуруст истифода бурдан аз компютер ва интернет мебошад, ки дар ин кор методи фаҳмонидадиҳии оқибати бозиҳои компютерӣ мавқеи хосро ишғол менамоянд.

Механизми асосии педагогӣ ва психологӣ даст кашидани фард аз бозиҳои компютерӣ дар хоҳиши шахсии ӯ мебошад. Тарзи одии ҳалли ин мушкилот ҳамеша дар дуруст ва нишонрас ба роҳ мондани корҳои фаҳмонидадиҳӣ ва ба вуҷуд овардани боварӣ қарор мегирад.

Озмоишҳо собит менамоянд, ки бади як ё якчанд маротиба ворид гардидани донишҷӯ ба олами таҳаюлотӣ, ӯ дарк менамояд, ки қаҳрамони таҳаюлотии ӯ ва олами компютер имкон медиҳад, ки ӯ ҳамон талаботҳоеро қонеъ гардонад, ки дар олами воқеӣ амалиношавандаанд. Аз раванди амалӣ намудани талаботҳояш, мағрур гардида, бозиро то дами одаткунӣ ва тобеъшавӣ давом медиҳад. Чунин олами фарох ва бе мамонияту зиддиятро пайдо намуда, бозиро давом додан мегирад, ки ин омил ӯро ба тобеъшавӣ ва бемориҳои гуногун бурда мерасонад.

Бисёр таҳқиқотчиён ва аз он ҷумла мо низ бар он ақидаем, ки машғул шудан ба бозиҳои компютери хусусияти зӯроваридошта ба инсон таъсири манфӣ расонида, ҷавонон кӯшиш менамоянд, ки чизҳои дар бозӣ дидаашонро

дар рафтори ҳаррӯзаи худ чой диҳанд ва мувофиқи он рафтор намоянд. [128, с. 67- 70].

Ба бозихои компютерӣ машғул шудан, танҳо бо мақсади баъзе талаботҳои иҷтимоии ҳешро ҳал намудани ҷавонон мебошад. Дар баробари гуфтаҳои боло, таҳқиқоти мо собит намуд, ки воситаҳои нави компютерӣ ва ахборотӣ, аз он ҷумла, телевизор, бозихои видеоӣ, филмҳои гуногун, диск ва ғайраҳо таъсири деструктивии ҳешро дар ташаккули рафтории кӯдакону ҷавонон мегузоранд. Дар натиҷаи он ҷаҳони нав- бо бозихои компютерӣ ҷавонро аз ҳаёти воқеӣ ҷудо намуда, дар назди ҳолатҳои воқеии ҳаёт суфт, нотаъсон ва очиз мегардонад. [159, с. 120- 125].

Оид ба ин масъала Фанк ва Банкман тасдиқ менамоянд, ки мунтазам машғул шудан ба бозихои компютери хусусияти зӯроваридошта, дар мӯҳлати дуру дароз изи худро дар равони ҷавонон боқӣ мегузоранд. Дар натиҷаи чунин таъсири манфӣ, ҷавонон дағал, ягон касро эҳтиром намекардагӣ, ғазабонӣ, номустақил ба воя мерасанд. [52, с. 222].

Таҳқиқоти баргузорнамудаи мо инчунин ошкор сохт, ки як қатор бозихо дар ҷавонон тарс ва ваҳмо ба вучуд оварда, сабаби эҳсосоти гардидани кӯдакону ҷавонон мегарданд. Ин дар он зоҳир мегардад, ки ҷавонони дар зерӣ таъсири бозихои компютерӣ қарор гирифта, ҳамеша тарсро ҳис менамоянд ва шабҳо хобҳои даҳшатнок мебинанд. Лекин ба ҳамаи ин нороҳатиҳо нигоҳ накарда, ҷавонони мубталои бозихои компютерӣ ҳамеша пайдоиши бозихои навро интизоранд.

Аз мавқеи натиҷаи таҳқиқот баромад намуда, гуфтаниам, ки иттиҳодияҳои истеҳсолкунандаи бозихои компютерӣ барои ҷалб намудани диққати бозингарон, ҳар сол бозихоеро истеҳсол менамоянд, ки саросар пур аз аломатҳои зӯроварӣ ва бераҳмиянд. (123, с. 118- 120).

Дар раванди озмоиш ва таҷрибаҳои педагогӣ, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ баргузор намудем, ошкор гардид, ки донишҷӯёне бо бозихои компютерӣ мароқдоранд, ки табиатан одамони мочарочӯ, зӯровар ва тамоми проблемаҳои худро мекӯшанд бо методи дағал, фишороварӣ ҳал

намоянд. Инчуни дар раванди таҳқиқот ошкор сохтем, ки мунтазам тамошо кардани намоишҳои зӯроварӣ дар ҷавонон ва кӯдакон майл ба бесабрӣ, беэҳтиромӣ ва рафторҳои нозебро тавлид менамояд. [182, с.310].

Агар аз раванди таҳқиқот ба таври хулосавӣ гуфтан мумкин бошад, мо ба хулосае омадем, ки зӯровариҳои душманона ғе умуман зӯроварӣ, соҳаи васеи рафторҳои иҷтимоиро фаро мегирад. Агрессия дар шакли ҷисмонӣ, вербалӣ, ғаёол, ғайриғаёол, рост ғе тавассути каси дигар зоҳир мегардад, ки робитаро дар муносибатҳои оилавӣ хароб месозад. Натиҷаи аз раванди озмоиш ба даст омада собит менамоянд, ки писарону духтароне, ки дар ҳаштсолағӣ майл ба рафторҳои агрессивӣ доштанд, баъди гузаштани солҳо дар муносибат бо атрофиён аз ҷунин рафтор даст кашида ба одамони муттадил табдил ғфтанд. Озмоиши бо донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ баргузорнамуда собит намуд, ки реаксияи агрессивии писарон ба даҳолати бемаҳал ба корҳои онҳо, ғе ҳуҷум аз атроф, ду баробар аз духтарон дида баланд мебошад. Аз ҷониби дигар онро ба эътибор гирифтани зарур аст, ки ҳавасмандии писарону духтарон ба бозиҳои компютерӣ якхел буда наметавонад. Духтарон бештар бозиҳои маърифатиро меписанданд, писарон бошад бештар бозиҳои меписанданд, ки дар он зӯриро бераҳмӣ мавҷуд бошад. Бисёр бозиҳои компютерӣ мазмуни дағал ва зӯроварӣ доранд, ки дар бозингарон эҳсосоти дағал ва зӯровариро бедор менамоянд.

Дар илми педагогика маълум аст, ки даҳ бозиҳои машҳури компютериро, ки ширкатҳои «Nintendo»-и Япония истиҳсол менамоядхусусияти дағалӣ ва зӯроварӣ доранд ва мақсади тамоми ширкатҳои истеҳсолкунандаи бозиҳои компютерӣ ҷунин мебошад. Ба ҳеҷ кас пӯшида нест, ки масъалаи ғазаболудии наврасону ҷавонон ба яке аз мавзӯҳои мубрами тамоми ҷамъияти ҷаҳонӣ табдил ғфтааст.

Натиҷаи дар раванди озмоиш ба даст омада аз зарурияти гузаронидани корҳои ислоҳкунии педагогӣ шаҳодат медиҳанд, ки он бояд ба паст кардани шиддати ғазабнокии ҷавонон равона гардад, ки мазмуни асосии озмоиши ташаккулдиҳандаро ташкил медиҳад. Вазифаи асосии озмоиши

баргузорнамуда дар кори мо аз он иборат аст, ки ба ҷавонон он усулхоеро ёд диҳем, ки бо волидон, атрофиён ва ҳамсолон муоширати муттадил намоянд. Таъсир расонидан ба инкишофи маданияти муошират, маҳорати ба таври дилхоҳ фаъолият намудан, дар донишҷӯ ниҳоят муҳим мебошад. Дар шароити мочаро, оҳиста оҳиста донишҷӯ аз он дур шуда, аз одати бозихои компютерӣ ва муттадил гардонидани ҳамкорӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ дар оила мебошад. Яке аз вазифаҳои марказии таҳқиқоти мо устувор гардонидани робита ва ҳамдигарфаҳмӣ дар оила мебошад, ки ҷомеаро ба ташвиш овардааст. [163.,с. 340-345].

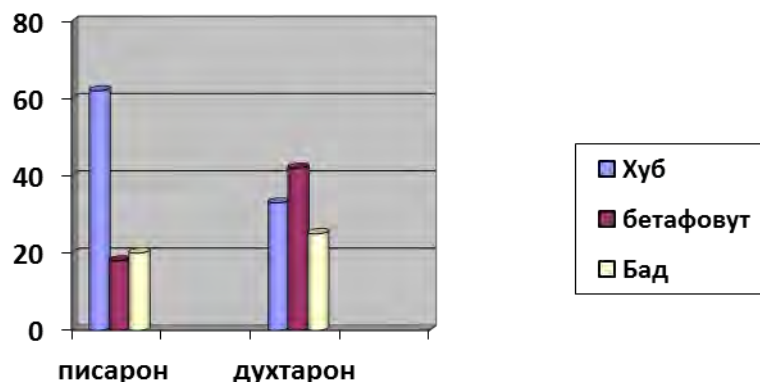
Барои ба даст овардани мақсаду вазифаҳои гузошташуда дар раванди корҳои озмоишӣ, мо як қатор методҳои дарсҳои ислоҳкунии фаълро тартиб ва баргузор намудем. Ҳамин тавр, хулоса баровардан мумкин аст, ки зоҳир гардидани қаҳру ғзаб аз ҷониби ҷавонон, натиҷаи зиёд гардидани бозихои компютерӣ мебошад. Аммо барои паст кардани дараҷаи қаҳру ғзаби ҷавонон аз методҳои фаъоли таълим истифода бурдан зарур меояд, ки мақсади асосии он ташкил додани маҳорати базавии кӯдакони рафтори ғзабидошта мебошад.

Коркарди маводҳои ба даст омада нишон медиҳанд, ки дар тамоми ҷавонони озмудашуда, ки бо бозихои компютерӣ машғуланд, душманбинии атрофиён ду баробар, ғзабноки 88%, аз меъёр зиёд зоҳир намудани қаҳру ғзаб 22% мушоҳида карда мешавад. Дар 67 % ҷавонон сифатҳои хешро идоракарда натавоништан, дар боқимонда 33 % майл ба дағалӣ мушоҳида карда мешавад.

Бештар аз 38 %-и ҷавонон майл ба зӯроварӣ доранд, ки дар муоинаи пештар 33% бароварда шуда буд. Дар озмоиши баъдин муайян гашт, ки дар 29% ҷавонон аломатҳои қаҳру ғзаб дар оила мушоҳида нагардид. Таҳқиқот инчунин диққати моро ба давомоти донишҷӯёне ҷалб намуд, ки дар хонаҳояшон компютери шахсӣ доштанд. Дар давраи омӯзиши масъалаи таъсири бозихои компютерӣ ба шахсияти донишҷӯён аз ҷониби мо як қатор тестҳо коркард гардиданд. Дар раванди пурсишномагузаронӣ бештар аз 250

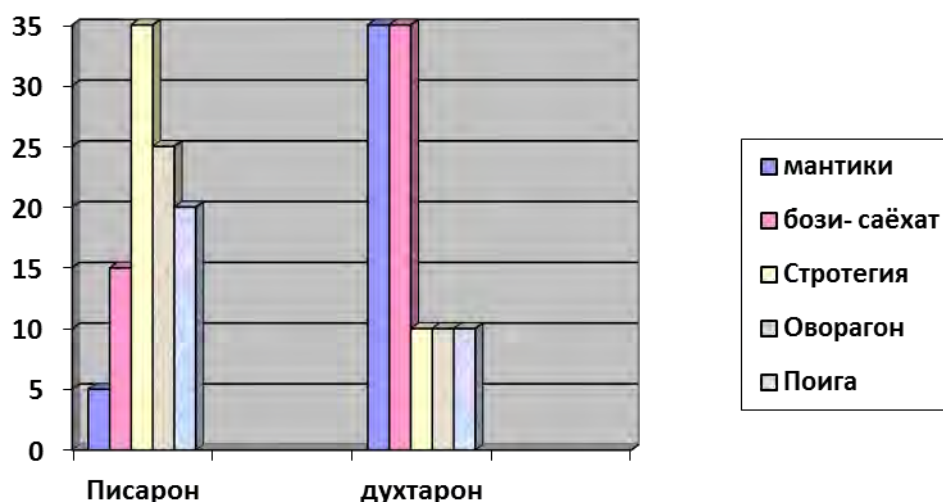
нафар донишчӯ ва 35 нафар омӯзгорон ширкат варзиданд. Аз онҳо бештар аз 45% -ашон дар хона компютор доранд, 13% дар хона компютер надоранд.

Натиҷаи саволномаҳо дар диаграммаи зерин ифода хешро ёфтаанд:

Расми 5. Дараҷаи таъсири бозиҳои компютерӣ ба шахсияти донишчӯён

Ошкор сохта шуд, ки ба бозӣ мароқ доштан низ байни писарону духтарон аз рӯи мансубияти ҷинсӣ фарқ мекунад: духтарон бештар бозиҳои мантиқӣ, инкишофдиҳанда ва сайёҳатиро меписанданд, аммо писарон бозиҳои бо суръат, зӯрварӣ, тирпаронӣ, кушторо дӯст медоранд.

Расми 6. Нишондиҳандаҳои мароқ доштан ба бозиҳои компютерӣ рӯи мансубияти ҷинсӣ

Раванди таҳқиқот ошкор намуд, ки ҷавонони ба бозиҳои компютерӣ саҳт дилбохтагӣ дошта, эҳсосоташон кунд, ғайолияти ақлонашон паст гардида, иродаро аз даст медиҳанд, ки ин раванд онҳоро аз бозӣ даст кашидан намегузорад. Инчунин дар раванди таҳқиқот маълум гардид, ки давомоти пастро дар таълим бачагони аз оилаҳои камбағал ва носолим, ки ба бозиҳои компютерӣ роҳ меёбанд ноил мебошанд. Раванди таҳқиқот ва озмоишҳои педагогӣ ошкор сохтанд, ки танҳо қисми ками донишҷӯён Интернет ва компютерро барои ҷустуҷӯи ахбори зарурӣ истифода мебаранд. Қисми зиёди ҷавонон вақтро танҳо барои бозӣ дар компютер барои дилхушӣ истифода мебаранд, ки ин оқибати нангин дорад.

Дар раванди корҳои озмоишӣ маълум гардид, ки давомоти хонандагон ва донишҷӯёни ба бозиҳои компютерӣ ва телевизор саҳт робитамандӣ дошта ниҳоят паст мебошад. Озмоиш собит намуд, ки агар телевизор дар хонаи хоби донишҷӯ ё хонанда васл шуда бошад, аз ӯ барвақтхезӣ, баҳои донишу маҳорат талаб накунад, давомоти ӯ нисбати ҳамкурсонаш паст мегардад.

Ба сифати оқибатҳои нохуши бозиҳои компютерӣ пеш аз ҳама танг гардидани доираи назар, муҳаббати ҷавонон, кӯшиш барои бунёд намудани олами хеш, беруншавӣ аз воқеиятро фаромӯш кардан даркор нест.[171, с.94-102].

Оид ба зарари бозиҳои компютерӣ ба ҳашмнокии донишҷӯён, давомот, тарзи ҳаёти солим мақолаҳои зиёди олимон ба таъъ расидаанд, аммо дар аксари онҳо фикру андешаҳо аз ҳам фарқ мекунанд. Як гурӯҳи муаллифон исбот менамоянд, ки бозиҳои компютерии мазмуни зӯроваридошта дар истифодабарандагон дағалӣ ва зӯровариро инкишоф медиҳанд. Мо бар он андешаем ва гуфтан мехоҳем, ки на танҳо дағалию зӯровариро инкишоф медиҳанд, балки ба дониш ва давомоти донишҷӯён таъсири манфӣ ворид менамоянд.

Озмоиши баргузорнамуда ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ собит намуд, ки зиёд гардидани ҷинойткориҳои ҷавонон, аз он шаҳодат медиҳад, ки зӯроварӣ дар ҷамъияти муосир ба модаи

нави рафтор табдил ёфтааст. Ин гуфтаҳои моро намоиши телевизионии «Аз дафтари матбуоти ВКД» тасдиқ менамояд, ки ҳар ҳафта баргузор карда мешавад. Насле ба воя расидааст, ки барои онҳо мафҳуми «чанг», «куштор», «терроризм», «экстремизм» фарқияте надорад. Озмоишҳо моро ба хулосае оварданд, ки байни бозиҳои компютерӣ ва дағалию бераҳмии ҷавонон тахминан 90% робитаи мутақобила мавҷуд аст. Ба ин масъала диқати дастҷаъмона зоҳир намудани тамоми мақомотҳо зарур мебошад. Аз ин рӯ, пешниҳод менамоем, ки:

1. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи бехатарии бозиҳои компютериро ба давлатҳои робитаманд ба танзим дарорад.
2. Вазорати маориф ва илм дар бораи истифода набурдан аз бозиҳои хусусияти реаксионидошта тадбирҳои судман андешад.
3. Муассисаҳои таълимӣ ҷиҳати дар синфхонаҳои компютерии тамоми зинаҳои таҳсилот истифода бурдани компютерҳо танҳо ба мақсадҳои таълимву тарбиявӣ татбирҳо андешанд.
4. Падару модарон дарназардошти талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон» наврасонро ҳангоми истифодаи компютер ва телефонҳои мобилӣ беназорат намонанд.
5. Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаву чорабиниҳои мушаххас оид ба пешгирӣ аз бозиҳои таҳаюлотӣ ва хусусияти агресивидошта таҳия ва татбиқи онро зери назорати қатъӣ гирад.
6. Хуб мешуд, ки тамоми марказҳои дилхушкунӣ ва букмерҳо зери назорати мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ қарор дода шаванд.

Хулосаи боби дуюм

Инкишоф ё инқилоби илмӣ-техникӣ, ки дар охири садсолаи гузашта суръат пайдо намуд, базаи бозътимод ва қонунии пайдоиши технологияи компютерӣ гардид, ки инсонӣ муосир хешро бе он тасаввур карда

наметавонад. Компютерикунонии тамоми соҳаи ҳаёти инсон, метавонад ҳам зарар ва ҳам фоидаи бузург орад. Аммо фикр мекунем, ки фоидаи он нисбати зиёну зарараш бештар мебошад ва касе наметавонад ба он муҳолифат намояд.

Бевосита, тамоми соҳаи ҳаёти ҷамъият ва фаъолияти саноат имконияти иловагии инкишофро тавассути компютер ва Интернет ноил гардид. Дар ин самт бо боварии комил, бе тарсу ҳарос гуфтан мумкин аст, ки дар ояндаи начандон дур инсон бе компютор ва Интернет зиндагии арзишнок карда наметавонад.

Аллакай дар шароити муосир компютеркунонӣ дар чунин соҳаи фаъолияти инсон, ба монанди корҳои бонкӣ, низоми бехатарӣ, тиб, истеҳсолот, илм, маориф ва дигар соҳаҳои муҳим татбиқ карда шудааст.

Ин ашё на он қадар барвақт дар ҳаёти мо дохил гардидааст, аммо ба худ ҷои муҳимеро абадан пайдо намудааст. Имрӯз на ягон корхона, на ягон муассисаи таълимӣ бе технологияи компютерӣ арзи вучуд карда наметавонад. Аз як тараф, агар компютор таносубан ҳаётро сабук гардонида бошад, аз тарафи дигар - инсоният бо чунин мушкилоти глобалие рӯ ба рӯ шудааст, ки ин ҳам бошад ташаккул ёфтани тобеъшавӣ аз Интернет ва бозиҳои компютерӣ мебошад.

Илми фалсафа дар ҳама ҷо нигоҳ доштани андозаро талаб менамояд, дар ҳолати аз андоза гузаштан ҷаҳиш ё таркиш рӯй медиҳад. Агар ба табиати инсон нигарем, табиат дар он сайю талоши бозиро гузоштааст, ки асоси онро вақтгузаронӣ ташкил медиҳад, ки аз замони қабिलाҳои ибтидоӣ то ҳол давом дорад.

Бозӣ - ин, гуфтан мумкин аст, ки яке аз шаклҳо, тарзҳои худзоҳиркунӣ маҳсуб меёбад. Ҷавони мушакро дар дастдошта, барои ҳар як монстери кушташуда, пешгӯӣ ё дарки нақшаи амалиёт, кушодани нақшаи рақиб ҳудахро ким - кӣ мепиндорад. Ё ҳолатҳое мешавад, ки ягон проблема ё нақшаро пешбинӣ карда наметавонад, ки ин ўро агар шахси ором бошад ҳам қариб то девонагӣ мерасонад. Агар чунин ҳолатҳо дар раванди бозӣ тез- тез

рӯй дода истанд, чавон ба хона дар зери фишор баргашта, ин ҳолати ӯ боиси вайрон гардидани муносибатҳои оилавӣ мегардад.

Ҳар касе, ки бо компютер кор мекунад ё ба бозӣҳои компютерӣ машғул шудааст қувваи ба худ кашандагии онро инкор наменаояд. Бозӣ ҳудаш ҳаёт буда, дар табиати инсон гузошта шудааст ва онро ҳамеша дилхушӣ пайгирӣ мекунад. Акнун мо дар ҳаёт аз ин фараҳи табиӣ маҳрумем, тамоми талаботи ибтидоии ҳешро оид ба бозӣҳои компютерӣ иваз менамоем.

Ҳамин тавр, оҳиста - оҳиста, мо ба Интернет омада расидем, ки дастоварди бузургтарини инсоният мебошад. Интернет - ин шабакаи васеъ ва муттаҳидкунандаи компютерҳо дар тамоми нуқтаҳои гуногуни қурраи замин мебошад. Бисёр истифодабарандагон мехоҳанд, ки ҳам дар кор ва ҳам дар хона ба шабакаи Интернет пайваست бошанд.

Агар чунин бошад ё шавад албатта таъсири он ба давомоти донишҷӯён бештар мегардад. Донишҷӯён ҳар рӯз ба дарс аз сабаби дароз машғул шудан бо компютер, бе тайёрӣ ва ҳоболуду бе майлу хоҳиш меоянд. Сабаби асосии паст гардидани давомоти донишҷӯён, бозӣҳои компютерӣ хусусияти зӯрварӣ дошта метавонад гардад. Аз ин рӯ тасдиқ намудан мумкин аст, ки давомоти таълимӣ-ин мафҳуми умумӣ ва нисбӣ мебошад.

Аниқ истифода бурдани мафҳуми давомоти таълимӣ ё афтидани таълим аз забони муоинагарони иқтисодӣ ва муалифони назарияи иқтисод гирифта шудааст. Аммо, агар ба проблема аз он нуқтаи назаре нигарем, ки ҳар сол ҷамъият ва давлат ба соҳаи таълим ва тарбия он қадар маблағе мегузорад, ки ҳисоб надорад, маълум мегардад, ки аз ҳама соҳаи муҳимтарин дар ҳаёти мамлакат маориф ва таълиму тарбия мебошад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки ҳар як кӯдаку чавон орзӯ мекунад, ки ҳеҷ набошад як маротиба пушти компютер шишта бозӣ кунад. Ба бозӣҳои компютерӣ писарон нисбати духтарон бештар майлу хоҳиш доранд ва бештар машғул мешаванд. Як қисми маводҳо моро ба андеша мебаранд, ки компютерро ба сифати идеал (хобби) интиҳоб намудани ҷавонон ба мавқеи волидон мутобиқ меояд. Баъзан дар паси компютер нишастани ҷавонон

боиси дар назди ҳамсояхо фахр кардани волидон мебошад. Дар инҷо волидан агар бо дороии хеш фахр кунанд, аз тарафи дигар меҳоханд хешро одамони ба маданият ва бо фарҳанг муаррифӣ намоянд.

Баъзан ҳолатҳое мешавад, ки волидон ҳудашон аз дӯкон бозиҳои зиёдро харидорӣ намуда ба хона мебаранду ба фарзандон тақдир мекунанд. Падару модар ба мазмуну муҳтавои филмҳо овардаашон ҳудашон ошно нагардида, ба дасти фарзандон месупоранд. Онҳо мебоист аввал ҳудашон шинос шуда, бовари ҳосил менамуданд, ки тамошои чунин филмҳо ҷе бозиҳо то кадом андоза барои инкишофи маърифатии фарзандони онҳо безарар мебошанд.

Огоҳ карда мешавад ва андешае мавҷуд аст, ки машғул шудан ба бозиҳои компютерӣ ва телефонҳои мобилӣ ин тобешавии ба худ ҳос мебошад, ки дар чунин аломатҳои психологӣ, иқтидор надоштани ҷавон барои гузаштан ба амали дигар, ҳисси ҳукумронӣ аз болои атрофиён, ҳудро муайянкунандаи «насибу қисмат», идоракунандаи «ҳаёту мамоти» дигарон ҳис мегардад. Ин ҳиссиёт дар андозаи аввалааш қарор нагирифта инкишоф меёбад, минбаъд ба одат табдил ёфта ҳаёти ҷавонро зери хатар қарор медиҳад.

Компютер ба сифати яке аз воситаҳои истифодаи бозиҳои видеоӣ хизмат намуда, сабаби асосии кам гардидани робитаҳои иҷтимоӣ, махсусан дар байни аъзоёни оила мегардид. Дар раванди озмоишҳо ошкор гардид, ки одамони дорои компютерӣ шахсӣ, бештар ба бозӣ машғул гардида, аз робита бо атрофиён ва аҳли оила маҳрум мегарданд, ки ин омил онҳоро дамдузд ва камгап мегардонад, ки муошират инкишоф намеёбад.

Мутобиқи таҳқиқоти баргузорнамуда, мунтазам тамошо кардани бозиҳои зӯрварӣ, махсусан киноҳои шахвонӣ, ки занон объекти зӯрварӣ қарор мегиранд, дар насли ҷавон майлро ба ин амал ташаккул дода, ахлоқро коста мегардонад.

Мушоҳидаҳои раванди таҳқиқот аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҷавононе, ки бештар аз бозиҳои компютерӣ саҳт ва бераҳмона истифода мебаранд, дар

чисми онҳо эҳсосоти қаҳру ғазаб бештар мушоҳида гардада, ба ҷинойту ҷинойткорӣ бештар майл доранд.

Дар низоми таҳсилоти Тоҷикистон, методҳои таълим дар худ ду амалро ҷой медиҳанд: бодиккат гӯш додан ва дар хотир ҷой додан, ки фикр мекунам ин басанда нест. Ин усул аз рӯи моҳияти ҳеш методи қафомонда мебошад, зеро ки кӯшиши донишҷӯён оид ба ислоҳкунӣ рӯйпӯш мемонад. Чунин метод, мутаасифона, донишҷӯро барои гирифтани дониш ғаъол нагардонида, дар бисёр ҳолатҳо давомоти онҳоро коста мегардонад.

Мутобиқи андешаи философи машҳури классикии олмон И. Кантдар байни тамоми кашфиётҳои инсоният ду кашфиёт аз ҳама мураккаб мебошад: ин ҳам бошад санъати идоракунӣ ва санъати тарбия мебошад. Омӯзгори беҳтарин барои идоракунӣ таҳсилот дар раванди дарс бояд ду сифатро доро бошад:

- 1) маҳорати назорати аудитория дар раванди дарс;
- 2) маҳорати дар як вақт иҷро намудани якчанд амал.

Раванди инкишофи ҷисмонӣ ва ақлонии инсон дар оила ибтидо мегирад, ӯ дар оила сухан гуфтан ва меъёрҳои рафторро меомӯзад. Аммо ду омиле вучуд дорад, ки бо хунукназарии оила боиси вайрон гардидани ахлоқ мегардад: сабаби якум майли зиёд ба воридшавии бачагон ба бозихҳои компютерӣ ва сабаби дигар беназоратии давраи кӯдакӣ дар оила мебошад. Волидон то андозае бо қорҳои худ банд мебошанд, ки барои қор бо кӯдак тамоман вақт пайдо карда наметавонанд. Онҳо ба муваффақиятҳои таълимии фарзандашон дар муассиса диққат надода, намефаҳманд, ки фарзанди онҳо чӣ тавр меҳонад ва чӣ меҳоҳад.

Онҳо ба бача компютер харида, гумон мекунанд, ки рисолати ҳешро ба ҷо овардаанд. Кӯдак ҷе чавон акнун озодии мутлақ дорад, ки ғаъолият намояд. Сабаби дигар метавонад баҳси доимии байни волидон, ҷе шахсони онҳоро ивазкунанда гардад, ки дар чунин оилаҳо ҳамеша шиддати эҳсосотӣ-психологӣ ҳукумронӣ менамояд.

Сабаби дигар гурехтани кӯдак ҷе чавон аз олами воқеӣ ба олами таҳаюлотӣ мебошад, инчунин ҷудошавии оилаҳо, нокифоягии муошират бо волидон, ҳамсолон, ҳамкурсҳочавононро ба майдони беназоратӣ мебарад, ки хатарест барои ояндаи ҷомеа.

ХУЛОСАИ УМУМӢ

Натиҷаҳои таҳқиқот барои расидан ба таҳия ва ироаи хулосаҳои зерин мусоидат намуданд:

1. Натиҷаҳои таҳқиқот ва ҷорабиниҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ зоҳиршавии анъанаеро ошкор сохтанд, ки аз дурустии фарзияи таҳқиқот шаҳодат медиҳад: яъне бозихҳои компютерӣ дар ҷавонон ғазабнокиро ба вучуд меоранд. Омӯзиши адабиёт оид ба масъалаи таъсири бозихҳои компютерӣ ба ғазаболудии ҷавонон, аз раванди сӯҳбат ва саволномаҳо хулоса баровардем, ки ҷавонон дар робита бо олами таҳаюлотӣ ниҳоят хому сода мебошанд ва тез дар онҳо боваркунӣ ва тобешшавӣ рӯй медиҳад.

2. Муайян карда шуд, ки психика ва шахсияти наврасон дар арафаи барқароршавӣ қарор дорад, бисёр бозихҳои компютериӣ шакли шутерҳо бошад, дар фурӯши озоданд, ки рафторҳои дағалро дар ҷавонон ба вучуд меоранд. Ҷавонон дар давоми рӯз ба бозихҳои компютерӣ машғул шуда, чунон ҳиссиётҳо дар худ ҷамъ менамоянд, ки онро бо ягон роҳ хориҷ намуда сабук шудан даркор аст. Барои ин ҷавон роҳу усуле мекобад, ки ин бори гаронро ҳолӣ кунад, ки дар бисёри ҳолат ба ӯ зарар ворид менамояд. Агар дар давоми рӯз онро бароварда натавонад, дар умқи ҷисм ҷой гирифта, ҷисмро вайрон мекунад.

Мумкин, баъзан бозихҳои компютерӣ барои ҷавонон манбаи хориҷ кардани эҳсосоти дар ҷисм ҷамъгардида гардад, ки дар шакли ғайолияти дохилӣ, ғазаб, норозигӣ зоҳир гардад. Пеш аз ҳама, бозӣ ягон чизи навро дар ҳазинаи андӯҳмандӣ ҷамъ наменамояд.

3. Аниқ гардид, ки ба технологияи компютерӣ касе муқобил баромада наметавонад, зеро компютор дастоварди баландтарини инқилоби илмӣ-техникӣ мебошад, ҳаётро сабуку осон мегардонад, аммо дар натиҷаи истифодаи бешууруна метавонад мушкilot ва проблемаҳои зиёдро ба бор оварад. Як чиз маълуму машҳур аст, ки ҳамачиз дар ҷенаку андозааш хуб аст ва ҳар як инсонӣ муосир бояд ҷавобгариёро барои ҳаёти хеш дарк

намояд. Чавонон бояд кӯшиш намоянд, ки кампюторро на ҳамчун воситаи дилхушӣ, балки ҳамчун воситаи дастгоҳи фаъоли таълим истифода баранд.

4. Ошкор карда шуд, ки бетоқатӣ, изтироб, ҳамчун омилҳои эҳсосотӣ таъсири нохуш ба чараёни таълими инфиродӣ ворид менамояд. Мавҷудияти ташвиши маънавӣ ва аз ҳад зиёд дар ҳарос будан дар чараёни таълим хатар ворид менамояд. Дар чунин вазъият чавонон ба маводи мутолианамуда сарфаҳм намераванд ва чизеро аз маводи хонда дар хотир нигоҳ дошта наметавонанд.

5. Муайян карда шуд, ки равшан зоҳир гардидани шакли ноустувории эҳсосотӣ, дар бисёр ҳолат сабаби ташаккул ёфтани қафомонии таълимии донишҷӯён мегардад. Дар ҳолати дар инсон мавҷуд будани ҳолати нохуши рӯҳӣ, аз нуқтаи назари қабули эҳсосотӣ, ӯ қудрате надорад, ки самаранок ва мақсаднок аз иқтидори ақлии худ истифода барад.

6. Собит шудааст, ки мавҷудияти ҳиссиёти баланди ташвиш инкишофи давомоти таълимӣ ва муттадилиро дар маҷмӯъ паст менамояд. Тасдиқ кардан мумкин аст, ки яке аз сабабҳои асосии пайдоиши давомоти пасти таълимӣ ва қафомонӣ дар байни донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ташвишҳои пеш аз имтиҳонӣ мебошад.

7. Омӯзишу таҳқиқи мавзӯ ва натиҷаҳои таҳқиқот водор сохт, ки дар шакли хулоса оид ба бозҳои компютерӣ чунин лоиҳаро пешниҳод намоем, ки як қатор амалиётҳои универсалиро дар бар мегирад:

Гузориши мақсад	Равандҳое, ки ба амалиётҳо мансубанд ■ Ошкор намудани мушкилотҳои таълимӣ, ки дар ибтидои сифати таълим қарор доранд. ■ Таҳлили мушкилоти таълимӣ бо истифода аз компютер. ■ Муайян кардани вазифа, истифодаи компютер дар дарсҳои таълимӣ, ■ Таҳлили шароити педагогии истифодаи компютер дар раванди ҳалли вазифаи таълим.
-------------------------------	--

Аз ҷониби донишҷӯён ва омӯзгорон ҷустуҷӯи ахбори таълимӣ	■Истифодаи ТИК, ҳамчун сарчашма дар ҷараёни таълимӣ маърифатӣ. ■қоркарди тарзи ба даст овардани ахбори таълимӣ. ■Ахбори ба даст омада бояд барои фанни таълимӣ манфиатовар бошанд.
Мақсади таҳлили ахбори таълимӣ ва бозӣ	■Мазмуни ахбори намоишӣ бояд барои фанҳои таълимӣ манфиатовар бошад. ■Тафтиши ахбор оид ба боварибахшии он. ■Таҳлили сифатии бозиҳои компютерӣ хусусияти зӯроваридошта барои ояндаи ҷавонон. ■таҳлили мазмунии бозиҳои компютерии хусусияти зӯроваридошта.
Ташаккули маводи таълимӣ	■Ташаккули муносибати шуурона ба бозиҳои компютерӣ. ■Интихоби метод, шакл ва воситаҳои беҳатари истифодаи бозиҳои компютерӣ.
Истифодаи технологияи компютерӣ	■Интихоб, таҳлил ва қоркарди ахбори баромада. ■Тафтиши барномаи дарсҳо ва пурра гардонидани он бо технологияи нав. ■Ислоҳи барномаҳо мутобиқи талаботи муосир. ■Сабти ахбор дар забони машинӣ барои истифода дар ҳаёт. ■Гирифтани далелҳо барои худомӯзӣ. ■Мақсади асоси баланд бардоштани дониш, малака ва маҳорати донишҷӯён.
Эзоҳ	■Дар қори мазкур аз таҷриба ва маводи дар муассисаҳо мавҷуда васеъ истифода бурда шудааст. ■Муносибати инноватсионӣ дар муассисаҳои муосир зарурӣ мебошад.
Қоркарди ҳолатҳои проблемавӣ	■Интихоби ахбор, барои ба вуҷуд овардани ҳолати проблемавӣ дар таркиби дарсҳои таълимӣ.

	■Таҳлил, коркади ахбор аз мавқеи муносибати проблежавӣ. ■Интихоби роҳҳои инноватсионии дар фаъол гардонидани донишҷӯён ■Риояи беҳатариҳои донишҷӯён аз бозихҳои реаксионӣ ва одаткунӣ ба он.
Таркибӣ сохтани маводи таълим	■Муайян намудани таркиби маводи таълим ва истифодаи технология. ■Коркарди блокҳои таълимӣ ва истифодаи технологияи компютерӣ. ■Гуруҳбандии қисматҳои ахбор аз рӯи мансубияташон. ■Риояи қатъии талаботи психологӣ бо бозихҳои компютерӣ.
Ташкили ёддиҳӣ	■Интихоби варианти фаъолияти донишҷӯён ҳинни ҳалли вазифаи таълимӣ. ■Ташаккули низоми дониш бо ёрии технологияи компютерӣ. ■Ташкили омодагӣ ба ҳалли вазифаҳои таълимӣ бо маданияти техникӣ. ■Бозихҳои фардӣ ва коллективии компютерӣ. ■Муносибати шуурона ва ғайришуурона бо бозихҳои компютериҳои дорои хусусияти агрессивӣ.
Муоина	■Баҳо ба натиҷаи дониш ва малакаи донишҷӯён. ■Истифода намудан методҳои баҳси гуруҳӣ. ■Ташкили сӯхбату мусоҳибаҳо. ■Методи тақлид ё баробаршавӣ. ■Методи мутобиқкунии баҳо. ■Методи паст кардани қаҳру ғазаб.
Назорат	■Аз рӯи ҷавоб ба саволҳои хаттӣ ва шифоҳӣ. ■Қорҳои назоратӣ аз қисматҳои фанни таълимӣ. ■Саволномагузарониҳои фанҳои таълимӣ. ■Методи мусобиқаи ҷуфтон. ■Методи озоди баҳодиҳии балӣ.

	■Усули баҳогузори чорякӣ ва чамъбастӣ.
Ислоҳкунӣ	■Ошкор сохтани дараҷаи маҳорати техники донишҷӯён. ■Системаи гузариш аз як дараҷа ба дараҷаи дигар.
Баҳо	■Интихоби методи баҳодихӣ ба истифодабарии дурусти технологияи компютерӣ. ■Баланд бардоштани огоҳии волидон оид ба вақтгузаронии фарзандон бо технология. ■Баҳои сифати дониш, маҳорат ва малакаи дуруст истифода бурда тавониш аз технология. ■Объективӣ баҳо додан ба амалиёти донишҷӯён ҳангоми кор бо технология. ■Баланд бардоштани маърифати педагогии волидон оид ба истифодаи беҳатари технологияи компютер.
Ташаккули лоиҳаи дарсҳои таълимӣ	■Интихоби шакл ва методҳои самараноки истифодаи маводҳои бозӣ дар таълим. ■Ташвиқи тарзи ҳаёти солим дар байни ҷавонон. ■Ба онҳо расонидани таъсир аз аломати бади компютер ба солимӣ. ■Инчунин фаҳмонидан зарур аст, ки компютер натиҷаи инқилоби техникӣ буда, бе он ҳаёт буда наметавонад.

Агар тамоми ин тадбирҳои дар лоиҳа овардашуда андешида шаванд, фикр мекунам, ки ҳам тобеъшавӣ ба бозӣҳои компютери хусусияти агресивидошта ва ҳам вайроншавии муносибат дар ҳаёти оилавии ҷавонон батадриҷ бартараф хоҳанд шуд.

8. Дақиқ муайян карда шуд, ки бозӣ асоси ҳаёти бачагон буда, давраи бачагиву наврасӣ ва ҷавониро бе бозӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Ҷавонон танҳо худро тавассути бозӣ зоҳир карда метавонанд ва онҳоро қариб аз бозӣ ҷудо кардан мумкин нест. Лекин дар бозӣҳои компютерӣ бача

душманро мекушад, хуну зӯровариро мушоҳида намуда, дар фаъолияти ӯ бераҳмӣ, дағали ва зӯроварӣ таъсири худро расонида ташаккул меёбад.

Аз чониби дигар бозингар дар раванди бозӣ аз иҷрои мушкилот намебарояд, онро аз нав такрор мекунад, боз намешавад, дар чунин ҳолат то дараҷаи асабоният мерасад, ки ба ҷисм зарар ворид мегардад. Ҷавононе, ки бо компютер бозӣ мекунанд, дилкашию ҷолибии бозиҳои компютериеро ҳис менамоянд. Бозӣ тамоми табиати инсонро фаро мегирад ва тамоми бозиҳоро майлу хоҳиш ҳамроҳӣ менамояд. [5, с.12].

9. Собит шуд, ки дар шароити муосир раванди ҷаҳонишавӣ, хоҳ ноҳақ, ба паҳншавии бозиҳои нав ба нави компютерӣ мусоидат менамояд. Бештар бозиҳои компютери ба монанди 3D-шутерҳо, «оворагон-тирандозҳо» ва ғ. диққати ҷавононро ба худ ҷалб менамоянд. Дар чунин шаклҳои бозӣ ҷавонон дар танҳои амал намуда, душманонро тавассути аслиҳаи хунук ва оташфишон нест мекунанд ва дар натиҷа ин ҳолат дар зехну вучуд ва хулқу атвори онҳо ҷойгузин шуда, роҳнамои кирдору рафтори минбаъдаи онҳо дар қору зиндагӣ мешаванд.

10. Бозиҳои «Хунин»-и шутерҳо моҳияташон дар он мебошад, ки миқдори бузургтарини душманонро тавассути бозиҳои компютерӣ нобуд месозанд. Як бозингар бо ҷусту ҷолокӣ метавонад гурӯҳи ба сӯяш ҳаракаткунандаро нест созад. Шутерҳои тактикӣ- аз шутерҳои классикӣ ба таври шинохташаванда фарқ мекунанд, зеро дар он персонаж аз худ қаҳрамони ягонро ифода нанамуда, дар ҳаёти гурӯҳ амал менамояд;

10. Таҳқиқот дурустии фарзиро тасдиқ намуд ва собит сохт, ки дар нақшаи қорҳои таълимӣ-тарбиявӣ ворид намудани аргузори машғулиятҳои иловагӣ ва ҷорабиниҳои хусусияти маърифатидошта барои боз ҳам беҳтар ошно гардонидани донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бо анъанаҳои дуруст истифода аз технологияи компютерӣ ва гирифтани пеши роҳи мубталошавии ҷавонон ба бозиҳои хусияти агресивидошта ҳаматарафа мусоидат мекунад.

Хулоса, бозиҳои компютерӣ метавонанд ҳам нафърасон ва ҳам зараровар бошанд, ки дар ин бора дар таҳқиқоти диссертатсионӣ андешаву мулоҳиза ва таҳлилу пешниҳодҳои зиёд манзур шудаанд.

Тавсияҳо барои истифодаи натиҷаҳои таҳқиқот дар амал

1. Дар нақшаи корҳои таълимӣ-тарбиявӣ ворид намудани баргузориҳои машғулиятҳои иловагӣ ва чорабиниҳои хусусияти маърифатидошта барои беҳтар ошно гардонидани донишҷӯён ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бо анъанаҳои дуруст истифода бурдан аз бозиҳои компютерӣ ва гирифтани пеши роҳи мубталлашавии ҷавонон ба бозиҳои хусияти агресивидошта ҳаматарафа мусоидат мекунад.

2. Вазъи рӯзафзун зиёдшавандаи мубталлашавии ҷавонон ба бозиҳои компютериҳои хусусияти агресивидошта водор месозад, ки дастурҳои методӣ ва роҳнамоҳо дар бораи беҳтариҳои истифодаи технологияи компютерӣ дар таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоиву миёнаи касбӣ ва зарару оқибатҳои ҳузангези ба бозиҳои компютериҳои хусусияти агресивидошта машғул шудан таҳия, нашр ва дастраси наврасону ҷавонон гардонидани шаванд.

3. Амалан ба донишҷӯён ва хонандагон нишон додани роҳ ва тарзи истифодаи беҳтари бозиҳои компютерӣ дар муассиса, хона ва дар ҷойҳои ба ин мақсад ташкилшуда бояд фаъолияти доимиву густурдаи муассисаҳои таълимӣ, оила, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ниҳодҳои ҷамъиятиву иҷтимоӣ бошад.

4. Омода намудан ва ба таъби расонидани дастури методӣ барои омӯзгорон оид ба роҳу усул ва технологияҳои ташкили корҳои мустақилона ва машғулиятҳои беруназсинфӣ барои донишҷӯён ва бозингарони бозиҳои компютерӣ дар ташаккули донишу маърифатнокии омӯзгорон оид ба масъалаи мавриди назар мусоидат хоҳад кард.

5. Ҳангоми ба таҳсил қабул намудани донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз муоинаи тиббӣ ва равонӣ гузаронидани онҳо бо мақсади гирифтор набуданашон ба тобеъияти бозиҳои компютерӣ.

6. Барои «муъттадил» гардонидани муносибати наврсону ҷавонон ба бозиҳои компютерӣ:

- волидон бояд дар бораи оқибати бозиҳои компютерӣ дар ҳаёти фарзандонашон маълумот дошта бошанд;

- онҳо бояд муносибат ба назоратро ба таври педагогӣ фаҳманд, ки назорат барои бача ба монанди марг нофорам аст;

- озодӣ барои ҷавонони аз 14 сола боло бояд шуурона, ақлона, мақсаднок ва дар заминаи хоҳиш бошад;

- ҷавонон бояд вақти холи хешро дар бозиҳои компютерӣ дар асоси «худназоратӣ» истифода бурда тавонанд;

- ҷавонон бояд дар хотир дошта бошанд, ки дар лаҳзаҳои интиҳоби бозиҳои компютерӣ чиро интиҳоб карда истодаанд, оё дар бораи саломатии шахсӣ, гигиена ва ҳоб фикр кардаанд ё не, оё медонанд, ки давомнокии бозӣ дар компютер барои ҷавонони 16-17-сола набояд аз 2 соат зиёд бошад;

- ҷавонон бояд кӯшиш намоянд, ки ҳар қадар тезтар аз бозӣ хориҷ шаванд, гигиена ва масоҳати кор бо компютерро риоя кунанд;

- ҷавонон бояд аз рӯи имконият бисёртар вақти холи худро дар мутолиаи китоб, сайру гашт дар ҳавои кушод, машғул шудан ба варзиш, тамошои филму намоишномаҳои театри гузаронанд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абульханова-Славская, К.А. Особенности типологического подхода и метода исследования личности / К.А. Абульханова-Славская // Принцип системности в психологических исследованиях: Сб. тр. М.: Наука, - 1990. -С. 20-28.
2. Анастаси, А. Психологическое тестирование / А. Анастаси, С. Урбина. -СПб.,-2001.-688 с.
3. Андреева, Г.М. Психология социального познания. / Г.М. Андреева, - М.: Аспект Пресс, 1997. - 240 с.
4. Андреева, Г.М. Социальная психология. / Г.М. Андреева, — М.: Аспект Пресс, 1998., -173 с.
5. Акопов, Г.В. Психология сознания: Вопросы методологии, теории и прикладных исследований / Г.В. Акопов. М.: Институт психологии РАН, - 2010.-272 с.
6. Аксенова, Ю.А. Символы мироустройства в сознании детей / Ю.А. Аксенова, — Екатеринбург: Деловая книга, — 2000. 272 с.
7. Аронсон, Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию / Э. Аронсон / Пер. с англ. М.А. Ковальчука под ред. В.С. Магуна. М., - 1998. - 517 с.
8. Артемьева, Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е.Ю. Артемьева / Под ред. И.Б. Ханиной. М.: Смысл, - 1999. - 350 с.
9. Бабаева, Ю.Д. Взаимодействие человека с компьютером. / Ю.Д.Бабаева, А.Е. Войскунский // Психологический журнал, — 1998, № 1. — С. 89-100.
10. Белавина, И.Г. Психологический аспект компьютерных форм детского творчества / И. Г. Белавина // Пользоват. интерфейс: исслед., проектирование, реализация. — 1993. — № 2. С. 19—23.

11. Бубнова, С.С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система / С.С. Бубнова // Психологический журнал. 1999, № 5. - С. 38-44.
12. Бурлаков, И.В. HomoGamer. Психология компьютерных игр / И.В. Бурлаков. М.: «Класс», - 2000. - 144 с.
13. Войсунский, А.Е. Психологические аспекты деятельности человека в Интернет-среде. / А.Е. Войсунский, Режим доступа: URL: <http://web.psychology.ru/internet/ecjlogy/01.stm>.
14. Войсунский, А.Е. Психологические исследования феномена Интернет-аддикции. / А.Е. Войсунский, Режим доступа: URL: <http://web.psychology.ru/internet/ecjlogy/04.stm>.
15. Войсунский, А.Е. Мотивация хакеров: психосемантическое исследование / А.Е. Войсунский, В.Ф. Петренко, О.В. Смылова // Психологический журнал. 2003. - Т. 24. - № 1. - С. 104-118.
16. Волков, А.Н. Стратегии преодоления Интернет-зависимости в подростковой среде / А.Н. Волков // Феноменология и профилактика девиантного поведения: материалы Всерос. науч.-практ. конф. — Краснодар, -2008.-С. 144-150.
17. Выготский, Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка / Л. С. Выготский // Хрестоматия по детской психологии от младенца до подростка. М.: Московский психолого-социальный институт, - 2005. - 656 с.
18. Выготский, Л.С. Психология / Л. С. Выготский. М.: ЭКСМО - пресс, -2000.- 106 с.
19. Выготский, Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка / Л. С. Выготский // Вопросы психологии № 6. 1966. - Стр. 62-68.
20. Гаврилова, Е.В Субъективная категоризация в межличностном познании и ценностные ориентации личности: Дис. . канд. психол. наук. / Е.В Гаврилова. Краснодар, - 2003.
21. Гаврилова, Е.В. Базовые убеждения личности и их место в субъективной картине мира / Е.В. Гаврилова// Личность и бытие: Личность и

профессия: Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Личность и бытие». Краснодар, - 2003. - С. 32-39.

22. Гудимов, В.В. Психология киберигр. / В.В. Гудимов. Режим доступа: URL: [http:// psy-games.narod.ru](http://psy-games.narod.ru)

23. Джерелиевская, М.А. Установки коммуникативного поведения: диагностика и прогноз в конкретных ситуациях. М.А. Джерелиевская. М.: Смысл, - 2000. - 191с.

24. Доценко, Е.Л. Межличностное общение: семантика и механизмы. / Е.Л. Доценко. Тюмень: ТОГИРРО, - 1998. - 202 с.

25. Доценко, Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита Текст. / Е.Л. Доценко. 3-е изд., испр. и перераб. - СПб. : Речь, -2003.- 294 с.

26. Дюк, В.А. Компьютерная психодиагностика. / В.А. Дюк. — СПб.: Братство, -1994. -364с.

27. Евстигнеева, Ю.М. Психологические особенности обращения к компьютерным играм в подростковом возрасте: дисс. на соиск. ученой степ, док. псих, наук / Ю.М. Евстигнеева. М., - 2003.

28. Егоров, А. Ю. Расстройства поведения подростков / А. Ю. Егоров, С. А. Игумнов. СПб.: Речь, - 2005. - 435с.

29. Зинченко, В.П., Человек развивающийся. Очерки российской психологии / В.П. Зинченко, Е.Б. Моргунов. — М.: Тривола, — 1994. 304 с.

30. Знаков, В.В. Психология понимания: Проблемы и перспективы / В.В. М.: ИП РАН, - 2005. - 446 с.

31. Иванов, М.С. Личностные предпосылки формирования игровой компьютерной аддикции / М.С. Иванов //Сибирская психология сегодня: сб. науч. тр. Вып. 2. Кемерово: Кузбассвуиздат, — 2004. — С. 368—374.

32. Иванов, М.С. Направленность на развитие как особенность системы ценностей увлекающихся компьютерными играми /М.С. Иванов // Наука и образование: материалы Всерос. науч. конф. — Белово: Беловский полиграфист, 2003. - Ч.3, - С.264 - 269.

33. Иванов, М.С. Ролевая компьютерная игра как особый вид деятельности / М.С. Иванов, Г.М. Авилов // Сибирская психология сегодня: сб. науч. тр. - Кемерово: Кузбассвуиздат, 2004. - С. 41-55.
34. Иванов, М.С. Особенности самореализации личности в компьютерной игровой деятельности: дисс. на соиск. ученой степ. канд. псих. наук / М.С. Иванов. Кемерово, - 2005. - 152 с.
35. Ильин, Е.П. Мотивация и мотивы. / Е.П. Ильин. СПб.: Питер, - 2000. - 512 с.
36. Капрара, Дж. Психология личности. / Дж. Капрара, Д. Сервон. СПб.: Питер, — 2003.
37. Карандашев, В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. / В.Н. Карандашев. СПб.: Речь, -2004. - 70с.
38. Келли, Дж.А. Теория личности. Психология личных конструктов. / Дж.А. Келли. СПб.: Речь, - 2000. - 249 с.
39. Классификация компьютерных игр. Электронный ресурс. Режимдоступа: URL : // <http://evolgames.info/index4.html>
40. Клименко, С.А. Ребенок и компьютерная реальность моделируемого мира / С. А. Клименко // Психология и ее приложения, ежегод. Рос. псих, общества. М., - 2002. - Т.9 Вып.1. - С.78 - 86.
41. Когнитивная психология. / Под ред. В.Н. Дружинина, Д.В. Ушакова. -М.: ПЕР СЭ, 2002. - 480 с.
42. Колотилова, И.В. Индивидуально-психологические хусусияистики подростков, увлеченных ролевыми компьютерными играми: дисс. на соиск. ученой степ. канд. псих, наук / И.В. Колотилова. Москва, - 2009.
43. Кулаков, С. А. Диагностика и психотерапия аддиктивного поведения у подростков / С. А. Кулаков. М., 1996. — 70 с.
44. Кучеренко, Н.Б. Категориальная установка личности и психологические факторы ее формирования / Н.Б. Кучеренко, С.Н. Кучеренко, О.Н. Бобрус // Психологический журнал. 2001, № 4. — С. 12-20.

45. Лаак, Я. Big 5: Как измерить человеческую индивидуальность: Оценки и описания. / Я. Лаак, Г. тер, Бругман. М.: Книжный дом "Университет", -2003.
46. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. / А.Н. Леонтьев. М.: МГУ, - 1981.-584 с.
47. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. 2-е изд. / А. Н. Леонтьев. М.: Политиздат, - 1977. - 304 с.
48. Леонтьев, Д.А. Развитие личностных ценностей в общественном контексте / Д.А. Леонтьев. // Вестник Московского университета. 1997. № 1.,- с. 15-25
49. Леонтьев, Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д.А. Леонтьев. // Вопросы философии. №4, - 1996.-С. 15-25.
50. Леонтьев, Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. / Д. А. Леонтьев. М.: Смысл, - 1999. - 487 с.
51. Лузаков, А.А. Структура ценностных предпочтений и категории самовосприятия / А.А. Лузаков // Человек. Сообщество. Управление. - Краснодар, 2005. № 4. - С. 16-30.
52. Лузаков, А.А. Перспективы типологии личности / А.А. Лузаков // Ежегодник Российского психологического общества: Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов. Т. 5. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, - 2003.-С. 189-192.
53. Лузаков, А.А. Личность как субъект познания: категоризация при восприятии другого человека: монография / А.А. Лузаков. — Краснодар: Кубанский гос. ун-т , 2007. - 273 с.
54. Лузаков, А.А. Проблема категоризации в социальном познании с позиций психологии личности / А.А. Лузаков // Человек. Сообщество. Управление. 2008. №4. - С. 4-16.

55. Лузаков, А.А. Психосемантика личностных черт: нормативный и сравнительный подходы / А.А. Лузаков // Человек. Сообщество. Управление. -2008. №3.-С. 64-76.

56. Лузаков, А.А. Категоризация в межличностном познании: субъективность и субъектность / А.А. Лузаков // Личность и бытие: субъектный подход: Материаллы 4 Всерос. науч.-практ. конф. (к 75-летию А.В. Брушлинского). М.: Ин-т психологии РАН, - 2008.

57. Лысенко, Е.Е. Игра с ЭВМ как вид творческой деятельности: дисс. на соиск. ученой степ. канд. псих, наук / Е. Е. Лысенко. М., - 1988. - 216 с.

58. Майерс, Д. Социальная психология. / Д. Майерс. СПб.: Питер, - 1997. - 682 с.

59. Маслоу, А. Мотивация и личность / А. Маслоу / Пер. с англ. Татлыбаевой А.М. СПб.: Евразия, - 1999. - 478 с.

60. Марьяненко, Д.А. Черты личности и особенности актуальной самооценки: Дисс. на соиск. ученой степ. канд. псих. наук. / Д.А. Марьяненко. —Краснодар, — 2006.

61. Марьяненко, Д.А. К проблеме целостности личности: интраиндивидуальные связи ценностных ориентаций и личностных черт / Д.А. Марьяненко //Человек. Сообщество. Управление. 2006. № 1.

62. Марьяненко, Д.А., Проблемы диагностики ценностей личности при использовании опросника Ш. Шварца / Д.А. Марьяненко, Е.С. Сухих //

63. Человек. Сообщество. Управление. Взгляд молодого исследователя (психология): Матер. Всерос. науч.-практ. конф. Краснодар, - 2006. 4.2.

64. Модели мира. М.: Российская Ассоциация искусственного интеллекта,- 1997.- С. 9-26.

65. Мясников, И.Н. Возможность применения компьютерных игр в качестве проективного метода исследования личности / И.Н. Мясников. Электронный ресурс. Режим доступа: URL: [http://flogiston.ru /users /moscow](http://flogiston.ru/users/moscow).

66. Наследов, А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. Учебное пособие. / А.Д. Наследов. СПб.: Речь, - 2004, - 392 с.

67. Одайник, В. Психология политики. Политические и социальные идеи К.Г. Юнга. / В. Одайник. СПб.: «ЮВЕНТА», 1996, - с.383.

68. Олпорт, Г. Становление личности: Избранные труды. / Г. Олпорт. / — М.: Смысл, 2002. - 462 с.

69. Омельченко, Н.В. Человек играющий: индивидуальные особенности игроков в компьютерные игры / Н.В. Омельченко // Апрельские статьи: материалы науч.-практ. конф. Краснодар: Кубанский гос. ун-т, - 2004. - С. 27-33.

70. Омельченко, Н.В. Тендерные аспекты компьютерных игр/ Н.В. Омельченко // Тендерные аспекты бытия личности: материалы Всерос. науч.-практ. семинара. Краснодар: Кубанский гос. ун-т, - 2004. - С. 68-69.

71. Омельченко, Н.В. Перспективы изучения личностных особенностей играющих в компьютерные игры / Н.В. Омельченко // Дружининские чтения: материалы VI Всерос. науч.-практ. конф. Сочи: СГУТиКД, — 2007. Т. 2. - С. 184-186.

72. Омельченко, Н.В. Человек играющий: проблемы рационального использования личного времени / Н.В. Омельченко // Личность как субъект организации времени своей жизни: сб. науч. ст. Краснодар: Кубанский гос. ун-т, -2008.-С. 151-153.

73. Омельченко, Н.В. Психология восприятия и оценивания компьютерных игр разных жанров: исследование личностных конструктов / Н.В. Омельченко // Человек. Сообщество. Управление. 2009. - С. 10-21.

74. Омельченко, Н.В. Психосемантическое исследование особенностей восприятия и оценивания компьютерных игр / Н.В. Омельченко // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. Педагогика и психология. 2009. № 4 (51). - С. 267-275.

75. Омельченко, Н.В. Диспозиционные особенности (черты личности и ценностные ориентации) играющих в компьютерные игры с разным игровым опытом / Н.В. Омельченко // Человек. Сообщество. Управление. — 2010. № 4. С.124-132.
76. Орел, В.Е. Личностный опросник NEO-PI-R. Руководство по применению. / В.Е. Орел, И.Г. Сенин Ярославль: НПЦ «Психодиагностика», - 2004.
77. Первин, Л. Психология личности: Теория и исследования / Л. Первин, О. Джон. М.: Аспект Пресс, - 2001. - 607 с.
78. Петренко, В.Ф. Конструктивистская парадигма в психологической науке / В.Ф. Петренко. // Психологический журнал. — 2002. — Т.23. № 3. — С. 8-121.
79. Петренко, В.Ф. Личность человека основа его картины мира / В.Ф. Петренко. // Модели мира. М.: Российская Ассоциация искусственного интеллекта, - 1997. - С. 9 -26.
80. Петренко, В.Ф. Основы психосемантики. 2-е изд., доп. / В.Ф. Петренко. - СПб.: Питер, - 2005. - 480 с.
81. Петренко, В.Ф. Психосемантика сознания / В.Ф. Петренко. М.: Изд-во Моск. ун-та, - 1988. - 208 с.
82. Петренко, В.Ф. Психосемантический анализ динамики общественного сознания: На материале политического менталитета / В.Ф. Петренко, О.В. Митина. 2-е изд. - М: Изд-во МГУ, - 1997. - 214 с.
83. Прохоров А.О. Смысловая регуляция психических состояний. — М.: Когито-Центр, 2010. - 352 с.
84. Психология индивидуального и группового субъекта / Под ред. А.В. Брушлинского, М.И. Володиковой. М.: ПЕР СЭ, - 2002. - 368 с.
85. Психология психических состояний. Сборник статей. Выпуск 6 / Под ред. проф. А.О. Прохорова. Казань: КГУ, - 2006. - 250 с.
86. Психологический словарь / Под редакцией В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. М.: Педагогика - Пресс, - 2001. - 490 с.

87. Репринцева, Е.А. Игровая зависимость современных подростков: сущность, признаки, формы проявления / Е.А. Репринцева // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. 2007. № 4 (49). С. 173-180.

88. Рубинштейн, Л.С. Бытие и сознание. / Л.С. Рубинштейн. М.: Изд-во АН СССР,- 1957.- 328 с.

89. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. - СПб: Питер, 2000. - 720 с.

90. Русалов, В.М. Темперамент и своеобразие когнитивной системы личности /В.М.Русалов, С.Э.Парилис // Психологический журнал. — 1991. №1.- С.118-123.

91. Рыженко, С.М. Психологическое воздействие на игровую компьютерную зависимость младших подростков: дисс. на соиск. ученой степ. канд. пед. наук / С.М. Рыженко. Краснодар, - 2009. -185 с.

92. Рябикина, З.И. Личность и ее бытие в быстро меняющемся мире // Личность и бытие: Теория и методология. Матер. Всерос. науч.-практ. конф. / Под ред. З.И. Рябикиной, В.В. Знакова. Краснодар: КубГУ, - 2003.

93. Рябикина, З.И. Личность как субъект формирования бытийных пространств / З.И. Рябикина // Субъект, личность и психология человеческого бытия. М.:Издательство: Институт психологии РАН,-2005. - 384 с.

94. Сакбаев, А.А. Различия осознаваемых мотивов у подростков с разной степенью компьютерной ориентированности / А.А. Сакбаев. // Человек в психологии: ориентиры исследований в новом столетии. Матер конф. — Караганда: Изд-во Каргу, 2001. - С. 172-178.

95. Серкин, В.П. Методы психосемантики. / В.П. Серкин М.:Аспект Пресс, - 2004. - 206 с.

96. Сидоренко, Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. СПб.: Речь, - 2006. - 350 с.

97. Смирнов, Л.М. Анализ опыта разработки экспериментальных методов изучения ценностей / Л.М. Смирнов. // Психологический журнал. 1996, №1. -С. 157- 168.
98. Смирнов, С.Д. Психология образа: проблема активности психического отражения. / С.Д. Смирнов. М.: Изд-во Моск. ун-та, - 1985. — 232 с.
99. Солсо, Р. Когнитивная психология. / Р. Солсо. М., - 1997. - 598 с.
100. Субъект, личность и психология человеческого бытия / Под ред. В.В. Знакова, З.И. Рябикиной. М.: Институт психологии РАН, - 2005. - 384 с.
101. Тихомандрицкая, О.А. Особенности социально-психологического изучения ценностей как элементов когнитивной и мотивационно-потребностной сферы / Тихомандрицкая О.А., Дубровская Е.М. // Мир психологии. 1999, №3. - С. 81- 90.
102. Трофимова, И.Н. Взаимосвязь темпераментальных хусусиястик с параметрами семантического пространства человека: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. психол. наук. / И.Н. Трофимова. М., - 1995. - 18 с.
103. Тхоржевская, Л.В. Компьютерные технологии в коррекционно-развивающей работе / Л.В. Тхоржевская // Ежегодник Российского психологического общества: материалы 3 его Всерос. съезда психологов. - СПб.,-2003.-Т.7.- С. 559 563.
104. Улыбина, Е.В. Обыденное сознание в картине мира личности: психосемантический подход: Автореф. дис. на соиск. учен. степ, доктора психол. наук. / Е.В. Улыбина. Ставрополь, - 1999.
105. Ушакова, Т.Н. Психосемантика: новое продвижение / Т.Н. Ушакова // Психологический журнал. 1998. — Т. 19. №3. — С. 181- 183.
106. Урываев, В.А. Проблемы социально-психологической адаптации Интернет-зависимых подростков / В. А. Урываев, Т. Г. Смолякова // ЧФ: Социальный психолог, 2006. №1(11). - С. 80- 83.
107. Фальков, А.И. Ребенок и компьютер / А. И. Фальков // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии, 2000. №4.- С. 14.

108. Фернхем, А. Личность и социальное поведение. / А.Фернхем, П.Хейвен, СПб.: Питер, - 2001.
109. Фомичева, Ю.В. Анализ влияния игрового опыта на индивидуально-психологические особенности личности играющей в компьютерные игры:автореф. дисс. на соиск. ученой степ. канд. псих, наук / Ю. В. Фомичева. М.,- 1993.- 19 с.
110. Фомичева, Ю.В. Психологические корреляты увлеченности компьютерными играми / Ю. В. Фомичева, А. Г. Шмелев, И. В. Бурмистров // - М.: Вестник МГУ. Сер. 14. Психология №3, - 1991. - С. 27- 39.
111. Форман, Н. Использование виртуальной реальности в психологических исследованиях / Н. Форман, П. Вильсон // Психологический журнал, 1996.- Т. 17. № 2. С. 9-14.
112. Франкл, В. Человек в поисках смысла. / В. Франкл. М.: Прогресс. - 1990, - 112 с.
113. Франселла, Ф. Новый метод исследования личности: Руководство по репертуарным личностным методикам / Ф. Франселла, Д. Баннистер. М.: Прогресс,- 1987.- 236с.
114. Фромм, Э. Человек для самого себя // Фромм Э. Психоанализ и этика. -М.: Республика, 1993. - 415 с.
115. Хейзинга, Й. Homo Ludens. Статьи по истории культуры / Й. Хейзинга.- М.: Прогресс. Традиция, 1997. - 347 с.
116. Хейзинга, И. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня/ И. Хейзинга. - М: ООО "Издательство АСТ", 2004. - 539 с.
117. Хекхаузен, Х. Мотивация и деятельность: В 2 т. / Х. Хекхаузен. М.: Педагогика, 1986. - Т.1 - 408 с., Т 2. - 392 с.
118. Холодная, М.А. Когнитивные стили. О природе интеллектуального ума. 2-е изд. СПб.: Питер, - 2004, - 384 с.
119. Холл, К. С. Теории личности / К.С. Холл, Г. М. Линдсей. -М.: Эксмо-пресс, — 1999. — 592 с.

120. Хоффман, Х. Целительная виртуальная реальность / Х. Хоффман // В мире науки, 2004. №11. - С. 36-43.
121. Хьелл, Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Л. Хьелл, Д. Зиглер. СПб.: Питер Пресс, - 1997. - 608 с.
122. Шапкин, С.А. «Взаимодействие человека с компьютером». Электронная версия. / С.А. Шапкин // Психологический журнал, 1999, том 20, №1, - с. 86-102. - Ресурс доступа: <http://psy-games.narod.ru/>
123. Щеглов, Ф.Г. Игровая зависимость / Ф. Г. Щеглов. СПб.: Речь, - 2007. - 448 с.
124. Шихирев, П. Н. Современная социальная психология. / П. Н. Шихирев. М.: ИП РАН; КСП+; Екатеринбург: Деловая книга, - 2000. - 448 с.
125. Шкуратова, И.П. Стилевой подход к исследованию личности: проблемы и перспективы / И.П. Шкуратова // Индивидуальные и стилевые особенности личности. Р. н/Д.: ЮРГИ, - 2002, - С. 29-45.
126. Шмелев, А.Г. Мир поправимых ошибок / А.Г. Шмелев // Вычислительная техника и ее применение, 1988. № 3. Компьютерные игры. - С. 16-84.
127. Шмелев, А.Г. Психодиагностика личностных черт. / А.Г. Шмелев - СПб.: Речь, 2002. - 480 с.
128. Шмелев, А.Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности. / А. Г. Шмелев М.: Изд-во Моск. ун-та, - 1983. - 158 с.
129. Шпрангер, Э. Основные идеальные типы индивидуальности / Э. Шпрангер // Психология личности. Тексты. М., - 1982. - С. 55-59.
130. Шютц, А. Равенство и смысловая структура социального мира / А. Шютц // Социологический журнал. 2002. № 4. - С. 5-45.
131. Эльконин, Д.Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. М.: Владос, - 1999.-358 с.
132. Юнг, К.Г. Психологические типы. / К.Г. Юнг СПб.: Ювента, - 1995. -717с.

133. Ядов, В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методологические проблемы социальной психологии / Под ред. Е.В. Шороховой. М.: Наука, - 1975. - 294 с.
134. Anderson C. A. An update on the effects of playing violent video games // Journal of Adolescence, 2004. № 27. P.13-22.
135. Anderson C. A., Dill K. E. Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life // Journal of Personality and Social Psychology, 2000. № 78. - P. 772 - 790.
136. Ballard M., Wiest J. Mortal Kombat: the effects of violent videogame play on male's hostility and cardiovascular responding // Journal of Applied Social Psychology, 1996. № 26. - P. 717 - 730.
137. Bartholow B., Anderson C. A. Effects of violent video games on aggressive behavior: potential sex differences // Journal of Experimental Social Psychology, 2002.-№ 38. P. 283 - 290.
138. Brian D. N., Wiemer-Hastings P. Addiction to the Internet and online gaming // CyberPsychology & Behavior, 2005. V. 8. - № 2. - P. 110 - 113.
139. Brown R., Hall L., Holtzer, R., et al. Gender and video game performance // Sex-Roles, 1997. -№ 36. P. 793 - 812.
140. Cattell R.B. Abilities": their structure, growth and action. Boston: Houghton Mifflin, 1971.
141. Cattell R.B. Advances in Cattelian Personality Theory // Pervin, L.A. (Ed.). Handbook of personality: Theory and research. New York: Guilford Press, 1990.
142. Chumbley J., Griffiths M. Affect and the computer game player: the effect of gender, personality, and game reinforcement structure on affective responses to computer game-play // CyberPsychology & Behavior, 2006. V. 9. - № 3. - P. 308-316.
143. Colwell J., Kato M. Investigation of the relationship between social isolation, self-esteem, aggression and computer game play in Japanese adolescents // Asian Journal of Social Psychology, 2003. № 6. - P. 149 - 158.

144. Colwell J., Payne J. Negative correlates of computer game play in adolescents // *British Journal of Psychology*, 2000. № 91. - P. 295 - 310.
145. Cooper J., Mackie D. Video games and aggression in children // *Journal of Applied Social Psychology*, 1986. -№ 16. P. 726 -744.
146. Dominick J. R. Videogames, television violence, and aggression in teenagers // *Journal of Communication*, 1984. № 34. - P. 136 - 147.
147. Funk J. B., Baldacci H. B., Pasold T., et al. Violence exposure in real-life, video games, television, movies, and the Internet: is there desensitization? // *Journal of Adolescence*, 2004. № 27.- P. 23 -39.
148. Graybill D., Kirsch J. R., Esselman, E. D. Effects of playing violent versus nonviolent video games on the aggressive ideation of aggressive and nonaggressive children // *Child Study Journal*, 1985. № 15. - P. 199 - 205.
149. Griffiths M. D. Violent video games and aggression: a review of the literature // *Aggression and Violent Behaviour*, 1998. № 4. - P. 203 - 212.
150. Grusser S. M., Thaler mann R., Griffiths M. D. Excessive computer game playing: evidence for addiction and aggression? // *CyberPsychology & Behavior*, 2007. V. 10. - № 2. - P. 290 - 292.
151. Lemmens J. S., Bushman B. J. The appeal of violent video games to lower educated aggressive adolescent boys from two countries // *CyberPsychology & Behavior*, 2006. V.9. - № 5. - P. 638 - 641.
152. Linn S., Lepper, M. R. Correlates of children's usage of video games and computers. *Journal of Applied Social Psychology*, 1987. № 17. - P. 72 - 93.
153. Morlock H., Yando T., Nigolean K. Motivation of video game players // *Psychological Reports*, 1985. № 57. - P. 247 - 250.
154. Osgood Ch., Susi C.J., Tannenbaum P.H. The measurement of Meaning. Urbaha, 1957.
155. Perry D. Video games entertain and educate // *Business Week Online*, 00077135, 8/14/2007.
156. Phillips W. R. Video game therapy// *New England Journal of Medicine*, 1991.-V.325.-P. 1056- 1057.

157. Pratarelli M., Browne B., Johnson K. The bits and bytes of computer/Internet addiction: a factor analytic approach // Behavior Research Methods, Instruments and Computers, 1999. № 31. - P. 305 - 314.
158. Scott D. The effect of video game on feelings of aggression // Journal of Psychology, 1995.-№ 139.-P.131 132.
159. Shao-I Chiu, Jie-Zhi Lee, Der-Hsiang Huang. Video Game Addiction in Children and Teenagers in Taiwan // CyberPsychology & Behavior, 2004. V.7. - №5.- P. 571 -581.
160. Sherry J. The effects of violent video games on aggression: a meta-analysis // Human Communication Research, 2001. № 27. - P. 409 - 431.
161. Thompson K. M., Haninger K. Violence in E-rated video games // Journal of American Medical Association, 2001. № 286. - P. 591-598.
162. Winkel M., Novak D. M., Hopson H. Personality factors, subject gender, and the effects of aggressive video games on aggression in adolescents // Journal of Research in Personality, 1987.-№ 21.-P. 211 -223.
163. Wood R. T. A., Griffiths M. D., Chappell D., Davies M. N.O. The structural characteristics of video games: a psycho-structural analysis // CyberPsychology & Behavior, 2004. V.7. -№ 1.-P. 1-10.
164. Wood R. T. A., Griffiths M. D., Parke A. Experiences of time loss among videogame players: an empirical study // CyberPsychology & Behavior, 2007. -V.10. -№ 1.- P. 38-44.
165. Yee N. Motivations for play in online games // CyberPsychology & Behavior, 2006. V.9. - № 6. - P. 772 - 775.

МУҚАРРАРОТИ АСОСИИ ДИССЕРТАЦИЯ ДАР ИНТИШОРИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ЁФТААНД:

I. Мақолаҳои дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи фехристи пешниҳоднамудаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон батабърасида:

[1-М] Бобокалонов С.Н. Таъсири психологий-педагогӣ ба афзоиши рафтори агрессивии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. // Пайёми пажӯҳишгоҳи рушди маориф, №3(31). - Душанбе, 2020 №3(31) - с. 95-105.

[2-М] Бобокалонов С.Н. Таърихи инкишофи методикаи география. // Пайёми пажӯҳишгоҳи рушди маориф, №1 (29). – Душанбе, 2020. – с. 195-199.

[3-М] Бобокалонов Сухроб Нозимович. Омӯзиши манобеъ ва мушкилоти оби водии Зарафшон дар дарсҳои география. // Пайёми академияи таҳсилоти Тоҷикистон, №2(27). – Душанбе, 2019.- с. 97-102.

[4-М] Бобокалонов С., Икромов Ғ., Раҳматзода С. Ҷавонони Тоҷикистон дар масири таҳавуллоти сиёсии интиҳои қарни XX. // Пайёми Донишқадаи забонҳо. №2(34) 2019). - с. 95-105.

[5-М] Бобокалонов С.Н. Проблемаҳои муосири истифодабарии захираҳои оби Тоҷикистон // Пайёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, №3(23). – 2018. С. 95-99.

[6-М] Бобокалонов С.Н. Асосҳои салоҳиятноки дар таълими географияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Тоҷикистон // Илм ва инноватсияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Бахши илмҳои геологӣ ва техникӣ) (маҷалаи илмӣ), 2020. №1. С. 84-87.

[7-М] Бобокалонов С.Н., Маҳкамов Д. Нақши бозиҳои компютерӣ дар ташаккули зӯроварӣ дар донишҷӯён ва роҳҳои пешгирии он. // Пайёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (маҷалаи илмӣ), №2(6), 2021. – с. 63-67.

[8-М] Бобокалонов С.Н. Озмоиш ва мушоҳидаҳои педагогӣ оид ба кор бо донишҷӯёни мубталои бозихои компютерӣ. // Пайёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф (мачалаи илмӣ), №3(31), 2020. –с. 95-105.

II. Маводи дар мачалаю нашрияҳои дигар ҷопшуда:

[9-М] Бобокалонов С.Н. Ташаккули салоҳиятҳои истифодаи оқилонаю сарфакорона об дар хонандагон ҳамчун омили рушди устувор. // Дастури методӣ / Қарори Шӯрои олимони Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ аз 27.02.2020 ба ҷоп тавсия шудааст. – Душанбе, 2020. – 92 с.

[10-М] Бобокалонов С.Н. Сайёҳӣ ва рушди хунаҳои мардумӣ (тавсия барои сайёҳон). - Душанбе: 2020. - 80 с.

[11-М] Бобокалонов С.Н. Тарзи гузаронидани дарси тарбиявӣ (Дастури методӣ барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ) .// Бо қарори Шӯрои олимони Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ аз 02.2019, №2 ба ҷоп тавсия шудааст. – Душанбе, 2019. - 112 с.

[12-М] Бобокалонов С.Н. Экология дар рушди истеҳсолот ва солимӣ. / Дастури методӣ // Бо қарори Шӯрои олимони Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ аз 28.03.2019, №3 тасдиқ шудааст. – Душанбе, 2019. – 76 с.

[13-М] Бобокалонов С.Н. Муносибати босалоҳият дар таҳсилоти умумӣ / Дастур методӣ // Бо қарори Шӯрои олимони Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ аз 26.02.2018, №2 тасдиқ шудааст. – Душанбе, 2018. – 171 с.

[14-М] Бобокалонов С.Н. Инаватсия дар таълими фанни биология / Дастури методӣ // Бо қарори Шӯрои олимони Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ аз 30.02.2017, №8 ба ҷоп иҷозат дода шудааст. – Душанбе, 2017. – 51 с.

[15-М] Бобокалонов С.Н. Роҳу усулҳои гузаронидани корҳои амалӣ дар таълими география // Дастури методӣ // Бо қарори Шӯрои олимони

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ ба чоб тавсия карда шуд. – Душанбе, 2017. – 100 с.

[16-М] Бобокалонов С.Н. Корҳои амалӣ аз фанни география / Дастури методӣ // Бо қарори Шӯрои олимони Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ аз 30.08.2016, №7 ба чоп тавсия шудааст. – Душанбе, 2016. - 38 с.

[17-М] Бобокалонов С.Н. Муносибати босалоҳият дар таълим / Маҷмуаи маводи конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Об барои рушди устувор” // Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ, 30.10.2018. – Душанбе, 2016. – С. 47-49.

[18-М] Бобокалонов С.Н. Низоми дугона // “Ҷумҳурият”, №74(22-896), 16.04.2016. - С. 3

[19-М] Бобокалонов С.Н. Ҳимояи об вазифаи мост // Паёми Донишқадаи забонҳо, №6(52). - Душанбе, 2017. – С. 9-10.

[20-М] Бобокалонов С.Н. Пешниҳоди манфиатибори Пешвои миллат // Паёми Донишқадаи забонҳо, №5(51). - Душанбе: 2017. – С. 9.

[21-М] Бобокалонов С.Н. Беҳтарин макон барои сайёҳон // Паёми Донишқадаи забонҳо №6(62). - Душанбе: 2018. – С. 10.

[22-М] Бобокалонов С.Н. Пешгирӣ ва таълоботи ВИЧ-СПИД душвор нест // “Омӯзгор”, №48(12117), 30.11.2017. – С. 3.

[23-М] Бобокалонов С.Н. Инсон ва табиат // “Ҷумҳурият”, 16.04.2016, №74. – С. 5.

[24-М] Бобокалонов С.Н. Обҳои минералӣ аз омилҳои муҳими рушди туризм ва рекреатсия // “Ҷумҳурият”, 21.01.2020, №15. – С. 7.

[25-М] Бобокалонов С.Н. Дарёҳои Кӯлоб // “Тоҷикистон”, 08.04.2020. №14. – С. 3.

[26-М] Бобокалонов С.Н. Водный туризм - возможность покорить природу // “Народная газета”, 04.03.2020. №10. – С. 4.

[27-М] Бобокалонов С.Н. Таъсири манфии бозиҳои компютерӣ ба фаъолияти хонандагон // Марифати омӯзгор, №12, 2021. – С. 25-27.

[28-М] Бобокалонов С.Н., Масова Г. Захираҳои обӣ - рекреатсионии Тоҷикистон. Журнали маорифи Тоҷикистон. №11, 2021.

[29-М] Бобокалонов С.Н., Боев Б. Таъсири бозиҳои компютери хусусияти агресивии дошта // Маҷмуи маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ / Донишкадаи давлати забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 27.09.2021. – Душанбе, 2021. – С. 44-47.

[30-М] Бобокалонов С.Н. Омилҳои таъсири бозиҳои компютерӣ // Маҷмуи маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Проблемаи муосири рушди фанҳои табиатшиносӣ. – Душанбе, Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, 27.11.2021. – С. 17-19.

[31-М] Бобокалонов С.Н. Маҷмуи саволҳои тестӣ аз фанни географияи иқтисодии Тоҷикистон бо асосҳои демографии он / Бо қарори Шӯрои олимони донишкадаи давлати забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода ба ҷоп иҷозат шудааст. – Душанбе, 2022. – 152 с.